

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТРИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра педагогіки початкової освіти

**Методика викладання дисциплін у
закладі вищої освіти**

Курс лекцій

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО
ВИВЧЕННЯ КУРСУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ**

2020 рік

УДК 378.14
ББК 74.584.2

Методика викладання дисциплін у закладі вищої освіти; курс лекцій. Методичні рекомендації для самостійного вивчення курсу в умовах дистанційного навчання / Уклад. З.М.Шевців. Рівне: РДГУ, 2016. 141 с.

Рецензенти:

Петрук Л.П. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, соціального менеджменту і соціальної роботи РДГУ

Гордійчук О.Є. - кандидат педагогічних наук, доцент, кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Навчальна дисципліна «Методика викладання дисциплін у закладі вищої освіти» є нормативною дисципліною для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня — магістр спеціальності 011 – «Освітні, педагогічні науки», її засвоєння є підґрунтям для ефективної освітньої діяльності викладача у вищій школі. Курс «МВ дисциплін у ЗВО» галузь методики викладання пов'язана з багатьма науками: філософією, педагогікою, психологією, соціологією, етикою, естетикою, анатомією і фізіологією людини, кібернетикою тощо.

Для студентів закладів вищої освіти, які навчаються за програмами магістерської підготовки, та аспірантів. Може бути корисним для підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів.

(Протокол засідання кафедри N 12.2 від 16.10.2020р.)

©З.М.Шевців, 2020 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМА. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ	9
ТЕМА. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	14
ТЕМА. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ ТА НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	23
ТЕМА: ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗВО	32
ТЕМА: МЕТОДИКИ ПІДГОТОВКИ ТА ЧИТАННЯ ЛЕКЦІЙ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	49
ТЕМА: МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ, ЛАБОРАТОРНИХ Й ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ	57
ТЕМА: ВИДИ КОНТРОЛЮ ОЦІНЮВАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ В ВИЩІЙ ШКОЛІ	71
ТЕМА: МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ	85
ТЕМА: МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	95
ТЕМА: ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ	109
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	130
ГЛОСАРІЙ	133

ПЕРЕДМОВА

Дистанційна освіта побудована на принципах використання у навчанні електронних інформаційно-комунікаційних технологій. Спілкування викладачів та студентів відбувається через мережу Інтернет, як он-лайн, так й офф-лайн. Усю необхідну інформацію: курси лекцій, літературу, методичні вказівки, індивідуальні домашні завдання, тестові питання тощо студенти також отримують через Інтернет. Можливістю навчатися дистанційно найчастіше користуються студенти, що працюють, що мешкають у віддалених районах. Крім того, дистанційне навчання – єдиний спосіб отримати освіту для мало мобільних громадян.

У сучасних умовах реформування системи освіти України набуває актуальності проблема професійної підготовки фахівців. Її розв'язання полягає у відродженні українським суспільством національної ідеї, відкритості зарубіжному досвіду, утіленні перспективних технологій розвитку, навчання, викладання у закладі вищої освіти (ЗВО), що об'єктивно потребує підвищення вимог до освітньої системи та професійної підготовки фахівців високої кваліфікації. У цьому процесі особливої актуальності та визначального значення набувають методика, методи, технології та техніки викладання дисциплін у ЗВО, що, в свою чергу, суттєво підвищує роль такої навчальної дисципліни, як «Методика викладання дисциплін у закладі вищої освіти».

Освітній процес у закладі вищої освіти суттєво відрізняється від шкільного орієнтацією на оволодіння методами самостійної навчальної і науково-дослідницької роботи, переходом освіти в самоосвіту, а також самостійністю регуляції студентами своєї поведінки та наявністю системи ціннісних відносин, що вже склалися.

Мета дисципліни «Методика викладання дисциплін у закладі вищої освіти» передбачає надання студентам магістратури цілісної і логічно-послідовної системи знань про дидактику підготовки кадрів вищої кваліфікації, розкриття

концепції, основи теорії, методики і методології викладання дисциплін у системі вищої школи.

Завдання курсу:

- обґрунтування методологічних і теоретичних засад педагогічного процесу у вищій школі на сучасному етапі розвитку науки;
- висвітлення особливостей методів викладання у закладі вищої освіти;

- ознайомлення зі структурою і змістом навчального процесу у ВНЗ;

- пошук шляхів, прийомів, способів і засобів активізації пізнавальної діяльності студентів;

- навчання планувати, організовувати та аналізувати різноманітні види навчальних і позааудиторних занять. Використовувати найбільш ефективні методи навчання, виховання і розвитку студентів;

- набуття початкового досвіду ведення науковометодичної роботи, дослідно-експериментальних форм педагогічної діяльності;

- ознайомлення з кращим педагогічним досвідом викладачів ВНЗ України, апробування найбільш ефективних прийомів і методів навчання, що застосовуються в системі викладання навчальних дисциплін.

У результаті вивчення курсу студенти мають знати:

- основний зміст дидактики і методики вищої школи;

- основний зміст державного стандарту вищої освіти та напрями реформування системи освіти в Україні відповідно до вимог сучасного суспільства;

- критерії відбору, принципи структурування змісту навчального курсу у вищій школі;

- психолого-педагогічні та дидактичні основи вузівського навчання, основи педагогічної майстерності викладача;
- специфіку розробки навчально-методичних комплексів дисципліни і спеціальностей;

- особливості використання сучасних освітніх технологій та інформаційних ресурсів у процесі навчання.

Студенти мають вміти:

- застосовувати набуті знання у реальному навчально-виховному процесі
- володіти основними навиками проведення занять у вищому навчальному закладі;
- володіти навиками підготовки методичного забезпечення для проведення різних видів занять та діагностики знань студентів;
- добирати оптимальні форми та методи педагогічної діяльності;
- застосовувати сучасні освітні технології;
- ставити мету, планувати, організовувати, стимулювати, контролювати, аналізувати результати навчально-пізнавальної діяльності студентів.
- здійснювати саморозвиток, самоосвіту, самовиховання, самоорганізацію.

Отже, завданням курсу - відшукати з'єднувальний механізм між дидактикою і методиками викладання, який забезпечив би ефективну діяльність молодого спеціаліста в сучасних умовах закладу вищої освіти.

Навчальна програма спрямована на глибоке і творче *засвоєння* студентами сутності процесу навчання, психологічного аналізу структури педагогічної діяльності вчителя, функції та структури методів навчання, типів навчання, а також на систематизацію отриманих знань з дидактики.

Знання теоретичних основ навчальної дисципліни реалізуватися в практичному навчанні на рівні практичних і лабораторних занять. Тому програма передбачає технологію формування у студентів основних *навичок і вмінь професійної роботи*, що дозволить оволодіти уміннями створювати оптимальні моделі освітнього процесу; планувати педагогічну діяльність на майбутнє, усвідомлювати мету і конкретизувати її у завданнях; здійснювати навчання і виховання здобувачів освіти відповідно до педагогічних закономірностей і принципів; чітко визначити зміст, основні форми та методи педагогічної діяльності.

Методичні рекомендації до організації самостійної роботи

Оволодіти майбутньою професією означає засвоїти спеціальні знання та вміння їх використовувати на практиці. Тому підготовка фахівця у вищій школі вимагає посилення самостійної навчальної роботи через організацію самостійної пізнавальної діяльності. Вона організовується з метою розвитку уміння систематизувати, планувати, здійснювати і контролювати свою навчально-професійну діяльність, створення власного алгоритму розв'язування навчальних завдань, задач і вправ, розвитку творчого мислення.

Передумовою ефективного розвитку у студента самостійної пізнавальної діяльності є сформований у нього творчий рівень пізнавальної активності – прагнення розширювати та поглиблювати знання, проявляти активність в оволодінні знаннями, відкривати для себе щось нове.

Вочевидь, що формування самостійної пізнавальної діяльності відбувається при активній позиції студента, сформованою мотивацією до активних самостійних дій. У самостійній пізнавальній діяльності розрізняють різні рівні активності:

- *перший рівень* - самостійне застосування відомих способів розв'язання проблеми (копіювання дій за зразком – репродуктивна діяльність);

- *другий рівень* - одержання нового способу розв'язання завдання на основі власного вибору поєднання декількох способів(продуктивна діяльність);

- *третій рівень* - розв'язання нового, раніше невідомого завдання, коли виникає необхідність визначити нові способи розв'язання навчальної задачі (самостійна творча діяльність);

- *четвертий рівень* – виражена стійка потреба у самовдосконаленні.

Розвиток самостійності студента здійснюється на основі поєднання практичної та мисленнєвої діяльності і проходить без втручання педагога. Організація осмисленого засвоєння знань відбувається за умови розвитку у студентів уміння порівнювати і аналізувати, виділяти головне, висувати гіпотези тощо. Такі мисленнєві процеси ведуть до розуміння матеріалу, що дає можливість проникнути в сутність соціально-педагогічного явища, виокремити суттєві зв'язки, встановити причини. Тому студент

повинен не механічно переписувати текст запропонованого теоретичного матеріалу для аудиторного опрацювання, а проявляти активну мисленнєву діяльність. Відомо, що засвоїти матеріал можна лише тоді, коли розумієш його.

У пригоді при цьому студентам стануть поради щодо виконання самостійних завдань з курсу «Методика викладання дисциплін в вищому закладі освіти»:

- визначити і усвідомити головну мету до самостійного навчального завдання;
- розробити актуальні цілі (проміжні результати) для досягнення головної мети (кінцевого результату);
- опрацювати текст лекції та теоретичний матеріал для аудиторного ознайомлення з метою самостійного розширення знань;
- порівняти опрацьований матеріал з власним соціально-педагогічним обсягом знань з конкретної теми;
- виокремити головні та допоміжні теоретичні знання для самостійного виконання завдання;
- дібрати адекватні до мети технології, методики, методичні прийоми;
- встановити форму звітності про виконане самостійне завдання;
- планувати послідовність виконання дій;
- самостійно контролювати свої дії, зіставляти їх з метою;
- здійснювати самооцінку результатів самостійної роботи, вносити корективи у власну діяльність;
- співпрацювати з педагогом з метою отримання консультативної допомоги, контролю і оцінки досягнутих результатів.

Отже, зосередження студентів на виконання самостійної роботи сприятиме свідомому сприйняттю педагогічної діяльності, отримання практичного досвіду, формування готовності використовувати їх у майбутній професійній діяльності.

Тема.. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

План

1. Мета педагогіки вищої школи: дослідження закономірностей розвитку, виховання і навчання студентів.
2. Предмет, мета, завдання курсу методики викладання у вищій школі.
3. Категоріально-понятійний апарат методики викладання у вищій школі.
4. Методика викладання у вищій школі у системі наук.

Педагогіка – наука про навчання і виховання. У перекладі з давньогрецької (*pedos* – дитина, *ago* – веду) педагогіка дослівно означає – «вести дитину». Навчання можна трактувати як механізм трансляції культури (у широкому цивілізаційному розумінні, як те, що відрізняє людину від тварини), що виконує в суспільстві ту роль, що й генний механізм передачі спадковості в тваринному світі.

Педагогіка вищої школи, будучи частиною загальної педагогіки, має за предмет процес виховання та навчання, підготовки та перепідготовки фахівців з вищою освітою.

У зв'язку з цією особливістю, та із завданням безперервного навчання, реалізації парадигми «навчання через усе життя» у педагогічній літературі, за аналогією, з'явився новий термін – андрагогіка, від давньогрецького *andros* (дорослий чоловік, мужній), що означає науку про навчання дорослих.

Основними завданнями педагогіки вищої школи є:

- аналіз системи вищої освіти, її характеристик, прогнозування та обґрунтування шляхів розвитку системи вищої освіти;
- визначення цілей та змісту освіти, зміст навчання за окремими спеціальностями та рівнями вищої освіти;

- вивчення та вдосконалення методів і форм організації навчання та виховання студентів;
- вдосконалення методів контролю рівня підготовки випускників та оцінювання успішності студентів;
- розроблення нових технологій навчання.

Частиною педагогіки, яка вивчає теоретичні основи процесу навчання, є **дидактика** (від грец. *didaktikos* – той, що отримує, і *didasko* – той, що вивчає). Вперше, наскільки відомо, це слово з'явилося у творах німецького педагога Вольфганга Ратке (1571–1635 рр.) для позначення мистецтва навчання. Аналогічним чином, як «універсальне мистецтво навчання всіх всьому», трактував дидактику і Я.А. Коменський. На початку XIX ст. німецький педагог Й.Ф. Герbart надав дидактиці статус цілісної та несуперечливої теорії виховного навчання.

Методологічну основу сучасної дидактики складають об'єктивні закономірності теорії пізнання (гносеології), матеріалізм, дякуючи чому сучасна дидактика змогла здолати односторонній підхід до аналізу та інтерпретації процесу навчання. Нинішня її концепція базується на системному підході до розуміння процесу навчання, згідно якому чуттєве сприйняття, розуміння і засвоєння знань, практичне використання надбаних знань та вмінь повинні бути органічно поєднанні у пізнавальному процесі, навчальній діяльності.

Завданням дидактики вищої школи є вивчення *закономірностей, принципів і засобів* формування фахівців з вищою освітою. Головними цілями дидактики вищої школи є підвищення ефективності процесу навчання студентів і якості підготовки фахівців з вищою освітою.

Необхідною умовою побудови теорії навчання вищої школи є взаємозв'язок трьох формуючих засад:

- збирання дослідного, емпіричного матеріалу, виходячи з оцінки практики навчального процесу;
- встановлення емпіричних зв'язків елементів і складових навчального процесу;
- формування теоретичних узагальнень, об'єктивних відносин, що складають навчальний процес, виявлення причин їх виникнення та розвитку.

Взаємозв'язок цих засад забезпечує змістову основу, достатню наукову визначеність та об'єктивність *теорії навчання*.

Теорія навчання вищої школи розвивається у тісному зв'язку з вимогами практики навчального процесу, формується у вигляді певної закономірної системи, та у свою чергу, все більший вплив чинить на практику підготовки фахівців.

Педагогічний процес будується на базі певної технології навчання, яка є результатом методичної діяльності викладача.

Форми навчання (від лат. *forma* – зовнішній вигляд, оболонка) – характеристика навчального процесу, що відображає ступінь і характер взаємодії студентів і викладача. Навчання у вищих навчальних закладах здійснюється за такими формами: денна, вечірня, заочна (дистанційна), екстернат.

Форми **організації навчального процесу** – навчальні заходи, що відрізняються видами навчальної діяльності студентів і способами керівництва ними з боку викладача. Це спосіб існування навчального процесу, оболонка для його внутрішньої сутності, логіки та змісту.

Форма, перш за все, пов'язана з кількістю студентів, часом і місцем навчання, порядком його здійснення, особливостями взаємодії викладача з студентами тощо. Різними формами організації навчального процесу є: навчальні заняття, самостійна робота студентів, виконання індивідуальних завдань, практики, контрольні заходи, екскурсії тощо.

Види навчальних занять – навчальні заходи, що відрізняються складом студентів, місцем проведення, змістом і послідовністю видів діяльності студентів, способом керівництва ними з боку викладача.

Основними видами навчальних занять у вищих навчальних закладах є: лекції, практичні заняття, семінарські заняття, лабораторні заняття, комп'ютерний практикум, індивідуальні заняття та консультації. Вищий навчальний заклад може встановлювати інші види навчальних занять.

Методи навчання (від лат. *metodos* – шлях, спосіб) – шлях досягнення (реалізації) мети і завдань навчання. Це дидактично обґрунтована система прийомів, способів, через які

викладач навчає, а студент засвоює передбачені змістом навчання знання, навички та вміння.

Методи навчання: лекційний, метод бесіди, демонстрація, колоквиум, виконання домашніх завдань, дослідження (наукове або лабораторне), опитування, дискусія, діалог, контроль, дидактичні ігри тощо.

Серед найважливіших дидактичних проблем – забезпечення відповідності змісту навчання та організаційних форм і методів навчання.

Методика – сукупність методичних рекомендацій і методів проведення навчальної діяльності. Методика охоплює систему навчання по всім предметам і на всіх рівнях навчальної діяльності. За шириною обсягу виділяють загальну та конкретну методику. Предметом загальної методики є процес, методи навчання, що притаманні всім дисциплінам. Предметом конкретної методики є навчання за певною дисципліною. Конкретна методика будується з урахуванням змісту науки, що лежить в основі певної навчальної дисципліни (математика, фізика, теоретична механіка та ін.). Цілями конкретної методики є обґрунтування та удосконалення змісту дисципліни згідно з встановленими вимогами до підготовки конкретного фахівця, встановлення значення та місця дисципліни у їх підготовці; створення та обґрунтування ефективної системи навчання.

Конкретна методика надає можливість:

- забезпечити єдність поглядів викладачів на зміст дисципліни та методи навчання студентів;

- встановити єдині вимоги до викладання дисципліни, керівництва пізнавальною діяльністю студентів та критеріїв оцінювання їхнього рівня підготовки;

- проводити систематичне вивчення, узагальнення та впровадження у навчання передового педагогічного досвіду;

- забезпечити спадкоємність у викладанні дисципліни, скорочення часу становлення молодих викладачів.

Головними завданнями при створенні конкретної методики є:

- визначення предмету навчальної дисципліни, її наукових та методологічних основ;

– визначення пізнавального і виховного значення та місця у підготовці фахівця певної спеціальності та рівня вищої освіти, встановлення взаємозв'язку даної навчальної дисципліни з іншими;

– формування змісту дисципліни, наукове обґрунтування її навчальної програми;

– створення методики вивчення дисципліни у цілому, її розділів, тем та методики проведення окремих навчальних занять;

– розробка робочої програми навчальної дисципліни;

– створення методичного забезпечення СРС, виконання певних індивідуальних семестрових завдань, проведення різних видів контролю рівня підготовки студентів і критеріїв їх оцінювання.

Результатом створення конкретної методики є комплекс методичного забезпечення навчальної дисципліни.

Засоби навчання – предметна підтримка навчального процесу, це сукупність об'єктів, що мають дидактичні функції.

Засоби навчання поділяються на капітальні, що забезпечують нормальні умови діяльності навчального закладу та дидактичні засоби.

До капітальних засобів належить інфраструктура ВНЗ – навчальні будівлі, аудиторії, лабораторії, майстерні, бібліотеки, основне обладнання у вигляді лабораторних стендів, обладнання майстерень, засобів комп'ютерної техніки, світлотехнічних засобів подання інформації, студентські гуртожитки, спорткомплекси, їдальні та буфети тощо.

До дидактичних засобів навчання належать: підручники та навчальні посібники, об'єкти вивчення та їх макети, навчальні програми для комп'ютерів (автоматизовані навчаючі системи, автоматизовані навчальні комплекси тощо), методичні розробки тощо. Призначення дидактичних засобів – підвищення ефективності засвоєння навчальних дисциплін.

Рівень розвитку та ступінь забезпеченості навчального процесу дидактичними засобами є одним з вагомих показників якості навчальної діяльності ВНЗ.

Технологія навчання – це дидактично обґрунтована система засобів, методів і форм організації навчального процесу, що ефективно забезпечують досягнення цілей навчання.

Педагогічна технологія вимагає конкретного наукового обґрунтування цілей послідовних етапів пізнавальної діяльності студентів з урахуванням змісту навчання, способів і засобів їх досягнення. Педагогічна технологія пов'язана зі системним підходом до освіти і навчання, охоплює всі аспекти, елементи педагогічної системи: від постановки мети до проектування всього дидактичного процесу і діагностики його ефективності.

Самостійна робота:

1. Створіть критичне есе на тему: — Сутність та значення методики викладання дисциплін у ВШІ (особливо акцентуйте увагу на дисциплінах за фахом).

2. Запропонуйте можливі варіанти покращення викладання дисциплін у ВШ. Зародження і основні тенденції розвитку вищої освіти України ХХ ст.

3. Система вищої освіти України в радянський період. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти і перспективи української вищої школи.

ТЕМА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВИТИ В УКРАЇНІ. БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВИТИ

План

1.1. Концептуальні напрями розвитку вищої освіти в Україні

1.2. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти

1.3. Адаптація вищої освіти України до вимог Болонського процесу

1. Концептуальні напрями розвитку вищої освіти в Україні

У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається в загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу отримання освіти будь-якого рівня та інше, що є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства.

Для України в культурно-цивілізаційному аспекті, європейська інтеграція - це входження до єдиної сім'ї європейських народів, повернення до європейських політичних і культурних традицій. Як свідомий суспільний вибір перспектива європейської інтеграції - це вагомий стимул для успіху економічної і політичної трансформації, що може стати основою національної консолідації.

Держава є основним джерелом фінансування освіти й залишає за собою основні функції управління освітньою діяльністю. Більшість ВНЗ підпорядковано профільним міністерствам. Навчання безкоштовне, але студенти сплачують за використання інфраструктури студмістечок, проживання, харчування тощо.

У США понад 2500 коледжів з чотирирічним курсом навчання (бакалаври) та університетів, у яких навчаються майже 15 млн студентів (близько 600 тис. - іноземці). Разом з приватним існує державна вища освіта. Система вищої освіти США теж децентралізована. Кожен штат має повноваження проводити свою освітню політику у відповідності до федерального закону про освіту. Кожен університет має свою систему оцінювання знань і диплом. Студентів приваблює насамперед можливість вибору навчальних дисциплін та практична спрямованість освіти. Останні 10 років США акцентують увагу на науковій діяльності університетів, роблячи ставку на розвиток наукового потенціалу країни. З 2002 р. державна політика у сфері освіти спрямована на підвищення якості і доступності освіти в країні. У 2004 р. видатки на освіту становили 2,3 % ВВП.

У Росії дворівнева система освіти була введена на два роки раніше, ніж в Україні, але, як і в нас, поряд з рівнем бакалавра і магістра зберігається рівень дипломованого спеціаліста. В країні останній час закріплена міждисциплінарність, що дає можливість студентам обирати курси на різних факультетах.

Японія має близько 600 університетів, з яких 425 приватні. У вищих навчальних закладах навчається майже 2,5 млн студентів. Однак у цій країні багато «карликових» університетів, у яких іноді навчається всього 200-300 студентів. У всіх вузах навчання платне. Залежно від престижності навчального закладу і популярності спеціальності вартість навчання становить 5-100 тис. доларів. Розмаїття мережі навчальних закладів призвело до зниження якості освіти. Колишній президент університету Тама Григорі Кларк назвав ситуацію в японських вузах «освітнім комунізмом», коли студенти роблять вигляд, що вони вчаться, а викладачі вдають, що вони навчають. Виправити таку ситуацію повинна освітня реформа 2001 р., зміст якої полягає в скороченні вищих навчальних закладів за рахунок їх об'єднання в національні університетські корпорації. Крім того, планується впровадити наукову діяльність в освітній процес, про що свідчить лозунг: «30 Нобелівських лауреатів за 50 років».

2. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти

Основна концепція — участь вищої освіти України в Болонських перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не втрату кращих традицій і зниження національних стандартів якості. Слід зауважити, що спроби надати вищій школі загально-європейського характеру фактично розпочалися ще в 50-ті роки минулого століття з підписання Римської угоди. У подальшому ці ідеї знаходили свій розвиток у рішеннях цілого ряду конференцій міністрів освіти європейських країн, зокрема:

Лісабонська конвенція під егідою Ради Європи - «Про визнання кваліфікацій», 1997 р. Лісабонська угода декларує наявність і цінність різноманітних освітніх систем і ставить за мету створення умов, за якими більшість людей, скориставшись

усіма цінностями і здобутками національних систем вищої освіти і науки, зможуть бути мобільними на європейському ринку праці.

Сорбонська декларація (1998), коли міністри освіти Франції, Німеччини, Великобританії та Італії підписали Сорбоннську декларацію, яка починається словами: «Останнім часом європейський процес набув надзвичайно великого розвитку. Та якими б суттєвими не були ці здобутки, вони не повинні затіняти той факт, що Європа — це не лише зона євро, банків та економічних інститутів: вона також має бути Європою знань».

Болонська конвенція стала основою для розвитку Болонського процесу. Вона підписана 19 червня 1999 р. 29 європейськими країнами. «Болонським процесом» останніми роками прийнято називати діяльність європейських країн, спрямовану на те, щоб зробити узгодженими системи вищої освіти цих країн. Основний зміст Болонської декларації полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися до 2010р. привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту.

Вихідні позиції учасників процесу в тексті Болонської декларації формулюються так: «Європа знань» є на сьогодні широко визнаним незамінним фактором соціального і людського розвитку, а також невід'ємною складовою зміцнення та інтелектуального збагачення європейських громадян.

Болонський процес - один з інструментів не лише інтеграції в Європі і в Європу, а й інструмент загальної світової тенденції нашого часу - глобалізації. Європейська спільнота має намір зробити внесок у якісну освіту шляхом заохочення країнучасниць до сприяння підвищенню якості власної освіти. Нині східноєвропейські країни лише починають приймати Болонські ідеї.

Продовженням Болонських ідей стали такі навчально-наукові організаційні заходи: Саламанська конференція європейських ВНЗ (Саламанка, 2001); Празьке комюніке міністрів європейських країн (Прага, 2001); Берлінське комюніке міністрів європейських країн (Берлін, 2003); Бергенська конференція міністрів європейських країн (м. Берген, Норвегія, 19 травня 2005).

Основна ідея цих документів – 1. двоступенева структура вищої освіти, 2. використання системи кредитів ECTS, 3. міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти, що надає особі кваліфікацію та право продовжувати навчання за програмами магістра в інших європейських країнах.

Причини запровадження Болонської концепції: Перша причина полягає в тому, що докорінні перетворення в економічних системах усіх розвинутих країн. Можна стверджувати, що нині відбувається небувала за масштабами революція в економічній сфері.

Друга причина пов'язана з тим, що нині конкуренція все більше переноситься в наукову сферу. Зараз виграє той, хто здатний швидше розробити і впровадити у виробництво новий товар. Враховуючи те, що наука і творчість починають відігравати провідну роль у розвитку економіки, організації та фірми прагнуть набирати собі не 7 просто високоосвічені кадри, а молодь віком до 30-ти років, яка здатна до нестандартного продуктивного творчого мислення.

Внутрішня зацикленість національної системи освіти. Практика довела, що система освіти, не пов'язана з виробництвом, не може готувати спеціалістів для практичної роботи. А. Прагнення об'єднати розрізнені потенціали європейських країн у єдиний економічний механізм. Адже після створення Європейського Союзу, введення єдиної грошової одиниці (євро) Європа мала б бути єдиною. Проте реально цього не відбулося. Виникли проблеми з різними рівнями підготовки фахівців та трудовими законодавствами європейських країн, що стало на перешкоді переміщенню населення в межах Європи з метою одержання роботи через відмінність дипломів про вищу освіту.

5. Сполучені Штати Америки значно випереджають Європейські країни з ряду показників, які відносяться до системи освіти. Перший показник — це частка вже підготовлених фахівців, що мають вищу освіту. В Європі цей показник вдвічі нижчий, ніж у Сполучених Штатах. Другий показник— кількість іноземних громадян, що навчаються в країні. У США число іноземних студентів перевищує 500 тисяч осіб. Ця цифра значно переважає кількість студентів-іноземців, які опановують знання в

європейських університетах. Третій показник — розвиток науки й інтенсивність нарощення наукового потенціалу. Сполучені Штати Америки на фінансування наукових досліджень щороку виділяють понад 3 % від валового національного доходу. Країни Європи вкладають у науку в середньому 1,9 %.

Отже, постало питання про те, що якщо країни Європейського співтовариства не зможуть інтегруватися повністю, то роздрібнена і розрізнена економіка Європи не зможе бути економічно ефективною, протистояти зростаючому конкурентному опору США та Японії.

Мета Болонського процесу: - підвищити якість освітніх послуг та набути європейською освітою незаперечних конкурентних переваг; - розширити доступ до європейської освіти; - сформувати єдиний ринок праці вищої кваліфікації в Європі; - розширити мобільність студентів та викладачів; - прийняти порівнювану систему ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих у всіх країнах Європи додатків до дипломів; - підвищити рівень конкурентоспроможності Європейської системи вищої освіти.

Принципи Болонського процесу: Введення двох циклів навчання. Перший цикл для одержання ступеня бакалавра з тривалістю навчання 3-4 роки. Другий цикл для одержання ступеня магістра (1-2 роки навчання після бакалаврату) або для одержання ступеня доктора.

Введення кредитної системи. Пропонується ввести в усіх національних системах освіти єдину систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Систему пропонується зробити накопичуваною, здатною працювати в рамках концепції «навчання протягом усього життя».

Контроль якості світи. Оцінювання якості освіти буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, які набули випускники. Оцінку будуть давати незалежні акредитаційні агентства.

Розширення мобільності. Передбачається на основі виконання попередніх пунктів розвиток мобільності студентів та викладацького складу.

Забезпечення працевлаштування випускників. Проголошується орієнтація ВНЗ на кінцевий результат: знання випускників мають застосовуватись і використовуватись в усій Європі.

Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із завдань, що мають бути вирішені в ході Болонського процесу, залучення до Європи велику кількість студентів з інших регіонів світу.

Вища освіта повинна ґрунтуватися на наукових дослідженнях. Викладачі повинні обов'язково мати тему наукових досліджень і пов'язувати її з навчальним процесом. Залучати студентів до науково-дослідної роботи.

Вищенаведені принципи ґрунтуються на основі статуту європейських університетів ХІХ ст., який визначає три основні функції ВНЗ: 1) освітня (просвітницька, виховна); 2) культурологічна; 3) наукова (Вільгельм Фон Гумбольдт).

1.3. Адаптація вищої освіти України до вимог Болонського процесу

Неадекватність системи вищої освіти України Європейським освітнім стандартам

1. Ступенева система підготовки фахівців. В Україні структура ступеневої підготовки фахівців з вищою освітою не повністю відповідає уніфікованим умовам структури, що діють у європейському співтоваристві. При цьому акцентуємо увагу на тому, що:

Болонська декларація не передбачає освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст; бакалавр за європейськими взірцями - це фахівець з повною вищою освітою.

Система організації навчального процесу. Організація навчального процесу в Європі ґрунтується на основі кредитно-модульної системи. Система навчального навантаження ґрунтується на європейській кредитнотрансферній системі (ECTS). Остання передбачає ведення системи обліку навчального навантаження однаково для всіх європейських країн. Введення такої системи є нагальною потребою з огляду на мобільність студентів, необхідність перезарахування результатів навчальної діяльності. Кредити ECTS відображають загальне навантаження

студента при вивченні певного курсу або якоїсь його частини (блоку). Кредити враховують усі види навчальної роботи (лекції, семінари, лабораторні заняття, заліки, екзамени, практику тощо) і забезпечують уніфікований підхід до визначення трудомісткості освітньої діяльності студентів.

При використанні ECTS навчальний рік еквівалентний 60 кредитам. У навчальному році повинно бути не більше 12 дисциплін (6 у семестр). Якщо поділити 60 кредитів на 12 дисциплін, отримаємо навчальне навантаження на одну дисципліну на рівні 5 кредитів. Більшість дисциплін за Болонським взірцем мають 4-5 кредитів, а у вітчизняній практиці 1-2 кредити.

Для вирішення цієї неадекватності необхідно виконати такі завдання:

1. Впровадити кредитно-модульну систему. Кредитно-модульна технологія навчання (КМТН) запроваджується з метою подальшої гуманізації і демократизації навчального процесу; організації найбільш раціонального та ефективного засвоєння визначених знань з максимальним використанням індивідуальних, індивідуально-групових форм навчання; стимулювання студентів до систематичної навчальної праці через вільний вибір навчальних дисциплін для самостійного вивчення, створення якнайсприятливіших умов для якомога повнішого засвоєння студентами навчального матеріалу, організації модульного контролю і перетворення його в дійовий механізм управлінського процесу.

Очікуваними соціальними, економічними та іншими наслідками впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу можуть бути:

- інтенсифікація навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців;
- систематичність засвоєння навчального матеріалу;
- установлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання;
- контроль та своєчасне коригування навчально-виховного процесу;

- підвищення мотивації учасників навчально-виховного процесу, зменшення пропусків навчальних занять; - психологічне розвантаження студентів у кінці семестру;

- підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності;

- максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації: - підвищення рівня адаптації особи до зміни вимог ринку праці;

- скорочення непродуктивного навчального часу (за рахунок ліквідації екзаменаційних сесій);

- економія матеріальних ресурсів (опалення, електроенергія) тощо.

2. Переглянути перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, на основі вивчення тенденцій розвитку потреб національного та світового ринків праці;

3. Ступеневу систему підготовки фахівців пропонується здійснювати на двох рівнях: бакалавр (3—4 роки) — освітньо-кваліфікаційний рівень з повною вищою освітою; магістр двох типів: магістр прикладного напрямку за відповідною спеціальністю бакалавра (1,5 р.); магістр науки (2 роки).

4. Переглянути та удосконалити освітньо-професійну програму підготовки бакалаврів і магістрів з метою укрупнення дисциплін (не більше ніж 6 за в семестр).

5. Запровадити стандартизований додаток до диплому.

6. Впровадити систему організації навчального процесу з урахуванням положень системи ECTS (європейська кредитно-трансферна система).

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку вищої освіти в Україні.

2. Заходи з реформування системи освіти в Україні.

3. Комплекс нормативних документів щодо розроблення складових системи стандартів вищої освіти в Україні.

4. Європейський простір вищої освіти.

5. Особливості систем вищої освіти у країнах Європи, у США та Японії.
6. Історичні етапи розвитку Болонського процесу.
7. Болонська декларація міністрів освіти європейських країн.
8. Розвиток Болонського процесу.
9. Причини запровадження Болонського процесу.
10. Мета Болонського процесу.
11. Принципи Болонського процесу.
12. Основні етапи входження України до Болонського процесу.
13. Відмінності національної системи освіти від Європейської.
14. Зміст Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).
15. Адаптація вищої освіти України в Європейський освітній простір.
16. Основні положення кредитно-модульної системи та наслідки її впровадження.

ТЕМА. ТЕМА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ ТА НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

План

1. Поняття про освітній процес
2. Характеристика компонентів цілісного педагогічного процесу у вищій школі
3. Закономірності освітнього процесу у вищій школі
4. Категорії педагогіки вищої школи

1. Поняття про освітній процес. Освітній процес – це спеціально організована взаємодія суб'єктів навчально-виховної діяльності, спрямованої на розв'язання завдань виховання, навчання, розвитку особистості як цілісної проблеми. Тому в багатьох працях вживається поняття «цілісний педагогічний процес». Ідея цілісності педагогічного процесу знайшла своє

відображення у педагогічних працях М. П. Блонського, А. С. Макаренка, А. Г. Пінкевича, С. Т. Шацького та інших. Проте, починаючи з 30-х років, зусилля педагогів були спрямовані на вивчення питань навчання, виховання, розвитку як відносно самостійних процесів. У 60-і роки ідею цілісності обґрунтували В. О. Сухомлинський («цілісна особистість формується цілісно»), Г. С. Костюк, а з середини 70-х років ХХ століття – Ю. К. Бабанський, М. О. Данилов, В. О. Сластьонін, Ю. П. Сокольніков.

Педагогічна взаємодія передбачає процес прямої або опосередкованої дії, впливу суб'єктів один на одного, що обумовлює їхні певні зміни, тому що взаємодія завжди має два компоненти: педагогічну дію одного і відповідну реакцію іншого.

Особливо велике значення для формування особистості студента має взаємодія з викладачами, яка знаходить виявлення у педагогічному впливові, активності студента як відповідній реакції на вплив, педагогічному спілкуванні, що є однією з форм педагогічної взаємодії, у якій педагог вирішує навчальні, виховні, особистісно-розвивальні завдання. Спілкування складається зі сприймання людьми один одного, розуміння, відношення між ними, забезпечуючи таким чином, комунікативні (обмін інформацією), перцептивні (сприйняття й розуміння) й інтерактивні (взаємовплив) функції завдання.

Спілкування виконує різні функції: професійно-ділову, інформаційно-пізнавальну, управлінську, самоствердження особистості, реалізації потреби в спілкуванні, одержання позитивних емоцій, певної комфортності та ін. характер взаємодії суб'єктів є різним за метою, змістом, формами здійснення і залежить від психологічного статусу особистості, авторитету, комунікативної культури тощо.

2. Характеристика компонентів освітнього процесу у вищій школі

У найбільш загальному розумінні цілісний педагогічний процес можна представити як сукупність, єдність і взаємодію таких компонентів: 1. цільового, 2. процесуального, 3. результативного та 4. аналітико-коригувального.

1 Цільовий компонент освітнього процесу спрямований на всебічний розвиток особистості студента, стимулювання його до саморозвитку, самореалізації, забезпечення професійної компетентності, формування системи цінностей, загальної культури.

Отже, мета забезпечує перспективний творчий характер педагогічного процесу. Визначення мети педагогічного процесу дозволяє реалізувати таку його особливість, як спрямування в майбутнє, про що писав В. О. Сухомлинський: «Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – у знахарство. Необхідно науково передбачити – у цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть».

Спрямованість системи вищої освіти на всебічний розвиток особистості сприяє вирішенню проблеми підготовки талантів, формуванню духовної культури, є необхідною умовою функціонування демократичної держави, вимагає від громадянина відповідальності за свої дії, дисциплінованості, високої моральної вихованості.

Загальна мета освітнього процесу конкретизується навчальними закладами з урахуванням національно-релігійних, статевих, індивідуальних особливостей і повинна доповнюватися «замовленнями» самої особистості – бути щасливою, здоровою, успішною в житті.

Отже, можна говорити про ієрархію цілей педагогічного процесу: мета як історичний ідеал виховання (усебічний гармонійний розвиток); стратегічні й тактичні цілі, спрямовані на формування свідомості, самосвідомості, почуттів, волі, поведінки людини; цілі самовиховання і самореалізації, саморозвитку тощо. Таким чином, однією з ключових вимог, які висуваються до курсу «Теорія і практика викладання у ЗВО», є навчити майбутнього викладача закладу ЗВО підготовці лекції, семінару, практичного чи лабораторного заняття; розробці та обмірковуванні стратегії проведення будь-якого виду консультації, організації самостійної роботою чи спрямуванні самостійної навчальної діяльності в

цілому; керуванні написанням курсової чи кваліфікаційної роботи; спрямуванні науково-дослідницької роботи студента над ІНДЗ, науковим проектом – урахувати ієрархію цілей цілісного педагогічного процесу з проекцією на специфічні особливості окремої навчальної дисципліни чи блоку дисциплін, пов'язаних безпосередньо з тою чи іншою галуззю господарства, економіки чи науки в цілому.

Мета професійної підготовки фахівців - підготовка фахівців вищої кваліфікації, спроможних після отримання вищої освіти стати до виробничої діяльності, виконувати виробничі та наукові завдання та відповідати за їх реалізацією.

Загальна мета вищої освіти: сформувані готовність студентів до професійної діяльності і постійного самовдосконалення.

Головною метою викладання певної дисципліни у ЗВО і вищої освіти в цілому є формування готовності студентів втілювати на практиці ті основні поняття та способи діяльності, які були отримані у ході вивчення певної дисципліни.

2. Процесуальний компонент освітнього процесу забезпечується організацією здійснення поставлених завдань, конкретизацією змісту, форм, методів, конкретних засобів досягнення мети.

Незважаючи на суб'єктно-суб'єктний характер гуманного педагогічного процесу він здійснюється завдяки управлінській діяльності викладачів, які так організують свою роботу, щоб вона ефективно впливала на діяльність інших учасників процесу, створюючи оптимальні умови для виховання, навчання, професійної підготовки, розвитку, саморозвитку студента, для вибору ним можливостей творчої самореалізації.

Структура педагогічної діяльності включає уточнення мети взаємодії, проектування дій на основі діагностування стану об'єкта, відбір змісту, форм, методів, засобів навчально-виховного процесу, взаємодію, спрямовану на розвиток різних сфер особистості студента, сумісну діяльність, співробітництво, спілкування. Саме цим зумовлюється із ключових вимог, що висуваються до курсу: навчити *майбутнього викладача вищої*

школи на організаційно-методичному та навчально-методичному рівні забезпечувати процес викладання кожної окремої навчальної дисципліни у ВНЗ у невід'ємній єдності зі спорідненими дисциплінами: незалежно від того чи належить вона до циклу гуманітарної й соціально-економічної підготовки, циклу предметно-фахової підготовки або циклу професійної та практичної підготовки; а також за наявності будь-якої можливості враховувати міжпредметні зв'язки на інтерцикловому та кроссцикловому рівнях.

3. Результативний компонент освітнього процесу спрямований на виявлення педагогом змін і самовиявлення в інтелектуальному, чуттєво-вольовому розвитку особистості в системі життєвих ставлень, відношень, цінностей, сформованості професійної компетентності. Отже, наступну з ключових вимог до курсу убачаємо у тому, щоб навчити майбутнього викладача вищої школи узгоджувати проєктований і реальний результати вивчення студентами окремих навчальних дисциплін з проєктованими й реальними результатами освітнього процесу вищої школи, спрямованого на забезпечення якісної фахової підготовки висококваліфікованого спеціаліста певної галузі знань і напряду підготовки, що визначається держаним стандартом. Іншими словами, окремі предметні компетенції та компетентності мають забезпечувати у своїй інтегральній єдності відповідний рівень сформованості професійної компетентності фахівця вищої кваліфікації.

4. Аналітико-коригувальний компонент цілісного педагогічного процесу у вищій школі пов'язаний з глибоким аналізом суб'єктами педагогічного процесу результатів і внесенням за необхідності певних відповідних змін для його вдосконалення. Відповідно до цього, четверту з ключових вимог, що висуваються до курсу, убачаємо в наступному: навчити майбутнього викладача вищої школи аналізувати й коригувати отримані результати з окремої навчальної дисципліни на предметно-методичному рівні у невід'ємній єдності з загальнопедагогічним аналізом і коригуванням, а також навчити константному порівнянню отриманих даних з проєкцією на

вдосконалення цілісного процесу фахової підготовки спеціаліста відповідного кваліфікаційного рівня.

3. Закономірності освітнього процесу у вищій школі.

Освітній процес будується у відповідності з певними законами, закономірностями, принципами. У загальнонауковому аспекті поняття «закон» визначають як необхідне, суттєве, стійке, повторюване відношення між явищами; як внутрішній, необхідний, узагальнений і суттєвий зв'язок предметів і явищ об'єктивної дійсності, як загальні, необхідні й суттєві зв'язки між предметами і процесами.

У процесі знаходять виявлення філософські закони переходу кількісних накопичень у якісні зміни. Усі інтегративні особистісні характеристики є результатом поступового накопичення, нарощування якісних змін (погляди, ціннісні орієнтації, мотиви, потреби особистості, її вміння, навички). Філософські категорії «частина», «ціле», «зміст» і «форма» та ін. є методологічною основою розгляду питань педагогіки в цілому й методики викладання у вищій школі як однієї з дисциплін педагогічного блоку зокрема. Освітній процес має й специфічні закони, які визначаються як педагогічні закономірності, тобто об'єктивно існуючі, стійкі, необхідні й суттєві зв'язки між педагогічними явищами, процесами, окремими компонентами педагогічного процесу, які повторюються. Існують різні підходи до вивчення закономірностей.

Так, одні називають:

закономірності, що обумовлені соціальними умовами (залежність педагогічного процесу від суспільних потреб і умов: цілі, завдання та ін.);

закономірності, що обумовлені природою людини (визначальна роль діяльності і спілкування у формуванні особистості, залежність результатів від індивідуальних, статевих особливостей);

закономірності, що обумовлені сутністю виховання, навчання, освіти, розвитком особистості (взаємозв'язок між педагогічним впливом, взаємодією й активною діяльністю індивіда). І. П. Підласий визначає закономірність динаміки

педагогічного процесу (чим вище проміжні досягнення суб'єкта, тим вагоміші кінцеві результати); розвитку особистості (темп і досягнутий рівень розвитку особистості залежить від спадковості; виховного й навчального середовища; включення в навчально-виховну діяльність; застосування засобів і способів педагогічного впливу); закономірність управління навчально-виховним процесом; закономірності стимулювання; закономірності єдності чуттєвого, логічного і практики у педагогічному процесі; закономірність єдності зовнішньої (педагогічної) і внутрішньої (пізнавальної) діяльності; закономірність обумовленості педагогічного процесу (залежність результатів від потреб суспільства й особистості; матеріально-технічних, економічних та ін. можливостей суспільства; морально-психологічних, санітарно-гігієнічних, естетичних та ін. умов процесу).

І. А. Лернер досліджував особливості закономірностей навчання, які він розподілив на дві групи:

закономірності, що притаманні процесу навчання за його сутністю, яка неминуче виявляється, як тільки він виникає у будь-якій формі, іншими словами – це закони, які притаманні будь-якому навчанню, де б і коли воно не виникало;

закономірності, що виявляються залежно від характеру діяльності того, хто навчає, і тих, хто навчається, засобів навчання, отже, залежно від виду змісту освіти і методів, якими вони користуються.

Ці закономірності виявляються не за будь-якого навчання, їх вияв здебільшого залежить від викладача, від того, чи усвідомлює він усю повноту завдань навчання і чи застосовує відповідні до кожного завдання методи й засоби. Друга група закономірностей обумовлена тим, що педагогічний процес пов'язаний з цілеспрямованою й усвідомленою діяльністю взаємопов'язаних суб'єктів – педагога й тих, хто навчається, – і з різноманітністю завдань навчання.

Приклади закономірностей першої групи (теорія І. Я. Лернера):

Виховний характер навчання. Будь-який акт діяльності викладання справляє на студентів той чи інший виховний вплив. Цей вплив може бути позитивним, негативним або нейтральним.

Будь-яке навчання реалізується тільки за наявності цілеспрямованої взаємодії того, хто навчає, і тих, хто навчається, без такої взаємодії навчання не буває. Навчання виникає тільки з активної діяльності суб'єктів навчання. Воно тим ефективніше, чим більш інтенсивна й різнобічна забезпечувана викладачем діяльність студента з предметом засвоєння. Рівень же його (засвоєння) залежить від характеру діяльності – репродуктивної або творчої. Іноді цю закономірність формулюють як закономірність єдності педагогічного керівництва й самодіяльності тих, хто навчається. Цілеспрямоване навчання індивіда тій чи іншій діяльності досягається при включенні його в цю діяльність. Закономірності не лише відзначають певні взаємозв'язки, а й намічають шляхи організації педагогічного процесу: діяльність і спілкування індивіда – основа навчально-виховного процесу. Тому чим доцільніше організована діяльність індивідів, тим ефективніше проходить педагогічний процес; людина привласнює соціально-історичний досвід із урахуванням своєрідності, специфіки потреб, мотивів, інтересів, тобто психічних процесів, функцій особистості в суспільстві, сім'ї, у колективі. Освітній процес представляє собою постійну трансформацію зовнішніх впливів на внутрішні процеси особистості. Тому чим значніший вплив на свідомість, почуття, волю особистості і чим вище її активність і самостійність у діяльності та спілкуванні, тим вища результативність педагогічного процесу.

Отже, Освітній процес у вищій школі забезпечує сформованість інтелектуальної, чуттєво-вольової сфер життєдіяльності студентів у ході навчання, виховання, спілкування (формального й неформального), самовдосконалення (самоосвіта, самовиховання).

4. Категорії педагогіки вищої школи Попередньо можна визначити педагогіку вищої школи як науку про виховання, освіту та навчання студентства. До цього визначення вводять три категорії педагогічної науки, до яких також слід віднести категорії учення та педагогічного процесу. У широкому розумінні «виховання» означає керівництво розвитком.

Отже, це керівництво набуттям знань, засвоєнням певних поглядів, виробленням правильних звичок, формуванням потреб, інтересів, мотивів, почуттів. Але процес керівництва розвитком може проходити як умисний, тобто як цілеспрямована діяльність спеціально виділених для цієї мети осіб – вихователів, педагогів, кураторів; це виховання у вузькому значенні слова. З іншого боку, на людину в тому чи іншому відношенні впливає вся сукупність життєвих умов, її «виховує життя». Це – широкий зміст поняття виховання.

Категорія освіта містить три складові: 1) здобуття знань, умінь, навичок; 2) формування на цій основі світогляду; 3) розвиток пізнавальних здібностей особистості. Для того щоб зміст освіти став «надбанням» учнів, потрібна система спеціально дібраних педагогічних впливів – навчання; це наступна категорія педагогіки.

Навчання передбачає спільну діяльність викладачів і студентів. Учення як категорія педагогіки розглядає лише діяльність самого учня (студента – у вищій школі), його особисту працю, спрямовану на оволодіння змістом освіти, хоча насправді це не означає, що самостійна робота студента не повинна бути скерованою, не повинна певним чином організуватися викладачем.

Як категорія педагогіки педагогічний процес включає всю систему навчальних і виховних засобів, застосовуваних у тому чи іншому навчальному закладі та організованих відповідно до вимог педагогіки.

Категорії як найбільш загальні поняття науки в різних галузях педагогіки не відрізняються за назвою. Але цілком очевидно, що ці категорії мають специфіку залежно від того, який ступінь навчання ми розглядаємо. Так, зміст освіти в середній загальноосвітній школі та вищому навчальному закладі різний; значно різняться й методики виховного впливу, що застосовуються в школі та ВНЗ. Спільність категорій дає можливість включити педагогіку вищої школи до цілісної системи педагогічних знань; специфіка цих категорій – основа становлення педагогіки вищої школи як самостійної галузі дослідження та практики. Між окремими категоріями педагогічної науки та між

відповідними явищами педагогічної практики є складна система зв'язку, тому виділення категорій є абстракцією, хоча й цілком виправданою, що забезпечує точність наукових міркувань.

Категорію освіта не можна визначати як просту суму знань, умінь, навичок, що відповідає усталеному рівню. До освіти обов'язково слід включати виховання необхідних для професії якостей і властивостей особистості (наприклад, здобуття математичної мовної культури, розвиток технічного, педагогічного, медичного мислення, уміння збагнути фізичний, хімічний зміст явищ тощо). До освіти має включатися також уміння творчо застосовувати та самостійно поповнювати, трансформувати й розвивати знання.

Важливе місце у дидактиці вищої школи мають поняття складність, трудність, надійність, якість. Складність навчального матеріалу є поняттям об'єктивним та інформаційним, трудність – суб'єктивним, психолого-педагогічним. Надійність засвоєння пов'язана із «засвоюваністю» знань. На жаль, не всі викладачі ВНЗ розрізняють поняття «складність» і «трудність», інколи замінюючи друге першим, застосовують у цьому випадку суто інформаційний підхід, не використовуючи психологізм у викладанні.

ТЕМА: ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗВО

План

1. Навчально-методичний комплекс в системі підготовки фахівців
2. Навчальний графік, робочі програми і тематичні плани у вищій школі
3. Організація аудиторної роботи зі студентами
4. Організація праці викладача закладів вищої освіти
5. Роль кафедри в управлінні навчальним процесом у вищій школі

1. Навчально-методичний комплекс в системі підготовки фахівців в ЗВО. Організаційно-методичне забезпечення навчального процесу ґрунтується на розробленні навчально-методичного комплексу спеціальності і відповідних дисциплін, який включає:

- типові і робочі навчальні плани;
- типові і робочі навчальні програми за всіма нормативними і вибірковими навчальними дисциплінами; - план наскрізної підготовки спеціалістів;
- календарні графіки аудиторної та позааудиторної роботи студентів;
- програми навчальної і виробничої практик;
- підручники і навчальні посібники;
- методичні матеріали і завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять;
- індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з навчальних дисциплін;
- методичні матеріали з виконання курсових і випускних (дипломних) робіт;
- контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу;
- методичні матеріали з проведення державних іспитів і захисту випускних (дипломних) проектів (робіт).

Усі ці документи повинні відповідати державному стандарту освіти України.

Зміст освіти — це науково обґрунтована система дидактичного і методичного оформлення процесу формування знань, вмінь і навичок, а також досвіду творчої діяльності особистості у відповідності з освітніми і кваліфікаційними рівнями.

Зміст освіти визначається освітньо-професійною програмою підготовки, освітньо-кваліфікаційною характеристикою, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними документами і відображається у відповідних підручниках,

навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах при організації навчального процесу.

Освітньо-професійна програма (ОПП) підготовки фахівців — це перелік нормативних і вибіркових навчальних дисциплін із визначенням обсягу годин, відведених для їх вивчення, а також форм підсумкового контролю знань, вмінь та навичок студентів, це основні вимоги до професійних якостей, теоретичних знань, виробничих вмінь та навичок фахівців, які відповідають визначеному освітньому рівню і необхідні для успішного виконання професійних обов'язків.

Структурно-логічна схема підготовки — це наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми підготовки. Зміст освіти складається з нормативної і вибіркової частин. Нормативна частина визначається відповідним державним стандартом освіти, вибіркова частина — вищим навчальним закладом.

Державний стандарт освіти — це сукупність норм, що визначають вимоги до відповідного освітнього (кваліфікаційного) рівня. У відповідності до державного стандарту навчання студентів ведеться за навчальним планом, що складається на підставі типового навчального плану, затвердженого Міністерством освіти і науки України.

Навчальний план — це нормативний документ, що визначає перелік і обсяг нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять і їх обсяг, графік навчального процесу, форми і способи проведення поточного і підсумкового контролю. Перелік дисциплін, розподіл їх за семестрами, час, відведений на їх викладання, визначається залежно від спеціальності, спеціалізації, кваліфікації майбутнього фахівця, а також від загальної тривалості часу навчання. Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складається робочий навчальний план.

Нормативні навчальні дисципліни визначаються державним стандартом освіти. Дотримання їх назв і обсягу є обов'язковим для навчального закладу.

Вибіркові навчальні дисципліни вводяться для поглибленої підготовки фахівців у визначеній сфері діяльності, ефективного використання можливостей конкретного навчального закладу. Розподіл дисциплін за навчальним планом йде за сферами: загальноосвітні, технологічні, соціально-економічні і гуманітарні, професійні (спеціалізовані) дисципліни. Загальноосвітні дисципліни повинні займати до 15 % обсягу всіх дисциплін, технологічні (відповідно до галузевої спрямованості) — 15—20 %, загальноекономічні — 22 %.

Навчальним планом визначаються форми аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи студентів: лекції, практичні, лабораторні і семінарські заняття, самостійні та індивідуальні заняття, курсові роботи (проекти), практики, підсумковий контроль знань студентів, дипломні (випускні) роботи, державні іспити. При цьому зазначається кількість навчального часу для засвоєння певного обсягу навчального матеріалу з урахуванням нормативів використання часу.

2. Навчальний графік, робочі програми і тематичні плани у вищій школі

Навчальний графік— це інформаційно-розпорядчий документ, який визначає порядок і терміни проведення всіх видів навчальних занять у відповідності до навчального плану.

Графік навчального процесу формує декан на основі навчального плану і закріплення дисциплін за кафедрами. Його доцільно формувати відповідно до кадрових можливостей вузу і наявності навчальних аудиторій. Графік може коригуватися залежно від зовнішніх факторів: зміни умов проходження практики, роботи інфраструктури вузу (заповнюваності бібліотек, достатності місць у гуртожитках) та ін. При цьому викладач повинен мати гнучкі форми викладання матеріалу з урахуванням забезпеченості бібліотеки навчальними і методичними посібниками, наявності технічних засобів навчання, програмного і комп'ютерного забезпечення, можливості дистанційного навчання тощо.

Місце і значення навчальної дисципліни, її загальний зміст і вимоги щодо знань і умінь визначаються навчальною програмою

дисципліни. Навчальна програма — це нормативний документ, який визначає зміст дисципліни, методи аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи студентів, форми контролю знань, а також відповідні літературні джерела для досягнення високої продуктивності навчального процесу. Типові навчальні програми розробляє науково-методичний центр вищої освіти разом з педагогічними колективами провідних вищих навчальних закладів. Для кожної навчальної дисципліни, що входить до освітньо-професійної програми підготовки, на підставі типової програми дисципліни і навчального плану вищим навчальним закладом (відповідною кафедрою) складається робоча навчальна програма дисципліни, що є нормативним документом вищого навчального закладу.

Історично склалося два способи побудови навчальних програм. Один з них одержав назву *концентричного*, інший — *лінійного*. Відповідно до концентричного способу спочатку визначається концептуальна одиниця базового навчального матеріалу певної дисципліни. Потім цей навчальний матеріал повторюється на кожному змістовному елементі вивчення курсу, але в більш розширеному вигляді. Наприклад, на початку викладання дисципліни викладач визначає проблему — оптимізація структури кадрового складу підприємства. Далі, протягом вивчення змістовних модулів дисципліни, основна увага концентрується на даній проблемі і визначаються складові її вирішення. За цим способом детальніше враховуються індивідуальні здібності студентів, але сповільнюється темп навчання. Сутність лінійного способу полягає у тому, що матеріал кожного наступного змістовного модуля дисципліни є логічним продовженням того, що вивчалось на попередніх тематичних блоках. Обидва способи поширені у викладацькій практиці і знаходять своє відображення залежно від особливостей навчального курсу та стилю викладання.

Робоча програма навчальної дисципліни включає виклад конкретного змісту дисципліни, послідовність її вивчення, організаційні форми навчання, форми і способи поточного і підсумкового контролю, літературні джерела і технічні засоби навчання. Структурні складові робочої навчальної програми

дисципліни: тематичний план, завдання для самостійної і індивідуальної роботи, методи поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури і технічних засобів навчання. Робочі програми затверджуються спочатку на кафедрі, а потім методичною комісією факультету.

Кожен навчальний заклад, самостійно формуючи навчальний план, повинен дотримуватися загальних вимог і орієнтуватися на типовий перелік дисциплін, коригуючи його відповідно до галузевої спрямованості і регіональної специфіки.

Від перших до старших курсів, звичайно, скорочується кількість теоретичних занять, збільшується кількість і тривалість практичної підготовки. Термін канікул складає орієнтовно шість тижнів на рік — два тижні взимку і чотири тижні влітку. Кількість іспитів не повинна бути більше п'яти в одному семестрі.

Відповідно змісту дисциплін, що викладаються, на перших курсах передбачається вивчення загальних наукових і гуманітарних дисциплін. На старших курсах переважають професійноорієнтовані і спеціалізовані дисципліни.

Кількість курсових робіт (проектів) і розрахункових робіт розподіляється рівномірно за часом навчання (крім останнього курсу, коли йде підготовка до дипломної роботи (проекту)), а на переддипломну практику планується приблизно третина навчального часу.

Робоча програма складається ведучим викладачем з прив'язкою до конкретного потоку студентів, для яких викладається дана дисципліна. Для оптимізації навчального процесу необхідно скласти структурно-логічну схему узгодження дисципліни, що викладається, з іншими дисциплінами.

До робочої програми бажано додавати листок узгодження змісту цієї робочої програми з викладачами, які раніше викладали профільні дисципліни, а також дисципліни, які викладаються паралельно з нею.

Останнім етапом розроблення тематики і змісту курсу, що викладається, є складання тематичного плану. Тематичний план являє собою тематику лекцій і практичних (семінарських) занять. При цьому в кожній лекції формулюються питання відповідно до кількості годин, відведених на цю тему в робочій програмі.

Бажано, щоб одна лекція була розрахована на дві академічні години (1 пара) і складалася з трьох тематичних питань, а семінарське заняття включало на більш п'яти проблемних питань.

3. Організація аудиторної роботи зі студентами На основі навчальної діяльності (пізнавальної, творчої, наукової, самостійної тощо) у студентів з'являється визначене ставлення до різних навчальних предметів. Щоб студенти успішно оволоділи знаннями, вміннями та навичками, викладачеві необхідно організувати навчальний процес у відповідності до сучасних принципів мотивації і потреб особистості. *Основними факторами, які мотивують студентів до високопродуктивної навчально-творчої діяльності, є:* важливість предмета для професійної підготовки і усвідомлення теоретичної та практичної значущості тематики занять; усвідомлення студентом найближчих і кінцевих цілей навчання; висока педагогічна майстерність викладання дисципліни (емоційна форма викладання навчального матеріалу, демонстрація викладачем перспективних напрямів розвитку наукових ідей у певній галузі, вирішення завдань, що створюють проблемні ситуації в структурі навчальної діяльності); особистісні взаємовідносини (антипатія чи симпатія) з викладачем даного предмета тощо.

Для ефективного взаєморозуміння між студентами і викладачем педагог повинен знати психологічну структуру студентської аудиторії. Адже кожна студентська група поділяється на неформальні підгрупи за визначеними інтересами і має своїх неформальних лідерів. Викладачеві доцільно їх знати і вміти з ними взаємодіяти. Крім того, студент як особистість має свою психологічну структуру, основними компонентами якої є спрямованість, можливості, характер, темперамент.

Психологи і викладачі-практики **виділяють такі типи студентів:**

- «негативісти» (все сприймають негативно);
- «позитивісти» (намагаються завжди підтримати викладача);
- «мовчуни»,
- «всезнайки»,

«багатослівні».

При цьому викладачеві необхідно враховувати темперамент студента, його рівень загальної освіченості і вихованості, здатності до творчого пошуку та інші фактори. Відповідно до цих аспектів викладач будує свої взаємовідносини зі студентами і налагоджує аудиторну роботу. З метою удосконалення педагогічної майстерності викладачеві бажано вивчати форми і методи проведення занять іншими лекторами, урізноманітнювати способи ділових контактів з аудиторією. Викладач як організатор освітнього середовища повинен забезпечити необхідні умови навчального процесу, щоб студенти мали можливість навчатися ритмічно і самостійно, постійно поповнюючи свої знання. Бажано постійно вивчати потреби студентів, їх прагнення і мотиви діяльності. Вивчати громадську думку в процесі проведення аудиторних занять можна такими способами: спостереження (помічати схвальні репліки, відгуки, негативні емоції, відволікання від занять, наявність запитань студентів); анкетування (рекомендується проводити на початку, усередині та після закінчення курсу). При цьому доцільно визначити погляди студентів за такими питаннями: відповідність навчального матеріалу тематиці курсу; значущість дисципліни у фаховій підготовці; характер викладання матеріалу (логіка, темп, емоційність, визначення головних питань); загальна характеристика особистості викладача (ерудиція, доброзичливість, культура мовлення тощо).

Навчальний процес у вищих навчальних закладах здійснюється в таких формах: навчальні заняття; самостійна робота; практична підготовка; контрольні заходи. Основними видами навчальних занять у вищому навчальному закладі є: лекції, практичні і семінарські заняття, індивідуальні заняття, консультації. Інші види навчальних занять визначаються залежно від цілей і змісту навчання у порядку, встановленому вищим навчальним закладом. Законом України «Про вищу освіту» (ст. 50) передбачається вільний вибір методів та засобів навчання в межах затверджених навчальних планів.

4. Організація праці викладача вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації

Робочий час викладачів вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації відповідно до «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України (№ 161 від 2 червня 1993 р.), визначається обсягом їх навчальної, методичної, наукової й організаційної роботи.

Обсяг навчальних занять, доручених для проведення конкретному викладачеві, виражений в облікових (академічних) годинах, становить навчальне навантаження викладача. Згідно Закону України «Про вищу освіту» (ст. 49), максимальне навчальне навантаження науково-педагогічних працівників не може перевищувати 600 годин на навчальний рік при середньотижневому навантаженні 30 год.

Види навчальних занять, що входять до навчального навантаження науковопедагогічного працівника відповідно до його посади, встановлює вищий навчальний заклад в індивідуальному плані викладача. Види навчальних занять, що входять до обов'язкового обсягу навчального навантаження викладача відповідно його посади, встановлює кафедра. Планування робочого часу викладачів здійснюється на поточний навчальний рік і відбивається в індивідуальному робочому плані.

Обов'язковий, мінімальний чи максимальний обсяг навчального навантаження викладача в межах його робочого часу встановлює вищий навчальний заклад з урахуванням виконання ним інших обов'язків (методичних, наукових, організаційних). За необхідності викладач може бути залучений до проведення навчальних занять поза обов'язковим обсягом навчального навантаження, визначеного індивідуальним планом, у межах свого робочого часу.

Графік робочого часу викладача визначається розкладом аудиторних навчальних занять і консультацій, розкладом контрольних заходів та інших видів робіт, передбачених індивідуальним планом викладача. Види і час виконання робіт визначається в порядку, установленому ВНЗ.

Обсяг навчальної роботи розраховується на основі норм часу, що є обов'язковими. Для різних видів робіт норми часу встановлені у конкретних цифрах у визначених межах з максимальним обмеженням. Конкретні норми часу визначаються з урахуванням специфіки видів діяльності й особливостей викладання навчальної дисципліни.

Норми часу розраховуються, виходячи з астрономічної години (60 хв), крім таких видів роботи, як читання лекцій і проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, де академічна година (45 хв) розраховується як астрономічна. Облік навчальної роботи викладачів здійснюється за фактичними витратами часу. Методична, наукова й організаційна робота викладачів планується в індивідуальному плані викладача на навчальний рік із конкретизацією обсягів і очікуваних результатів. Перелік основних видів методичної, наукової й організаційної роботи викладачів вищих навчальних закладів має орієнтований характер і за рішенням кафедри може уточнюватися.

Роль кафедри в управлінні навчальним процесом у вищій школі Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу III—IV рівнів акредитації є інститути, факультети, кафедри.

Кафедра є основним структурним навчально-науковим підрозділом вищого навчального закладу, що проводить навчальну, методичну, науково-дослідну і виховну роботу з підготовки кадрів відповідної спеціальності.

Кафедра створюється за рішенням ученої ради ВНЗ, погодженим з вищим органом управління (відповідним міністерством), у підпорядкуванні якого знаходиться вищий навчальний заклад. Однією з основних вимог створення кафедри є обсяг навчальною навантаження, який дозволяє працювати не менше ніж п'яти науковопедагогічним працівникам за відповідними штатними одиницями. Для забезпечення розвитку нового напрямку навчальної, методичної і наукової діяльності при кафедрі може бути створена лабораторія або відповідний центр наукових досліджень.

Посаду завідувача кафедрою може займати, як правило, особа, що має вчене звання професора. Завідувач кафедри організовує і контролює:

навчальну роботу (лекції, практичні заняття, курсові і дипломні роботи, керівництво самостійною роботою студентів та ін.);

навчально-методичну роботу (підготовка робочих програм, методичне забезпечення навчального процесу);

наукову роботу (дослідження, експерименти, підготовка наукових видань, виступів на наукових конференціях);

виховну і громадську роботу (робота кураторів, участь у громадському житті кафедри і факультету та ін.).

Навчальна робота кафедри полягає у наступному:

організація читання лекції для студентів, магістрантів, аспірантів, слухачів підвищення кваліфікації;

проведення практичних занять, ділових ігор, колоквиумів, тестування й інших видів аудиторних занять;

керівництво курсовими, випускними і дипломними роботами студентів і магістрантів;

керівництво виробничою практикою студентів і педагогічною практикою магістрантів;

організація і проведення консультацій для студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;

керівництво стажуванням викладачів інших вузів; проведення виїзних занять у виробничі підрозділи, наукові установи; організація самостійної роботи студентів, магістрантів.

Методична робота кафедри включає:

комплексне методичне забезпечення всіх дисциплін кафедри: підготовка програм, навчальних посібників, практикумів, методичних посібників, що передбачають найбільш ефективне використання сучасних форм і методів навчання;

розробку комплексних кваліфікаційних робіт і завдань за профільюючими дисциплінами кафедри;

підготовку методичних матеріалів до самостійної роботи студентів; розробку і видання методичних рекомендацій з виконання курсових, дипломних і випускних робіт для студентів і

магістрантів; підбір місць практики для студентів відповідно профілю майбутньої роботи;

співробітництво з іншими навчальними закладами; вивчення, узагальнення і впровадження в навчальний процес прогресивних форм навчання; участь викладачів кафедри в методичних конференціях.

Наукова робота кафедри передбачає:

проведення наукових досліджень з найважливіших проблем за профілем кафедри та педагогічним питанням діяльності вищої школи;

керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;

обговорення закінчених науково-дослідних робіт і впровадження їх результатів у практику; публікація результатів наукових досліджень;

організація захисту дисертацій по закінчених наукових працях;

співробітництво з питань наукових розробок з іншими вищими навчальними закладами;

рецензування результатів наукових досліджень, проведених науково-педагогічними працівниками.

На завідувача кафедри покладаються такі завдання:

планування роботи кафедри, затвердження індивідуальних планів роботи викладачів і співробітників;

розподіл педагогічного навантаження і функціональних обов'язків між працівниками кафедри, контроль своєчасності і якості їх виконання;

представлення керівництву факультету й університету у встановленому порядку пропозицій щодо приймання на роботу, звільнення і переміщення співробітників кафедри, їх заохочення або дисциплінарного впливу;

керівництво і систематичний контроль якості навчальної, методичної і наукової роботи (лекцій, семінарських і практичних занять, дипломних, курсових і випускних робіт, ведення навчально-методичної документації);

організація відкритих занять з обговоренням на засіданні кафедри; координація виконання індивідуальних планів роботи викладачів;

керівництво підготовкою видання навчально-методичної літератури і програмного забезпечення;

керівництво науково-дослідною роботою співробітників кафедри, організація підвищення їх кваліфікації;

керівництво підготовкою аспірантів, здобувачів, магістрантів, організація науково-дослідної роботи студентів;

підготовка документів, пов'язаних з переобранням професорсько-викладацького складу на наступний термін роботи, представлення співробітників до почесних нагород і звань; атестація аспірантів, наукових співробітників і старших лаборантів; проведення засідань кафедри;

складання графіка відпусток співробітників; складання звітів про роботу кафедри.

На викладацький склад кафедри покладаються такі завдання:

читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять та інших видів навчальної роботи; участь у підготовці навчально-методичних посібників;

методична робота, удосконалення методів навчання, які застосовуються в навчальному процесі; керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів;

підвищення професійної кваліфікації;

участь у наукових, науково-практичних і методичних конференціях.

Інститут кураторства у вищому навчальному закладі з метою забезпечення загального ефективного керівництва навчально-виховним процесом, а також розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців у кожному студентську групу призначається керівник-наставник (куратор).

Куратори академічних груп підбираються деканатом із числа провідних, найбільш досвідчених педагогів і затверджуються на засіданні ради відповідного факультету. Керівник-наставник закріплюється за академічною групою на весь період навчання студентів у вузі, що дозволяє йому глибоко

вивчити кожного студента, досягти послідовності в ідейно-виховній роботі на кожному курсі.

Організаційну роботу серед студентів куратор проводить згідно з планом на семестр, який затверджується на засіданні кафедри. В ньому повинні бути відображені основні напрями ідейно-виховної й навчальної роботи, її форми, методи і конкретні заходи.

Кафедра один раз за семестр на своєму засіданні заслуговує звіти кожного керівника-наставника про проведені в групі заходи, ефективність ідейно-виховної роботи, її вплив на рівень навчально-творчої діяльності студентів і трудової дисципліни. Для систематичного контролю за діяльністю керівників-наставників та поліпшення навчально-виховного процесу деканат обирає старшого куратора факультету. Його кандидатура затверджується на засіданні ради. Старший куратор разом із завідувачами кафедр здійснює загальне керівництво діяльністю керівників-наставників (відвідує заняття кураторів зі студентами, вивчає досвід роботи кращих керівників-наставників, організовує семінари, підводить загальні підсумки кураторської роботи на факультеті).

Декан факультету регулярно на засіданнях ради виносить на обговорення питання про роботу кураторів, заслуховуючи звіт старшого куратора.

Куратор студентської групи зобов'язаний:

сприяти формуванню студентського колективу, його громадської свідомості, високій успішності, зразковій поведінці і морально-етичних якостей студентів шляхом періодичного проведення бесід зі студентами про раціональний режим і культуру розумової праці, систему їх самостійної роботи, моральні і духовні цінності;

систематично цікавитися життям групи, бути її активним наставником, старшим товаришем і порадиником для кожного студента;

знати особисто кожного студента групи, про його успіхи в навчанні, науковій роботі, характер і схильності, плани на майбутнє, матеріальне становище; регулярно (один раз на тиждень)

проводити «кураторську годину», надаючи допомогу у виконанні заходів, що плануються;

розподіляти громадські доручення серед студентів і стежити за їх виконанням; систематично цікавитися поточною успішністю студентів, разом з ними обговорювати результати атестацій, екзаменаційних сесій;

виявляти недоліки в навчанні і допомагати їх усувати; турбуватися про правильну організацію самостійної роботи студентів; виявляти здібності студентів до науково-дослідної діяльності, залучати їх до участі в наукових гуртках, художній самодіяльності, спортивних змаганнях, до активної громадської діяльності;

регулярно відвідувати студентів у гуртожитку, систематично проводити індивідуальну роботу зі студентами, які потребують особливої уваги;

вести журнал куратора, в якому має бути: складений план роботи на певний період (семестр), облік успішності студентів, інша інформація про студентів академічної групи (місце проживання, день народження, освіта тощо).

Куратор академічної групи має право:

доводити до відома викладачів, завідувача кафедри, деканату інформацію про недотримання студентами статутних вимог, необхідність надання індивідуальної допомоги окремим студентам;

за необхідності підтримувати зв'язок з батьками і підприємствами, які направили студентів на навчання;

брати участь у прийнятті рішень адміністрацією по персональних справах (оголошення стягнення, відрахування, надання академічної відпустки та ін.);

клопотати перед профкомом (деканатом, ректоратом) про надання матеріальної допомоги, поселення в гуртожиток тощо. Участь викладачів кафедри в контролі за якістю навчально-виховного процесу

Викладачі кафедри беруть участь у контролі рівня засвоєння знань студентами, використовуючи для цього різні види контролю:

попередній (тести, бесіди, контрольні завдання);

поточний (опитування студентів за навчальним матеріалом);

проміжний (атестація, модульна контрольна робота);

підсумковий (залік, іспит, захист дипломної роботи);
позатерміновий (контрольні зрізи знань, через певний час після іспитів).

Викладач у своїй діяльності використовує різні форми поточного контролю засвоєння знань студентами (з урахуванням мотивації студента):

періодичне усне опитування у вигляді семінарів, колоквиумів, читання рефератів;

перевірка стану студіювання (конспектування) нового навчального матеріалу;

перевірка виконання практичних завдань і контрольних робіт;

перевірка виконання самостійних (домашніх) завдань;
перевірка індивідуальної роботи студентів (відвідування бібліотеки, читання додаткової літератури тощо).

Відвідування занять контролюють старости груп (облік відсутніх). Викладачеві доцільно теж стежити за відвідуванням навчальних занять (особливо лекцій). При цьому бажано контролювати не тільки відвідування, а й визначати позитивну активність студентів балами рейтингу. Для цього викладач перед лекцією має роздати старостам груп карту оцінювання творчої активності студентів, а в кінці зібрати і проаналізувати результати.

Контроль повинен бути попереджувальним, стимулюючим, а не застрашливим (гнітючим, тим більше караючим). Викладач — не наглядач, а насамперед консультант. Він не повинен втрачати контакт зі студентами протягом усього періоду вивчення навчальної дисципліни що, на жаль, вдається далеко не кожному.

Важливо, щоб кафедра була для студента місцем його фахових інтересів і розвитку творчих здібностей. Необхідно створити такі умови, щоб кафедральне середовище спонукало його до розвитку, становлення і вибору сфери його майбутньої діяльності як професіонала — менеджера, економіста, підприємця, викладача, вченого тощо.

Форми контролю роботи викладачів з боку завідувача кафедри включають: постановку відповідних питань на засіданнях кафедри; надання і перевірка індивідуальних завдань; контроль тематичних планів, робочих програм, методичного забезпечення; відвідування лекцій, практичних занять викладачів з їх наступним обговоренням; аналіз «відхилень», «сигналів», результатів опитування студентів про роботу викладачів; аналіз результатів контрольних-кваліфікаційних робіт, державних і семестрових іспитів; аналіз наукової роботи (видавнича активність, організація науководослідної роботи студентів).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Навчально-методичний комплекс і його складові.
2. Освітньо-професійна програма (ОПП) підготовки кадрів у вищій школі.
3. Навчальний план, його структура і порядок реалізації.
4. Графік навчального процесу, його роль і порядок складання.
5. Навчальна програма. Види навчальних програм.
6. Робоча навчальна програма та її складові.
7. Порядок розробки робочої програми.
8. Тематичний план, його зміст і порядок затвердження.
9. Навчальне навантаження викладача і його види.
10. Структура робочого часу викладача.
11. Графік робочого часу викладача, порядок його розроблення.
12. Роль кафедри в управлінні навчальним процесом.
13. Зміст навчальної, методичної і наукової роботи кафедри.
14. Функції завідувача і викладацького складу кафедри.
15. Функції і права куратора академічної групи.
16. Участь викладачів кафедри в контролі за якістю навчально-виховного процесу.

ТЕМА. МЕТОДИКИ ПІДГОТОВКИ ТА ЧИТАННЯ ЛЕКЦІЙ У ЗАКЛАДІ ВИШОЇ ОСВІТИ

План

1. Методика читання лекцій
2. Лекція з елементами проблемного навчання

1. Методика читання лекцій Лекція— основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, яка призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Можливе читання проблемних лекцій, зміст яких стосується даної дисципліни, але не охоплений навчальною програмою. Такі лекції проводяться провідними вченими-фахівцями для студентів і працівників вузів у спеціально відведений час.

Лекції читають професори і доценти (викладачі) вузу. У виключних випадках читання лекцій дозволяється викладачам за відповідним рішенням кафедри. Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру конспект лекцій (авторський підручник, навчальний посібник), контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і програмою для цієї дисципліни. Лектор зобов'язаний дотримуватися навчальної програми за темами лекційних занять, але не обмежуватися в питаннях трактування навчального матеріалу, формах і способах доведення його студентам.

Лекція з елементами проблемного навчання починається не з оголошення теми лекції, а зі створення перед студентами проблемної ситуації, вирішуючи яку разом з аудиторією, лектор уводить своїх слухачів у світ знань нової інформації. Після того як удалося сформулювати проблему, її необхідно структурувати на 2—3 проблемні питання (у звичайних лекціях це еквівалентно основним питанням лекції). Тепер кожна проблема повинна бути сформульована самостійно. Кількість проблемних питань залежить від змісту проблеми та вміння

педагога розчленити інформацію на самостійні «порції» закінченої інформації. Кожна проблема повинна бути чітко сформульована. Після структурування проблеми, окремі проблемні питання розміщуються у визначеній за значущістю послідовності, у якій рішення однієї проблеми сприяло б постановці наступної. Розроблена послідовність проблемних ситуацій представляє план лекції в традиційному його розумінні. Підготовка до виступу на лекції Ораторське і педагогічне мистецтво — це засіб впливу на людей і одночасно засіб керування ними. Успіх приходить, якщо ми враховуємо інтереси людей, їх психологічні особливості, потреби, сприйняття і розуміння ситуації. Ораторське мистецтво — це мистецтво підготовки промови з конкретним впливом на розум, почуття і волю слухачів.

Головне правило лектора — знати кому, що, де і як сказати. Відомий римський оратор Марк Тулій Цицерон у своїй праці «Три трактати оратора» зазначав, що для досягнення мети під час своєї промови оратор повинен робити три речі:

- 1) переконливо доводити свої ідеї;
- 2) впливати на волю і почуття слухачів;
- 3) доставляти задоволення аудиторії.

Тому успіх публічного виступу, як і тисячі років тому, залежить від знання прийомів ораторського мистецтва, культури мовлення і невпинної праці. Нагадаймо заповідь ораторського мистецтва: «Поетами народжуються, а ораторами стають». Гарну мову дуже часто порівнюють з деревом, що росте, де корінь — спонукальний мотив, стовбур — головне питання, гілки — допоміжні питання, листки — порівняння, квіти — риторичні прийоми.

Результативність лекції залежить від багатьох факторів, зокрема, від ситуації, у якій вона читається; типу аудиторії, з якою викладач працює; індивідуальних якостей самого лектора та ін. Студенти жартують над викладачами, виділяючи такі типи лекторів:

«півні» — скльовують текст із конспектів;

«солов'ї» — ті, що «співають», не дивлячись не тільки в конспект, а й на аудиторію;

«маятники» — постійно бігають по аудиторії, тримаючи в руках картки з опорним текстом.

Ознакою ефективного, успішного лектора, що вміє працювати з аудиторією, є здатність використовувати у своїй роботі сукупність стилів і жанрів виступів, усіх прийомів впливу на аудиторію, уміння швидко адаптуватися в новій ситуації.

Лекцію слід розглядати не тільки як засіб передачі інформації з голови викладача в голову студента. Насамперед лекція — це: засіб обміну думками; засіб полеміки (дискусії); форма управління навчально-творчою діяльністю студентів. У цьому контексті постає дуже важливе питання; чим визначається ораторська майстерність педагога? Насамперед рівнем харизматичності, яскравою особистістю оратора, вмінням впливати на аудиторію, зацікавити студентів практичною цінністю предмета, культурою мовлення. При цьому постійна праця і вдосконалення лекторської майстерності — умова гарного результату. Чим більше ми врахуємо інтереси студентів, особливості їх сприйняття інформації, рівень підготовленості, потреби — тим більше в лектора шансів на успіх. Основою цього є вміння володіти словом, мистецтво викладача переконувати людей. Успішному оволодінню лекторською майстерністю сприяє вивчення досвіду кращих ораторів, критичне оцінювання власного досвіду і прагнення до самовдосконалення. За змістом і формою представлення інформації лекції поділяють на такі види: проблемні, інформаційні, підсумкові, консультаційні (оглядові), а за типом їх подачі слухачам — монологи (без акценту на реакцію аудиторії); діалоги (постійна взаємодія зі слухачами); дискусії (розкриття протиріч у ході лекції).

Підготовка до лекції. Звичайно підготовка до лекції включає складання плану і період збирання інформації. Після цього лектор структурує матеріал і визначає час на його викладання. Лектору потрібно ретельно готуватися і відразу намітити: головні проблемні аспекти, змістовні елементи, технологічність викладання матеріалу, порядок і форми завершення лекції. При цьому бажано добирати приклади з практики і «моменти розрядки» (психологічного розвантаження аудиторії).

Особливу увагу слід звернути на підбір наочних засобів (плакатів, таблиць, слайдів тощо). Важливо викладачеві налаштуватися на відповідну аудиторію (поставити себе на місце студента, який буде сприймати матеріал). Цей механізм психологічного «вживання» в інший образ у психології називається емпатією. Крім матеріалу, викладеного в письмовій формі, існує експромт викладача, тобто ті факти, що згадуються за аналогією в процесі викладення основного матеріалу. Звідси висновок: викладач повинен знати більше, ніж планує викласти за планом чи програмою.

Підготовка оратора до лекційного виступу. Ця підготовка включає такі етапи:

1) визначення типу виступу, який може бути: інформаційний (дає конкретний опис, виявлену закономірність, пропонує визначені результати);

2) пропагандистський (необхідно переконати аудиторію, надихнути, залучити до участі тощо);

3) комбінаційний; вибір стилю виступу, який може бути: науковим (характеризується обґрунтованою аргументацією й академічністю);

4) діловим (використовується серед підприємців, практиків);

5) співбесідою (довірча розмова куратора з аудиторією);

б) визначення варіантів промови:

а) зачитувати з конспекту,

б) відтворювати по пам'яті,

в) викладати вільно або імпровізувати. У залежності від типу і способу підготовки вибирається індивідуальний варіант читання лекції; визначення чіткої композиційної побудови лекції (*вступ, основна частина, закінчення*).

При цьому необхідно пам'ятати психологічну складову засвоєння інформації студентами залежно від форми подання інформаційного матеріалу. Наприклад, якщо студенти сприймають наочний матеріал — працює зорова пам'ять, сприймають інформацію на слух — слухова пам'ять, вступають у полеміку — починають міркувати. Багатьма дослідженнями визначено, що для підвищення ефективності сприйняття

інформації лектору необхідно використовувати комплексний підхід.

Кожен черговий лекційний матеріал викладач komponує навколо головної ідеї («опорної бази»). Бажано, щоб навчальний матеріал однієї лекції можна було розібрати за 2 академічні години (одна пара) з логічним її завершенням. Під час підготовки до виступу варто пам'ятати, що для підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу необхідно дотримуватися таких вимог: - середня довжина речення не повинна бути більше ніж 15 слів; - повинна бути розмаїтість у пропозиціях; - цілком розгорнуту думку бажано укласти в один параграф; - використовуйте загально прийняті скорочення; - використовуйте наочні графічні засоби подання інформації; - перегляньте кілька разів текст і за можливістю скоротіть його.

Для більш якісної підготовки до виступу психологи рекомендують лекторові шліфувати лекційний матеріал за такою послідовністю:

- 1) виступ у собі (матеріал потрібно «пережити», щоб він мав особистий відбиток;
- 2) виступ для себе (внутрішній монолог за текстом);
- 3) виступ для уявних слухачів (тренування доповіді).

Психологи відмічають: існує три типи запам'ятовування студентами навчального матеріалу:

- 1) безпосередній відбиток сенсорної (почуттєвої) інформації;
- 2) короткочасне;
- 3) довгострокове запам'ятовування.

Безпосередній відбиток сенсорної інформації у пам'яті людини здійснюється системою, що утримує досить точну і повну інформаційну картину протягом дуже малого проміжку часу (до 0,5 с). У короткочасну пам'ять потрапляє вже інтерпретована інформація. Наприклад, якщо на сенсорному рівні ми сприймаємо звуки, то в короткочасну пам'ять потрапляють слова і фрази.

Короткочасна пам'ять здатна утримувати невеликий обсяг інформації шляхом безупинного уявного повторення, що дозволяє швидко і безпомилково приймати рішення.

Довгострокова пам'ять — найбільш важлива і найбільш складна із систем пам'яті. Її ємність практично не обмежена і містить весь придбаний людиною досвід.

Викладач повинен вчитися полемізувати. Необхідність ведення дискусій виникає внаслідок незгоди в оцінках і думках з тими чи іншими питаннями. Викладачеві необхідно зважити на те, що студенти інколи прагнуть спростувати те, що доводить лектор. Для цього необхідно вміти аргументовано довести істину. Читання лекції У лекції визначальним є зміст. Мова не повинна бути складною. Говорити потрібно просто, переконливо, відверто, зрозуміло. Залежно від мети лекції коригується структура і метод подачі матеріалу, уточнюється план, відбираються необхідні аргументи. Досвідчені лектори прагнуть завчасно врахувати склад, рівень та інтереси слухачів, їх настрій і можливу реакцію.

В основу лекції, що викладається за допомогою методу «опорної бази», покладено принципи базового нагромадження з кожного питання найбільш важливого матеріалу з метою підвищення продуктивності процесу навчання. Основні принципи цього методу: виклад матеріалу великими часовими «порціями»; повторення викладеного кілька разів; зворотний зв'язок з аудиторією у вигляді обговорення матеріалу. Для реалізації цих принципів необхідно, щоб кожна чергова лекція починалася з короткого змістовного огляду раніше викладеного лекційного матеріалу — вікторин, з метою оцінки вхідного контролю знань і повнішого засвоєння інформації. На це витрачається близько 5—7 хв.

Технологія проведення вікторин будується з коротких запитань з можливістю швидких відповідей. При цьому доцільно заохочувати студентів балами рейтингу за правильні відповіді. Можливий варіант, коли викладач пропонує студентам самостійно готувати вікторини перед кожною лекцією по черзі.

Психологи визначають, що в лектора є три основні засоби впливу на аудиторію:

- лінгвістичні (зміст промови);
- паралінгвістичні (темп, інтонація, модуляція голосу тощо);
- кінетичні (жести, міміка, пози оратора).

У ході викладу лекційного матеріалу стежите за дотриманням граматичних норм і слововживання. Уникайте канцеляризмів, шаблонів, адже вони ускладнюють сприйняття інформації і нерідко заплутують слухачів. Спеціалісти в галузі лінгвістики радять лекторам уважно стежити за правильністю словосполучень, уникати багатослівності, повторення сказаного близькими за змістом словами.

Лектор повинен прагнути урізноманітнити свій лексичний запас, уникати штампів, ширше використовувати синоніми. При побудові пропозицій підбирайте слова з властивою їм семантикою і стилістичними особливостями. Лектору важливо знати не тільки що сказати, але і як сказати. Наприклад, психологи відмічають, що зміною тону голосу лектор може подати на 40 % більше інформації. Фахівці доводять, що приблизно третина слів оратора зайві. Тому прагніть уникнути зайвого багатослів'я і надмірної поспішності у викладенні матеріалу. Контролюйте темп і ритм мови. Оптимальним вважається темп зі швидкістю 120 слів за 1 хв. Істотно на зміст виступу впливають паузи. За багатьма дослідженнями паузи становлять 10—15 % часу промови лектора. Паузи в ході виступу бувають різні: люфтпауза (для вдиху повітря), граматична (використовується для уважного читання текстової інформації), педагогічна (для осмислення і засвоєння інформації слухачами); «дірява» (лектор втратив хід мислення, забув інформацію або не знає, що сказати далі).

Що робити лекторові, якщо він втратив послідовність виступу? Якщо маємо «діряву» паузу, досвідчені лектори в такому випадку радять скористатися однією із порад: - спокійно оголошіть невеличку перерву; - зробіть короткі висновки з раніше викладеного матеріалу (наприклад: «Підводячи підсумки, дозвольте мені ще раз обрисувати дану ситуацію...»); - повторіть ще раз останнє речення (наприклад: «Хочу ще раз підкреслити, що...»); - поставте питання слухачам або запропонуйте їм задати питання Вам (наприклад: «Чи немає у вас запитань щодо викладеного матеріалу?»); - перейдіть до наступного питання або змініть тему (наприклад: «Перейдемо до наступного питання...»); - у вас повинен бути наготові який-небудь жарт або цікава історія (наприклад: «Мені на думку спав один цікавий епізод...»); -

зверніться до своїх тез — шпаргалки (для цього необхідно використовувати цупкий папір, писати на ньому тільки на одній сторінці, крупним шрифтом, виділяти важливі думки кольоровим фломастером).

У ході виступу необхідно контролювати свою поведінку і стан слухачів, оскільки вони взаємозалежні. Слухачі дивляться на лектора, стежать за його зовнішністю, жестами і мімікою. Необхідно прагнути говорити природнім, невимушеним голосом. Особливу увагу слід приділити жестикуляції. Хоча жести є результатом наших душевних рухів, їх необхідно контролювати. При цьому жести можуть бути логічними (визначені тим, що говориться) і емоційними. Уникайте механічних жестів: невиправдані і часті випадки руками, енергійне і безглузде рубання повітря тощо. Позу під час виступу вибирайте стійку, але не одноманітну, щоб не стомлюватися. Зверніть увагу на свою міміку, за допомогою якої можна переконливо показати і гордість, і збурення, і сарказм тощо. Якщо, наприклад, удається сказати смішне при серйозному обличчі, то сказане виглядає ще більш смішним.

Особливого уміння від лектора потребує виклад матеріалу по пам'яті або із зоровою опорою на текст. Засвоєння матеріалу слухачами в даному випадку порівняно з його зчитуванням збільшується у три рази. Роблячи начерки виступу, врахуйте, що при нормальному темпі викладання можна прочитати текст із 30 рядків (комп'ютерний інтервал 1,5) за дві хвилини, а розповісти його — за три хвилини. Виступ не повинен бути перевантажений цифрами. До речі, цифровий матеріал варто зачитувати для більшої аргументованості. Висновки необхідно знати напам'ять. Зверніть увагу на зворотній зв'язок безпосередньо на лекції — постійно контролюйте взаємодію з аудиторією. Учність спостерігати за слухачами, адже увага — ті єдині двері, через які проходить усе, що може бути сприйнято людиною. Про рівень залучення уваги студентської аудиторії говорить такий критерій: чим більше слухачі зосереджені на Вашій лекції, тим менше руху в аудиторії. Лектору важливо «завойовувати» увагу аудиторії й утримувати її, регулюючи вищевикладені аспекти виступу. Загальні рекомендації для лектора: прагніть не читати, а говорити;

логічно будуйте думки і речення; визначайте послідовність і несуперечність суджень; підбирайте аргументовані факти і докази; будьте в гарному настрої і доброзичливі; приділяйте увагу ерудиції; контролюйте аудиторію; вмійте розпізнавати критичні моменти лекції; аналізуйте свій виступ.

Запитання та завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте сутність словесних методів навчання. Наведіть приклад викладання навчального матеріалу із правознавства за цим методом.
2. Охарактеризуйте методи, які належать до другої групи.
3. В чому полягає успіх навчального процесу у вищій школі.
4. В чому успіх проведеного семінарського заняття під час застосування даних методів.

ТЕМА: МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ, ЛАБОРАТОРНИХ Й ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

План

1. Методика проведення лабораторних робіт
2. Методика проведення практичних і семінарських занять.
3. Методика проведення семінарського заняття.
4. Індивідуальне навчальне заняття
5. Консультація

Поняття та типи семінарських, практичних (лабораторних) занять. Традиційні та нетрадиційні семінарські, практичні (лабораторні) заняття. Структура та план-конспект семінарського, практичного заняття в традиційній формі. Структура та план-конспект семінарського, практичного заняття в активній формі. Карта оцінки практичного (семінарського) заняття.

Методика проведення лабораторних робіт. Лабораторні роботи - це одна з форм навчальних занять і один з практичних методів навчання, в якому навчальні цілі досягаються при

постановці і проведенні учнями експериментів, дослідів, досліджень з використанням спеціального обладнання, приладів, застосуванням спеціальних інструментів і інших технічних пристосувань. На цих заняттях учні сприймають, спостерігають, досліджують явища природи, технологічні і інші процеси, вивчають об'єкти техніки, пристрій і принцип дії вимірювальної та іншої апаратури, методику вимірювань.

Тематика і мета лабораторних робіт залежать від специфіки спеціальності, навчальної дисципліни і теми. Разом з тим, лабораторні роботи виконують і загальні функції по досягненню цілей освіти, які мають надпредметних значення при підготовці фахівців. Так, введення лабораторних робіт в навчальний процес дозволяє здійснити зв'язок теорії з практикою, розвиває творчу і самостійну діяльність учнів, формує навички користування сучасною технікою, вимірювальними та іншими технічними пристроями та постановки і проведення експериментів.

На лабораторних роботах учні включаються в процес пізнання фізичних, хімічних та інших явищ, беручи безпосередню участь у проведенні різних дослідів і експериментів. Проведення лабораторних робіт дозволяє формувати в учнів уміння і навички роботи з приладами, апаратурою, обладнанням, збірки і монтажу схем, пристроїв, користування вимірювальною технікою. Лабораторні роботи сприяють розвитку загальних здібностей учнів до поповнення знань новими фактами, відомостями про об'єкти і явищах, вчать розуміти і застосовувати ці відомості, аналізувати, синтезувати і оцінювати отримані результати.

Лабораторні роботи відіграють велику роль в досягненні освітніх цілей на рівні спеціальності, а також дидактичних і розвивальних цілей навчальних дисциплін і їх складових. На основі діяльнісного підходу до аналізу лабораторних робіт в їх структурі виділяють такі етапи:

- ввідно-мотиваційний;
- операційно-пізнавальний;
- контрольньо-оцінний;
- заключний.

Ввідно-мотиваційний етап включає визначення і повідомлення теми лабораторної роботи, формування її дидактичної мети і мотивацію мети.

Центральним етапом лабораторної роботи є операційно-пізнавальний. Саме він включає підготовку до виконання практичних завдань і виконання їх. При підготовці до заняття викладач формує перелік практичних завдань і завдань, а також методику актуалізації опорних знань і способів діяльності, проєктує методику формування орієнтовної основи діяльності (ООД) і організацію проведення лабораторної роботи. При проведенні лабораторної роботи на цьому етапі видається перелік завдань тим, хто навчається, актуалізуються опорні знання та способи дії, формується ООД, організовується виконання дидактичного проєкту етапу роботи, виконання тими, хто навчається лабораторних завдань.

На етапі контролю і оцінки студенти проводять обробку експериментальних даних і результатів виконання лабораторних завдань, а також формулюють висновки.

Заключний етап включає оформлення і здачу звіту. Хоча специфіку лабораторних робіт як форми занять визначає центральний операційнопізнавальний етап, а інші складові носять допоміжний характер, це не зменшує їх значення для досягнення мети навчального заняття.

Структура лабораторних робіт визначає план проведення таких занять:

- організація початка заняття;
- повідомлення теми, мети, завдань і мотивація мети;
- актуалізація опорних знань; - вступний інструктаж і знайомство з інструкцією;
- виконання завдань, вправ або експериментів, розрахунок результатів;
- формування висновків і оформлення звіту;
- здача звіту і оцінка результатів роботи.

Класифікація лабораторних робіт проводиться в залежності від специфіки завдань, що вирішуються на занятті. Відповідно до виділяють ознайомчі, експериментальні і проблемнопошукові роботи.

На *ознайомлювальних лабораторних* роботах проводиться вивчення конструктивних особливостей, пристрої засобів виробничої діяльності (обладнання, інструментів, пристосувань і т.п.) і засобів дослідницької діяльності (установок, приладів і т.п.), а також їх налагодження.

Експериментальні лабораторні роботи обов'язково включають експериментальні дослідницькі завдання. Вони можуть включати завдання з вивчення та відпрацювання методики проведення різних досліджень (наприклад, вивчення методики визначення ударної в'язкості при вивченні опору матеріалів), по конструювання, переконструювання і доконструювання різних схем і пристосувань (наприклад, складання електричних схем для вимірювання властивостей об'єктів, зміна конструкції зубчастієї передачі для варіації передавального числа і т.п.), по проведенню експериментів, метою яких є їх проведення, по вивченню впливу різних чинників на вимірювання властивостей об'єктів, по визначенню ступеня відповідності експериментальних і розрахункових даних, з перевірки, ілюстрації підтвердження законів і закономірностей (наприклад, дослідження впливу геометричних параметрів провідника на електроопір і т.п.).

Проблемно-пошукові роботи також включають постановку і проведення експерименту. Відрізняються вони тільки ступенем проблемності експериментального завдання. При цьому мова йде про рівні проблемності цих завдань для студентів: про новизну об'єктів, умов, в яких проводиться експеримент, в порівнянні з вивченими раніше (теоретично і практично). До цієї групи лабораторних робіт відносяться лабораторні роботи з перевірки різних гіпотез навчального та наукового рівня.

Лабораторні роботи є формою навчальних занять і практичних методів навчання, у яких навчальні цілі досягаються при постановці і проведенні студентами експериментів, досвідів, досліджень з використанням спеціального устаткування, приладів, вимірювальних інструментів і інших технічних пристосувань (лабораторні роботи) і при виконанні розрахункових і інших видів завдань і рішенні задач (практичні заняття). На таких заняттях студенти відпрацьовують практичні дії і навички. Наприклад, на лабораторних роботах вони спостерігають, досліджують явища

природи, технічні й інші процеси, вивчають об'єкти техніки, пристрій і принцип дії вимірювальної апаратури, методику вимірів.

Тематика лабораторних і практичних робіт визначається навчальною програмою по дисципліні, конкретизується для кожної спеціальності в робочій програмі по дисциплінах в залежності від специфіки і напрямку підготовки фахівців, годин, виділених для практикуму в навчальному плані і наявності необхідної лабораторної бази. При цьому, у першу чергу планують проведення робіт, найбільш значимих для професійної підготовки і формування практичних способів діяльності. Формулювання назви роботи повинні включати необхідні компоненти структури основної задачі, розв'язуваної на занятті, тобто об'єкт та предмет дослідження; а також - його процедуру. При цьому об'єкт, предмет або процедура повинні бути новими для студентів. Зверніть увагу на те, що, оскільки лабораторні і практичні роботи являють собою форми навчальних занять, їхньою метою є зміна особистості студента.

У когнітивній області структури особистості студентів ці зміни можуть бути охарактеризовані еталонами навчальних дій із указівкою рівня їхньої сформованості відповідно до таксономії цілей.

Мотивація цілі робіт найчастіше проводиться шляхом розкриття практичного, професійного значення результату роботи, забезпечення інтересу до теми, організації змагальності при виконанні завдань.

При виконанні лабораторних робіт можуть використовуватися різні типи алгоритмів виконання завдань:

- алгоритм відтворення;
- алгоритм розпізнавання;
- проблемний алгоритм.

При проведенні лабораторних занять слід приділяти увагу їх організації. Вона може відрізнитися в залежності від форми їхнього проведення: фронтальної, циклової, індивідуальної, а практичні заняття найчастіше проводять фронтальним методом.

Організація лабораторної роботи включає також підготовку матеріальної бази: предметів і засобів навчальної

діяльності. Організація виконання лабораторних завдань Організація проведення лабораторних робіт відрізняється в залежності від її форми: фронтальної, циклової, індивідуальної. При фронтальній формі для кожного студента виділяється окреме робоче місце, і всі студенти на занятті виконують одну і ту ж лабораторну роботу. Така форма проведення лабораторних робіт істотно полегшує викладачеві керівництво навчальною діяльністю, дозволяє забезпечити правильну логічну послідовність вивчення теоретичного матеріалу і лабораторних досліджень. Деяким недоліком цієї форми проведення лабораторного практикуму слід вважати можливе запозичення студентами сутності або прийомів вирішення практичних завдань друг у друга. При циклової формі проведення лабораторних робіт вони поділяються на тематичні цикли, які відповідають певним розділах лекційного курсу.

Студенти виконують лабораторні роботи за графіком. Наприклад, виділивши цикл з п'яти лабораторних робіт, викладач ділить навчальну групу з 25 осіб на п'ять підгруп. Кожна підгрупа виконує на кожному занятті одну з лабораторних робіт циклу. До кінця циклу всі студенти встигають виконати всі п'ять лабораторних робіт. Така форма організації лабораторних робіт дозволяє забезпечити їх проведення при мінімальних матеріальних витратах, але вимагає організації групової діяльності студентів. Відсутність організації роботи в групі найчастіше призводить до утриманської поведінки частини студентів. При індивідуальній формі організації лабораторних робіт кожен студент самостійно виконує лабораторні роботи згідно з графіком.

Таким чином, всі студенти працюють індивідуально над виконанням лабораторних робіт. При цьому надається можливість врахувати їх наукові інтереси і схильності, надавши їм право вибору тематики таких робіт. Індивідуальна форма організації лабораторних робіт розвиває самостійність і творчі здібності студентів. Але вона вимагає достатньої матеріальної бази, чіткого керівництва роботою кожного студента, тобто здібності викладача розподіляти увагу і свої можливості під час проведення роботи.

Відмінності в формі організації лабораторних робіт призводять до суттєвих особливостей в їх підготовці та методики

проведення. Ці особливості полягають в організації індивідуальної та групової діяльності студентів і в підготовці матеріальних засобів для роботи. При фронтальній формі проведення лабораторних занять найчастіше способом організації навчальної діяльності є інструктаж навчальної групи викладачем в усній формі або з використанням методичних вказівок, які вивчаються самостійно. При цикловій і індивідуальній формах організації лабораторних робіт загальний інструктаж обмежується організаційними вказівками, функції формування ООД виконують інструкції та інструктивні карти.

Виконання лабораторних робіт студентами при цикловій формі їх організація пов'язана з управлінням навчальною діяльністю в малих групах. В даному випадку мала група - це об'єднання студентів для налагодження ділових і міжособистісних відносин з метою досягнення навчального результату. Такі групи можуть бути формальними, тобто виділеними вольовим шляхом викладачем, або неформальними. Неформальні групи виникають на основі особистих переваг, симпатії, дружби, спільних інтересів, при їх утворенні велику роль відіграють внутрішні психологічні стимули об'єднання студентів для виконання завдання. Функціональна організація малих груп може бути різною і виявляється більш-менш доцільною в залежності від типу лабораторного завдання

Принцип організації групи «ланцюжок» доцільно використовувати в тому випадку, коли лабораторне завдання вимагає послідовного виконання ряду операцій, виконання яких доручається різним особам, окремим членам групи студентів. Якщо по ходу виконання завдання всі члени групи пов'язані між собою, структура групи утворює «мережу». У ній жоден з членів групи не має переваг. Вважається, що група, яка не має лідера (керівника), працює менш продуктивно. Такі групи або розпадаються, або самі висувають лідера для виконання клерувальних функцій, перетворюючись в модель «повна мережа з лідером». У цьому випадку деякий учасник («А») наділяється повноваженнями лідера. Якщо операції з виконання завдання виконуються незалежно одна від одної, то завдання можна виконати групою, організованою за принципом «зірка». При

цьому член групи, що знаходиться в позиції «А», здійснює координацію дій інших, є керівником групи і її лідером. У формальній групі, організованій викладачем, керівник, як правило, призначається, а ролі членам групи передбачаються цим керівником групи. В неформально організованій групі він обирається самою групою на основі його привабливості і компетентності, а ролі інших членів групи або призначаються їм, або розподіляються на основі переваг.

Оформлення звіту по лабораторній роботі Звіт про виконану лабораторній роботі повинен включати:

- точна вказівка теми лабораторної роботи;
- формулювання мети і завдань, що вирішуються в ході її виконання;
- перелік матеріалів, інструментів, обладнання, умов і технологічних особливостей проведення експерименту (якщо він передбачений) або виконання завдань;
- протокол випробувань (якщо вони передбачені) або протокол ходу виконання завдань;
- оформлення таблиць і графіків;
- формулювання висновків і оцінку результатів виконання лабораторної роботи.

Форма звіту може бути конкретизована в методичних вказівках по кожній лабораторній роботі або описана лише в загальному вигляді з метою розвитку здатності студентів більш самостійно виконувати лабораторні завдання. Здача звіту і оцінка результатів виконання лабораторних робіт Для реєстрації виконання лабораторних робіт і оцінок результатів їх виконання викладач повинен вести спеціальний журнал обліку. У цьому журналі рекомендується відзначати дату виконання кожної лабораторної роботи кожним студентом групи, а також виставляти оцінку. Характер оцінювання при цьому може бути різним. При найпростішому варіанті оцінки вказується, зарахована або не зарахована робота. Можливе використання чотирьохбальної системи оцінок: відмінно, добре, задовільно, незадовільно. У цьому випадку викладач повинен розробити критерії оцінювання і довести їх до відома студентів. Часто оцінка результатів виконання лабораторних робіт оцінюється в балах. При цьому

максимальна кількість балів, які може отримати студент за виконану лабораторну роботу, встановлюється в залежності від її значущості та складності, а зменшення кількості балів визначається зазначеними викладачем штрафними балами. Залік по лабораторному практикуму в цьому випадку виставляється студенту за умови, якщо він «заробив» загальну (сумарну) кількість балів, що перевищує певний критичне значення в балах для лабораторних робіт, яке встановлене викладачем згідно рейтингової системи оцінювання студентів з певної дисципліни.

Методика проведення практичних і семінарських занять. Практичне заняття — форма навчального заняття, на якому викладач організує детальне закріплення студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, в результаті чого формуються уміння і навички практичного застосування знань теоретичного матеріалу шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань.

Практичні заняття проводяться відповідно до розробленого тематичного плану й охоплюють весь матеріал. Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі (тестах для виявлення рівня знань студентів), практичних завданнях різної складності; наочному матеріалі; методичних вказівках; засобах оргтехніки. Назване методичне забезпечення готує викладач, якому доручено проводити практичні заняття, за погодженням з лектором дисципліни.

Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення, рішення завдань з їх обговоренням і оцінюванням результатів. Оцінки, отримані студентом на окремих практичних заняттях, враховуються при виставлянні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Практичне заняття повинно формуватися у відповідності з наступною такою: мета, вихідні дані, методичні вказівки, алгоритм рішення, завдання для самостійної роботи (за аналогією з розглянутим раніше алгоритмом), контрольні запитання студентам для закріплення матеріалу, оцінювання рівня

сформованості умінь, обговорення ходу заняття і питання до викладача, видання домашнього завдання студентам.

У структурі заняття самостійна робота домінує. Викладач бере участь на стадії постановки завдання, при розробленні методичних вказівок і здійснює контроль. При цьому практична робота може бути організована за допомогою комп'ютерів при виконанні задач на оптимізацію і з використанням спеціалізованих прикладних програм. Практичне заняття може проводитися у вигляді розрахункової роботи, ділової або дидактичної гри, аналізу виробничих ситуацій, роботи з документами, колоквиуму, дискусії, контрольної роботи. Нижче наведено форму плану-конспекту практичного заняття, яку викладач може використовувати для його підготовки.

ПЛАН-КОНСПЕКТ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ з дисципліни:

Тема заняття:

Дата проведення:

Цілі заняття:

Головна проблема заняття:

Обладнання (перелік наочних посібників, ТЗН, плакатів та ін.):

План заняття (перелік основних пунктів і час, який відводиться на їх реалізацію):

Хід заняття (докладний конспект): етапи і види діяльності студентів із щохвилинною структурою; формулювання завдань студентам на кожному етапі заняття; результати виконання завдань, що передбачаються; посилання на матеріали за темою заняття (нумерація сторінок навчальних посібників тощо); рисунки, задачі (з розв'язанням), схеми, таблиці та ін.

Завдання студентам з рефлексії їх діяльності:

Форми контролю і оцінювання результатів заняття:

Домашнє завдання:

Список використаної літератури:

Форма аналізу проведеного заняття, підсумки його обговорення з колегами і викладачами.

Методика проведення семінарського заняття.
Семінарське заняття — форма навчального заняття, на якому

викладач організовує дискусію за попередньо визначеними темами. До заняття студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів).

Перелік тем семінарських занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені виступи, активність студентів у дискусії, уміння формулювати і відстоювати свою позицію. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття викладач вносить до журналу.

Модель семінарського заняття в активній формі (САФ)

Підготовка творчо обдарованих фахівців різноманітних сфер виробництва неможлива без активізації форм і методів навчального процесу. Однією з основних форм практичної підготовки є семінарське заняття, яке необхідно побудувати в активній формі процесу дієвого засвоєння студентами навчальної інформації за моделлю управління їх навчально-творчою діяльністю, тим самим інтенсифікувавши процес підготовки кадрів.

Мета проведення семінару в активній формі (САФ) — активізувати процес мислення студентів шляхом безпосереднього залучення їх до організації та керівництва заняттям. Ця дидактична форма також призначена сформувати і закріпити вміння з колективної підготовки, обґрунтування, прийняття та оцінювання управлінських рішень, що є обов'язковим елементом творчої сформованості керівників і спеціалістів виробничої сфери.

Активна форма занять передбачає якісні зміни у взаємовідносинах між викладачами і студентами: джерелом інформації стає не тільки викладач і відповідна навчальна і наукова література, а й сама аудиторія. Студенти з об'єкту управління стають суб'єктами, адже в цьому випадку вони самі навчають один одного. Викладач створює таку дидактичну систему, за якої учні самостійно організовують проведення навчального заняття, виконуючи не тільки ретрансляторські функції з передачі інформації, а й розробляють алгоритм управління навчально-творчою діяльністю, що забезпечує загальне підвищення ефективності процесу засвоєння знань і

формування творчого досвіду особистості. При цьому відношення викладачів зі студентами стають суб'єкт-суб'єктивними.

В основі проведення САФ лежить моделювання конкретних ситуацій (виробничих, соціальних, економічних, політичних). Для майбутніх менеджерів активна форма навчання є найбільш ефективною не тільки у контексті придбання навичок взаємовідносин в системі управління виробництвом, але й для виявлення резервів покращання методів і стилю керівництва. Порядок підготовки і проведення семінарів в активній формі (САФ) САФ включає дві частини: *підготовчу і основну*.

Етапи підготовчої частини (виконує викладач разом зі студентами): Ознайомлення з темою семінарського заняття. Призначення ведучого (з числа студентів) семінарського заняття і арбітра по ведучому (також з числа слухачів) Розробка ведучим регламенту семінарського заняття. Перші два етапи здійснюються викладачем заздалегідь, тобто до проведення семінарського заняття (наприклад, у кінці попереднього заняття).

Регламент семінарського заняття розробляється ведучим заздалегідь і самостійно, для чого він повинен уважно ознайомитися з темою семінарського заняття і вивчити питання, які повинні бути розглянуті за його планом. Загальна тривалість часу виступу (t) з питання залежить від його складності і значущості, а також від обсягу матеріалу, який необхідно розглянути за планом семінарського заняття. Після складення регламенту ведучий заздалегідь (до семінарського заняття) повідомляє виступаючим час, який відводиться на доповідь. Ведучому надається право призначати доповідачів за темою семінарського заняття, а також арбітрів по кожному доповідачу. При цьому кожен студент за одним питанням може бути доповідачем, а за іншим — арбітром.

Семінарське заняття в активній формі організують і проводять самі студенти. Його особливістю є те, що слухачі оцінюють свої дії самостійно, мотивуючи і обґрунтовуючи прийняті рішення. Викладач дає оцінку роботі учасників семінарського заняття (ведучого, виступаючих, арбітрів) в кінці заняття при підведенні підсумків.

Семинарське заняття в активній формі передбачає наявність ігрових моментів, що досягається за допомогою створення і підтримки «ігрової настрою». Ігрова ситуація задається ведучим, який повинен мати відповідні здібності організатора і лідерські якості. Він повинен 50 творчо спланувати, підготувати і провести семінар, щоб протягом усього заняття інтерес аудиторії не слабшав.

Функції і роль студентів при проведенні САФ. Склад учасників — студенти академічної групи, з числа яких виділені: ведучий семінару; арбітр по ведучому; виступаючі з питань (число виступаючих повинно бути не менше, ніж кількість питань теми, що розглядається); арбітри по виступаючих. Функції ведучого.

Основна частина семінарського заняття (після попередніх рекомендацій викладача) починається із вступного слова ведучого. Ведучий повинен повідомити тему семінару, назвати питання, які будуть обговорюватися, зробити короткий вступ. Після цього він називає назву питання, яке буде розглядатися, прізвище виступаючого, повідомляє виступаючому регламент, називає арбітра з питання. Після закінчення виступу доповідача ведучий організовує діалог у формі «питання — відповідь», а потім обговорення доповіді. Після цього ведучий надає слово арбітру, який ознайомлює слухачів з оцінками студентів, які брали участь в обговоренні питання. Далі ведучий підводить підсумки, а потім переходить до обговорення наступного питання семінарського заняття. Після розгляду і обговорення всіх питань теми семінарського заняття ведучий підводить загальні підсумки шляхом короткого узагальнення всіх розглянутих питань, акцентуючи увагу аудиторії на ключових моментах теми. Після цього надає слово своєму арбітру і викладачеві.

Функції арбітра по доповідачу. Арбітр повинен добре орієнтуватися в питанні, за яким він дає оцінку-рецензію. Особлива увага арбітра повинна бути приділена розкриттю змісту питання. Якщо доповідач питання розкрив не повністю або допустив помилки (пропущені основні моменти), то арбітр повинен звернути на це увагу аудиторії і зробити відповідні поправки і доповнення. Функції арбітра по ведучому. Арбітр по

ведучому оцінює його виступ за згаданою шкалою. При цьому ведучий САФ оцінюється за двома критеріями:

- 1) за підготовку і організацію семінарського заняття;
- 2) за проведення заняття.

Особлива увага арбітра повинна бути зосереджена на вмінні ведучого організувати обговорення всіх питань, для того щоб план семінарського заняття був виконаний повністю. У процесі проведення семінарського заняття оцінка дій його учасників дається самими студентами, а в кінці заняття (при підведенні підсумків) — викладачем.

Індивідуальне навчальне заняття проводиться з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки і розкриття індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальні заняття організовуються за графіком індивідуального навчального плану студента і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з певної дисципліни, а в окремих випадках — повний обсяг навчальних занять для конкретного освітнього чи кваліфікаційного рівня.

Консультація — форма навчального заняття, при якій студент одержує відповіді або пояснення від викладача на конкретні питання певних теоретичних положень та аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводиться для групи студентів. Обсяг часу, відведений викладачеві для проведення консультацій з конкретної дисципліни, визначається навчальним планом. Як правило, це 2 академічні години.

Запитання та завдання для самостійної роботи:

1. Основні функції семінарських занять: поглиблення, конкретизація, систематизація знань, одержаних на лекціях і під час самостійної роботи.

2. розвиток навичок самостійної роботи; заохочення до наукових досліджень; контроль за якістю засвоєння студентами матеріалу.

3. Розробити семінарське заняття із певної дисципліни (за вибором студента)

ТЕМА: ВИДИ КОНТРОЛЮ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В ВИЩІЙ ШКОЛІ.

План

1. Види контролю оцінювання
2. Основні форми контролю
3. Тестовий контроль
4. Державний контроль

Види контролю оцінювання знань, умінь і навичок у навчальному процесі в вищій школі У навчальному процесі в вищій школі використовують такі види контролю: вхідний, поточний, проміжний, підсумковий і відстрочений.

Вхідний контроль ставить за мету виявити базовий рівень підготовки студентів за дисциплінами, що є основою курсу, який вивчається; розподілити студентів за рівнем підготовки для диференціації і індивідуалізації навчальної діяльності. Основні форми вхідного контролю: тестування, співбесіда, опитування.

Поточний контроль здійснюється з метою перевірки рівня знань студентів на етапі первинного засвоєння навчального матеріалу; створення надійної системи управління навчально-творчою діяльністю з опанування змістом дисципліни. Основні форми контролю: дидактичні і ділові ігри, семінарські заняття в активній формі, тренінги, тестування, складання і розв'язання тематичних кросвордів, участь у вікторинах, наукових гуртках, конференціях тощо.

Проміжний контроль оцінює знання, уміння і навички студентів за результатами вивчення окремих навчальних модулів (розділів) або тем навчальної дисципліни. Формами проміжного контролю знань є: атестація, модульний контроль (модульна контрольна робота), рубіжний контроль та ін.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінювання результатів навчання студентів на визначеному освітньому (кваліфікаційному) рівні на окремих його завершених етапах. Основними формами контролю є іспит і залік. Якщо у вищому навчальному закладі використовується модульно-рейтингова технологія навчання, та оцінки підсумкового контролю можуть

визначатися рейтингом студентів виключно за підсумками складання навчальних модулів дисципліни (іспит або залік відсутній). Слід зазначити, що всесвітньо відомі педагоги (К. Ушинський, П. Каптерев, М. Пирогов) піддавали критиці «Екзаменаційний напрям», як офіційний звіт про знання. Вони вважали його контролем «миттєвих знань». Іспит, за їх глибоким переконанням,— це «... значна частина часу, що відбирається від навчального процесу. Підготовка до іспитів, як правило, поспішна і безсистемна. Іспити викликають штучне збудження в учнів сил, напруження, що шкодить здоров'ю. Відповіді на іспитах бувають випадковими і не можуть бути надійним показником зусиль учителя і учня впродовж року».

Відстрочений контроль застосовують з метою перевірки остаточних знань студентів (через певний час після іспиту або заліку), а також для визначення ефективності використання дидактичних засобів і напрямів удосконалення навчального процесу.

Основні форми контролю: олімпіади, комплексне тестування, опитування. Організація складання іспитів і заліків

Підсумковий (семестровий) контроль з навчальної дисципліни в вищій школі проводиться в терміни, встановлені навчальним планом. Семестровий іспит - це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного і практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр. Семестровий залік - це форма підсумкового контролю засвоєння студентом навчального матеріалу виключно на підставі результатів його навчально-творчої діяльності за програмою курсу протягом навчального семестру (оцінки на практичних, семінарських заняттях, результати виконання самостійної та індивідуальної роботи).

Студент вважається допущеним до семестрового контролю з конкретної дисципліни (семестрового іспиту, заліку), якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Іспити складають студенти в період екзаменаційних сесій, передбачених навчальним планом. Вищий навчальний заклад може встановлювати студентам індивідуальні терміни здачі заліків і іспитів.

При використанні модульного контролю іспити можуть не проводитися. Іспити проводяться відповідно до розкладу, який доводиться до відома викладачів і студентів не пізніше, ніж за місяць до початку сесії.

Порядок і методика проведення заліків та іспитів визначаються вищим навчальним закладом. Залежно від успішності студента протягом семестру викладачем може бути передбачити можливість «автоматичного» складання іспиту або заліку. При цьому умови обмовляються викладачем на першому занятті з даного предмета. Питання до іспиту складаються в кількості не менше, ніж 50-70 на групу. Залежно від змісту і значущості навчальної дисципліни у фаховій підготовці спеціаліста іспит може включати теоретичні питання, практичні ситуації і задачі. При підготовці до іспиту викладач складає екзаменаційні білети (30 білетів на групу).

Екзаменаційні білети затверджує завідувач кафедри. Зміст питань в екзаменаційному білеті повинен відбивати три рівні сформованості знань: репродуктивний, дійовий, творчий. Викладачеві необхідно в ході проведення іспиту намагатися не допускати списування, взаємних консультацій студентів. Приймаючи іспит в усній формі, педагог повинен дотримуватися таких педагогічних прийомів і принципів: добровільний початок іспиту (черговість складання іспиту визначається за бажанням студентів); доброзичливе відношення до студентів; не переривати відповідь студента; кількість додаткових питань повинна визначатися їх доцільністю; додаткові питання не повинні бути провокаційними.

Результати складання іспитів і диференційованих заліків оцінюються за 4-бальною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»), а заліків - за двобальною («зараховано», «не зараховано»). Із впровадженням Болонських освітніх стандартів вищий навчальний заклад використовує 100-бальну та літерну шкалу за системою «ECTS», які адаптовані до національної 4-бальної шкали Оцінки вносяться викладачем в екзаменаційну відомість і залікову книжку. У випадку неявки студента на іспит або залік в екзаменаційній відомості (графа оцінок) записується «не з'явився». Якщо студент пропустив

багато занять, викладач повідомляє про це деканату, який у відомості робить запис: «Не допущений».

Таблиця 1 -

Суми балів за 100-бальною шкалою	Оцінка в ЄКТС	Значення оцінки ЄКТС	Критерії оцінювання	Рівень компетентності	Оцінка за національною шкалою	
					екзамен	ззалік
90-100	A	відмінно	здобувач вищої освіти виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить і опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні здібності	Високий (творчий)	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	здобувач вищої освіти вільно володіє теоретичним матеріалом, застосовує його на практиці, вільно розв'язує			

			вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна	Достатній (конструктивно-варіативний)	добре	
74-81	C	добре	здобувач вищої освіти вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача, загалом самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, з-поміж яких є суттєві, добирати аргументи для підтвердження думок			
64-73	D	задовільно	здобувач вищої освіти відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень за допомогою викладача може аналізувати	Середній (репродуктивний)	задовільно	зараховано

			навчальний матеріал, виправляти помилки, з-поміж яких є значна кількість суттєвих			
60-63	Е	задовільно	здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивно му рівні			
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання семестрового контролю	здобувач вищої освіти володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу	Низький (рецептивний-продуктивний)	незадовільно	не зараховано
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	здобувач вищої освіти володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів			

Методичні основи організації тестового контролю знань. Управління якістю підготовки фахівців багато в чому визначається системою зворотного зв'язку на етапах вхідного, поточного, проміжного, підсумкового і відстроченого контролю,

який називають ще контролем залишкових знань. Викладач не повинен бути байдужим до того, як прочитані лекції і проведені практичні заняття відклалися у пам'яті студента. У даному випадку його має цікавити не сам акт проведення контрольної акції, а, насамперед, перевірка власного досвіду і спроможності ефективно впливати на формування знань, вмінь, навичок, а також розвиток творчих здібностей студентів.

Тому контроль знань - це ще й можливість удосконалювати форми, методи і засоби педагогічної майстерності. Успішне вирішення цих завдань багато в чому збуде визначати загальний рівень якості вищої освіти.

Для проведення контролю знань студентів через обмеженість часу зручно використовувати тестові програми.

Основна мета **тестового контролю** (ТКЗ) - оцінювання рівня засвоєння знань студентів після вивчення дисципліни й одержання інформації для удосконалення процесу підготовки кадрів.

Відповідно до загальної мети можна виділити такі основні функції ТКЗ: 1) діагностична; 2) навчальна; 3) організуюча; 4) виховна.

Функція діагностики впливає із самої суті контролю, спрямованого на збирання, аналіз та інтерпретацію результатів оцінки для визначення реального рівня сформованості знань студента. *Навчальна функція* спрямована на досягнення однієї з найважливіших цілей - оволодіння студентами змістом освіти (певної дисципліни). Мається на увазі той факт, що студент при вирішенні тестового завдання ще раз повторює пройдений матеріал і краще закріплює отримані знання. *Організуюча функція* педагогічного контролю виявляється в його впливі на організацію навчального процесу. Залежно від отриманих результатів контролю викладач вносить відповідні зміни в навчальний процес, що виявляються в нових підходах, формах, методах та дидактичних засобах навчання. *Виховна функція*. Тестова перевірка допомагає студентам удосконалювати свої знання, систематизувати їх, розвивати пам'ять, мислення, гуманізувати освітній процес і на цій основі формувати гармонійно-розвинуту творчу особистість.

Як один з елементів процесу навчання ТКЗ регламентується відомими загальними принципами педагогіки: 1) об'єктивності і справедливості оцінювання; 2) науковості; 3) ефективності й оперативності; 4) систематичності; 5) єдності вимог; 6) гласності та ін. Перед тим, як визначити основні вимоги щодо методології складання тестових програм, зупинимося на термінології.

Тест (англ. «test» — іспит) — завдання стандартної форми, що має за мету визначити рівень засвоєння знань, розумового розвитку, спеціальних можливостей та інших якостей особистості людини. Тест педагогічний являє собою сукупність завдань зростаючої складності, що дозволяють точно оцінити знання, уміння, навички й інші характеристики особистості студента, які цікавлять викладача. Наприклад, такі як повнота (наявність повного ланцюга системи знань); систематичність (упорядкованість і стрункість); науковість (глибоке засвоєння наукових понять, законів, теорій); міцність (можливість довгострокового зберігання в пам'яті накопиченої суми знань і засобів діяльності).

Відповідно до змісту завдань педагогічного контролю педагогічний тест повинен задовольняти таким вимогам: 1) чіткий комплекс тестових завдань; 2) оптимальний рівень складності; 3) надійність; 4) валідність; 5) можливість оцінювати знання студента за рівнем сформованості його творчого досвіду.

Тест повинен включати комплекс завдань різноманітних видів, для того щоб всебічно оцінити рівень засвоєння навчальної інформації: розуміння, пізнання, відтворення, застосування, творчість.

Особливо складно діагностувати творчий рівень, тому що творча діяльність заснована на сукупності умінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних тощо. Для цього необхідно розробити комплекс тестових завдань зростаючої складності. Рівень складності має бути таким, щоб студент розумів сутність і завдання тесту, а питання в тесті повинні відповідати складності контрольного матеріалу.

Надійність — одна з найважливіших характеристик тесту. Тестова програма повинна дозволяти визначити й оцінити знання, уміння і навички з максимальною точністю. Валідність показує цінність тестових завдань, які повинні бути пов'язані з практичними або емпіричними показниками.

Для реалізації цих умов існує класична процедура складання тестів, що має таку послідовність етапів.

1 етап. Викладач повинен визначити мету тестування (що він хоче оцінити: Знання?, Уміння?, Якого рівня? тощо); виділити вимоги (критерії) до оцінюваних знань, умінь, навичок (розробити шкалу оцінювання, модель інтерпретації отриманих оцінок). Наприклад, оцінка репродуктивного рівня знань за 5-бальною шкалою.

2 етап. Розглядається план тесту, визначається кількість завдань, встановлюється рівень їх складності. З погляду практичного підходу, якщо в якості критерію прийняти 5- бальну шкалу оцінки, то кількість завдань у тесті повинна дорівнювати або бути кратною п'яти. Тоді легко визначити результати оцінки: п'ять правильних відповідей — оцінка «відмінно», три правильних відповіді - оцінка «задовільно». Що стосується оптимізації кількості варіантів можливих відповідей, то їх не повинно бути від 3 до 5, адже при їх суттєвому збільшенні тест перетворюється в лотерею з вірогідністю 50 % на 50 %. Якщо в тесті налічується три альтернативні варіанти відповідей - маємо 33 % того, що студент вгадає відповідь; відповідно: чотири варіанти - 25 %, а п'ять - 20%. Збільшувати кількість альтернативних відповідей більше п'яти не рекомендується, тому що зниження відсотка можливості вгадування відповіді зменшується незначно, а час, що буде витрачено студентом на обмірковування, може набагато збільшитися.

3 етап - складання і підбір завдань. Тут необхідно керуватися такими вимогами: 1) кількість завдань у тесті повинна забезпечити рішення поставлених перед тестуванням цілей (тобто кількість завдань повинна бути такою, щоб найбільш повно охопити досліджуваний матеріал); 2) форма завдань повинна бути різноманітною і залежати від предмета тестування. Будь-який тест складається з таких елементів: 1) інструкція до тестування

(наприклад: назвіть правильні відповіді, складіть схему тощо); 2) текст тестового завдання; 3) варіанти відповідей (якщо тести закриті). Відкриті тести передбачають вільну відповідь, а закриті - один правильний варіант і мають різноманітну форму постановки задачі.

Ось деякі з варіантів закритих тестів.

1. Тест на впізнавання (або «програмований контроль знань»). Він передбачає вибір студентом із декількох альтернативних варіантів правильного. Основна перевага таких тестів - швидкість тестування і простота оцінки, а недолік - відповіді навмання.

2. Тест на достовірність передбачає відповіді типу «так» або «ні», «правильно» або «неправильно». Текст тесту дається у формі однієї відповіді, питання або формули; перевага - простота, а недолік - неможливість перевірити глибину знань.

3. Тестове завдання на доповнення. Цей тест складніший і його на практиці називають «економічний диктант». Він має таку структуру: 1) інструкція: доповніть або підставте у формулу відповідне значення; 2) текст тесту подається у вигляді речення, в якому наріжне слово або цифра відсутні і їх потрібно вставити, додати (наприклад: продуктом праці управлінського працівника є...). Тут є деякі дидактичні правила: а) в кожному завданні повинно бути одне доповнення; б) доповнення краще приводити в кінці речення; в) запитання потрібно формулювати чітко, без двозначного тлумачення.

4. Тест на відповідність. Пропонується зіставити одне з одним визначені позиції, поняття, явища. Наприклад: інструкція для студента: «Встановіть відповідність між школами управлінської думки і хронологією їх діяльності». У цьому виді тестів є можливість більш глибоко перевірити рівень знань.

5. Тест на послідовність дій. У тестах цього виду необхідно встановити правильну послідовність, технологію, алгоритм або процедуру (прийняття управлінських рішень) тощо. Тест можна ускладнити, якщо в одній колонці помістити нумерацію етапів, а в іншій — їх найменування. Тести такого виду рекомендується застосовувати при контролі засвоєння методик, процедур, тобто якщо процес нагадує алгоритм. Цей вид тестів являє собою ще

більш високий рівень складності, ніж попередні. Він дає можливість перевірити й оцінити знання, уміння й навички. До недоліків цього виду тестів відноситься небезпека запам'ятовування початкового варіанта дій як правильного, так і неправильного.

Тест на конструювання. Ці тести можна ефективно використовувати для перевірки правильності побудови структур, графіків, розроблення моделей тощо. Наприклад, дається інструкція: побудуйте оргсхему або графік. Далі наводиться текст, що скла дається з набору визначених понять, які студент має вишикувати в логічний ряд. Може бути полегшений варіант: дається готова схема, але без позначень. Студент повинен ці позначення перенести на схему. Тут уже можуть вирішуватися продуктивні і творчі завдання, але в такому випадку тест потрібно зробити відкритим, що збільшить час на тестування і перевірку результатів.

7. Тест у формі ситуаційного завдання. Цей вид тестів найскладніший. Він дає можливість всебічно оцінити роботу студентів над темами курсу, перевірити самостійність їх мислення при прийнятті рішень. Його структура може бути подана в такій формі: а) інструкція для студента: «Проаналізуйте запропоновану ситуацію, прийміть і обґрунтуйте управлінське рішення»; б) в текстовій частині пропонується управлінська ситуація. Сама відповідь передбачає творчий варіант рішення задачі. Дуже важливо використовувати в одній картці тестового контролю різноманітні форми тестування і поступово підвищувати рівень складності завдань. Наприклад, тест можна побудувати за такою схемою: перше запитання - репродуктивного рівня (на впізнавання, де потрібно визначити відоме поняття за запропонованим визначенням); друге завдання подане у формі тесту на класифікацію; у третьому завданні можна запропонувати знайти визначення відповідного поняття; четверте завдання може бути подане в історичному аспекті (визначення прізвища відомого діяча в галузі науки, історичної події); п'яте завдання може подаватися у формі визначення послідовності дій. Такий підхід дозволяє об'єктивно оцінити знання і врахувати різноманітні аспекти навчальної діяльності: уміння впізнавати і розуміти

матеріал, класифікувати явища й процеси, визначати послідовність логічних операцій, систематизувати і синтезувати ситуації і процеси. Організація процесу тестового контролю знань має враховувати такі вимоги: 1. Тестовий контроль залишкових знань повинен проводитися разом на потоці або в академічній групі.

Тестування повинна здійснювати комісія у складі викладачів, які викладали дисципліну (мінімум 2 особи), для об'єктивності результатів.

Списки студентів, допущених до складання державних іспитів або захисту дипломних проектів (робіт), пред'являються в державну комісію деканом факультету. Державній комісії перед початком іспитів або захисту дипломних проектів (робіт) деканом факультету представляються зведені дані про виконання студентами навчального плану і отримані ними оцінки по теоретичних дисциплінах, курсовим проектам (роботам), практикам, державним іспитам (тільки перед захистом дипломних чи проектів робіт). Державній комісії можуть бути представлені також інші матеріали, що характеризують наукову і практичну цінність виконаного проекту (роботи) — друквані статті за темою досліджень, документи, що вказують на практичне її застосування. Складання державних іспитів (захист дипломних проектів) проводиться на відкритому засіданні державної комісії при обов'язковій присутності голови комісії. Захист дипломних проектів (робіт) може проводитися як у вузі, так і на підприємствах, для яких дипломна тематика представляє науково-теоретичний чи практичний інтерес. Державний іспит проводиться як комплексна перевірка знань студентів по дисциплінах, передбачених навчальним планом.

Державні іспити проводяться за білетами, складеними в повній відповідності з існуючим положенням: про організацію навчального процесу у вищій школі. Тривалість державних іспитів не повинна перевищувати шести академічних годин на день. Результати захисту дипломних проектів (робіт) і складання державних іспитів визначаються оцінками «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно» і оголошуються в самий же день після оформлення протоколів засідання державної комісії.

Студенту, що захистив дипломний проект (роботу), склав державні іспити відповідно вимогам освітньо- 60 професійної програми, рішенням державної комісії присвоюється відповідний освітньокваліфікаційний рівень (кваліфікація) і видається державний документ про освіту (диплом). Студенту, який одержав підсумкові оцінки «відмінно» не менш як із 75 % навчальних дисциплін, передбачених навчальним планом, а за іншими дисциплінами — оцінки «добре», склав державні іспити і захистив дипломний проект (роботу) на оцінку «відмінно», а також з кращого боку і проявив себе в науковій роботі, видається диплом про освіту з відзнакою. Рішення про оцінку рівня сформованості знань при захисті дипломного проекту (роботи), а також про присвоєння студенту-випускнику відповідного освітньокваліфікаційного рівня і видачу йому державного диплома приймається державною комісією на закритому засіданні відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів членів комісії, що брали участь у засіданні. При однаковій кількості голосів «за» і «проти» голос голови є вирішальним.

Студент, який при складанні державного іспиту або при захисті дипломного проекту (роботи) одержав незадовільну оцінку, відчисляється з вищого навчального закладу і йому видається відповідна академічна довідка.

У випадках, коли захист дипломного проекту (роботи) визнається «незадовільним», державна комісія встановлює, можливість студента надати на повторний захист той самий проект із доробкою, або зобов'язує його писати дипломну роботу за новою темою. Усі засідання державної комісії протоколюються.

До протоколів вносяться оцінки, отримані на державних іспитах (захисті дипломного проекту), записуються питання, що задавалися студенту, оцінювані відповіді, зауваження членів комісії, вказується отриманий освітньо-кваліфікаційний рівень, робиться відмітка про видачу диплома про освіту. Протоколи підписують голова і члени державної комісії, що брали участь у засіданні. Книга протоколів зберігається у вищому навчальному закладі.

По завершенні роботи державної комісії її голова складає звіт. У звіті голови державної комісії відбивається аналіз рівня

підготовки випускників і якості виконання дипломних проєктів (робіт); відповідності їх тематики сучасним проблемам, загальної оцінки знань студентів, недоліків у підготовці по окремих дисциплінах.

На основі аналізу голова дає рекомендації науково-педагогічному колективу ВНЗ з поліпшення навчального процесу. Звіт голови державної комісії обговорюється на засіданні вченої ради факультету.

Самоконтроль призначений для самооцінки студентами якості засвоєння навчального матеріалу з конкретної дисципліни (змістового модуля, теми (навчального елементу)). З цією метою у робочих програмах навчальних дисциплін та навчально-методичних посібниках, методичних розробках передбачаються питання для самоконтролю. Більша ефективність самоконтролю забезпечується спеціальними програмами самоконтролю та самооцінки, які є складовими частинами електронних підручників та автоматизованих навчальних курсів.

Кафедральний контроль проводиться з метою оцінки рівня підготовки студентів з дисципліни на різних етапах її вивчення і здійснюється у вигляді вхідного, поточного, рубіжного та семестрового контролів.

Факультетський, ректорський та міністерський контроль є різними рівнями контролю, призначеного для перевірки якості навчального процесу, стійкості засвоєння знань, порівняння ефективності навчання студентів відповідно до нормативних вимог.

Контрольні запитання та завдання:

Які функції контролю як дидактичного поняття? Яких принципів контролю слід дотримуватися? Охарактеризуйте види контролю навчання. Які основні форми організації перевірки знань, навичок і вмій використовують у вищих навчальних закладах? Охарактеризуйте методи перевірки.

Які вимоги висувають до оцінювання знань, навичок і вмій?

Охарактеризуйте критерії оцінювання навчальних досягнень студентів.

Обґрунтуйте доцільність використання діагностичних засобів у процесі організації навчання у вищому навчальному закладі.

ТЕМА: МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ

План

1. Навчальна науково-дослідна робота.
2. Методика організації курсового й дипломного проектування.

Навчальна науково-дослідна робота. Такий вид роботи студентів у межах навчального процесу є обов'язковим для кожного і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- – написання рефератів з конкретної теми у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу, фундаментальних і професійно орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізації та за вибором;
- – виконання лабораторних, практичних, семінарських і самостійних завдань, контрольних робіт, які містять елементи проблемного пошуку;
- – виконання нетипових завдань дослідницького характеру під час різних видів практики, індивідуальних завдань;
- – розроблення методичних матеріалів із використанням дослідницьких методів (спостереження, анкетування, бесіда, соціометрія тощо);
- – підготовку і захист курсових і дипломних робіт, пов'язаних з проблематикою досліджень кафедр.

Згідно з навчальними планами і програмами загальноосвітніх і фахових дисциплін кожний студент повинен оволодіти процесом наукового пізнання, виконуючи протягом усього періоду навчання завдання, які поступово ускладнюються і поглиблюються.

Російські вчені В. Гаврилюк, Л. Гусейнова і Т. Ісламишина на основі узагальнення експериментальних даних виокремили можливі рівні самореалізації студентів у навчально-дослідній діяльності:

- а) репродуктивно-стереотипний (розв'язання проблеми здійснюється згідно із засвоєними алгоритмами розмірковувань, діяльності, спілкування). Студенти постійно звертаються до викладача за детальним роз'ясненням вимог щодо завдання дослідження, алгоритму діяльності, прагнуть одержати швидкий результат з мінімальним докладанням зусиль. Вони не виявляють прагнення до оволодіння культурою навчального дослідження, а отже, і до вдосконалення особистісної культури загалом;

- б) адаптаційний (студенти виконують навчальне дослідження на основі розробленого викладачем алгоритму). Цей рівень також передбачає відсутність у студентів стійкого прагнення до особистісно-ціннісного самовизначення і самореалізації в навчально-дослідній діяльності, зацікавленого опанування її культурологічних аспектів;

- в) творчо-рефлексивний (студенти, актуалізуючи свій особистісно-ціннісний, креативний потенціал, виокремлюють сутність проблеми, моделюють дослідну ситуацію, варіанти та способи її розв'язання). Використовуючи рефлексію, студенти критично аналізують одержані внаслідок своєї діяльності досягнення, особливо в інтелектуальному, культурно-науковому розвитку, виокремлюють бар'єри, які їм перешкоджають.

Перші етапи набуття наукового досвіду передбачають ознайомлення майбутніх фахівців з прийомами, методами, видами наукового дослідження, основними поняттями наукового апарату, правилами підбору потрібної інформації та підготовки доповідей, рефератів, рецензій та ін. На другому курсі студенти повніше ознайомлюються з фаховими напрямками роботи кафедр, беруть участь у гуртках наукової творчості студентської молоді, проблемних групах, а також особисто обирають конкретну тему для самостійної пошукової роботи. На третьому курсі, крім рефератів, студенти пишуть курсові роботи з навчальних дисциплін. Вони, як правило, мають реферативний і прикладний

(в окремих випадках) характер. На четвертому курсі рівень підготовленості студентів уже достатній для проведення значущих самостійних наукових досліджень, написання курсових робіт з фахових дисциплін. Сприятливі умови для цього створює активна виробнича практика. На п'ятому курсі, який наближає студентів до кваліфікаційної межі професійної підготовки, вони виконують і захищають дипломну роботу, що є підсумком всієї науково-дослідної роботи.

Інноваційною технологією навчання є впровадження в навчальний процес індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ). Це вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яка виконується в процесі вивчення програмового матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового іспиту чи заліку. ІНДЗ спрямовані на самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи.

Серед ІНДЗ найпоширенішими є: конспект із теми (модуля) за заданим планом або планом, який студент розробив самостійно; реферат з теми (модуля) або вузької проблематики; розв'язування та складання розрахункових або практичних задач різного рівня з теми (модуля) або курсу; розроблення теоретичних або прикладних (діючих) функціональних моделей явищ, процесів, конструкцій тощо; комплексний опис будови, властивостей, функцій, явищ, об'єктів, конструкцій тощо; анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис, історичні розвідки тощо.

ІНДЗ оцінює викладач, який читає лекційний курс з дисципліни і приймає іспит чи залік. Оцінка за ІНДЗ виставляється на завершальному занятті (практичному, семінарському, колоквіумі) з курсу на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання у формі усного звіту студента про виконану роботу. Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом іспитової оцінки (диференційованого заліку, заліку) і враховується при виведенні

підсумкової оцінки з навчального курсу. Питома вага ІНДЗ у загальній оцінці з дисципліни, залежно від складності та змісту завдання, може становити від 30% до 50%.

У навчальній НДРС особлива роль належить підготовці курсових робіт на всіх курсах, а також дипломної роботи. Під час виконання курсових робіт студент робить перші кроки до самостійної наукової творчості. Він вчиться працювати з науковою літературою, набуває навичок критичного добору й аналізу необхідної інформації. З кожним курсом вимоги до курсової роботи помітно підвищуються і їх написання стає справжнім творчим процесом.

Дипломна робота як завершальний етап навчання у вищому навчальному закладі спрямована на розширення і закріплення теоретичних знань і поглиблене вивчення обраної теми. На старших курсах багато студентів уже працюють за спеціальністю, і це впливає на вибір дипломної роботи. У такому разі крім аналізу літератури дипломна робота може містити власний практичний досвід, що збагачує її наукову цінність.

До НДРС належать також реферати з тем семінарських і практичних занять за умови, що вони написані на основі кількох десятків статей і джерел.

Науково-дослідна робота студентів. Науково-дослідна робота студентів поза навчальним процесом є одним з найважливіших засобів формування висококваліфікованого спеціаліста. Вона передбачає участь у роботі предметних наукових гуртків; проблемних груп, секцій, лабораторій; участь у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт; проведення досліджень у межах творчої співпраці кафедр, факультетів; роботу в студентських інформаційно-аналітичних і культурологічних центрах, перекладацьких бюро; рекламу, лекторську діяльність; написання статей, тез, доповідей, інших публікацій.

Методика організації курсового й дипломного проектування Курсовий проект (робота) - це самостійно виконана і подана в рукописному (комп'ютерному) вигляді навчально-дослідна робота аналітично-розрахункового характеру на певну тему.

Метою курсового проектування є поглиблення знань з навчальної дисципліни, формування умінь та навичок самостійного узагальнення думок вчених, передового досвіду в певній галузі науки, аналізу системи практичного застосування знань при вирішенні різноманітних виробничих питань. Курсовий проект відрізняється від курсової роботи наявністю конкретного об'єкта наукових досліджень (окремі підприємства, організації або галузі) і розрахунково-проектного розділу, який повинен виконуватися на матеріалах цього об'єкта з метою надання науково-обґрунтованих пропозицій виробництву. Загальний обсяг курсового проекту становить 50—60 сторінок рукописного тексту, а курсової роботи 40—50 сторінок.

Курсовий проект є завершальним етапом у вивченні певної навчальної дисципліни. Написання курсового проекту є базою для виконання студентами більш складного завдання — дипломного проектування.

Тематика курсових проектів (робіт) повинна відповідати задачам навчального курсу і тісно погоджуватися з практичними потребами конкретної спеціальності. Студенти самостійно вибирають тему за розробленою кафедрою тематикою курсового проектування. Студентам, які не обрали тему курсового проекту у встановлений термін, викладач визначає тему самостійно. Зробити самостійну роботу студентів більш організованою, підвищити ефективність використання часу студента під час курсового проектування допомагає викладач. Для цього ведучий курсу розробляє графіки індивідуальних консультацій. Готуючи студентів до вирішення завдань курсового проектування, викладач розкриває їм технологію ефективної самостійної індивідуальної роботи, звертає увагу на головні моменти, основні та додаткові літературні джерела, які мають пряме або побічне відношення до даного питання.

Викладач підказує, як організувати раціональний режим робочого часу і які методи, форми та засоби використати для ефективного вирішення завдання у визначений час. План курсового проекту студент складає самостійно на основі орієнтовних планів, погоджуючи його з викладачем. При складанні детального плану студент може дещо інакше

формулювати назви розділів, змінювати перелік питань, послідовність їх викладення, якщо це обґрунтовано досягненням мети дослідження. На основі складеного детального плану студенти приступають до збирання вихідного фактичного матеріалу.

Дослідження в курсовому проєкті слід проводити за даними об'єкта господарювання щонайменше за три роки. Зібрану інформацію піддають статистичному та аналітичному обробленню, складають схеми, аналітичні таблиці, графіки. При написанні курсового проєкту (роботи) слід прагнути до стислих і точних формулювань у викладенні кожного питання, уникати дублювання. Курсовий проєкт повинен бути ретельно відредагованим, в кінці проєкту повинен стояти підпис студента і дата завершення його оформлення. Загальними вимогами до курсового проєкту є актуальність обраної теми, науковий підхід до вирішення проблемних питань, практична значимість пропозицій, а також чіткість побудови його структури, логічна послідовність викладу матеріалу, обґрунтованість висновків і рекомендацій, гарне оформлення.

Захищається курсовий проєкт (робота) перед комісією в складі комісії (викладачів кафедри за участю керівника проєкту). Результати захисту курсового проєкту (роботи) оцінюються за 4-бальною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно») або за 100-бальною шкалою ECTS.

Робота студента над дипломною роботою (проєктом)
Дипломна (випускна) робота є заключним етапом навчання вищому навчальному закладі і призначена для формування у студентів уміння під керівництвом наукового керівника проводити науково-дослідну роботу за визначеною темою.

Дипломна робота повинна бути комплексною і обов'язково включати розділ, при свячений економічному обґрунтуванню прийнятих рішень. Дипломна (випускна) робота повинна показати уміння і здатність майбутнього фахівця самостійно працювати зі спеціальною літературою, використовувати внутрішню і зовнішню інформацію, застосовувати різні, економічні методи дослідження, вивдристовувати комп'ютерні програми, виконувати фінансовий

економічний аналіз, робити розрахунки, вміти узагальнювати давати рекомендації, використовуючи комплекс методів дослідження.

До завдань дипломної (випускної) роботи відносяться:

- систематизація, закріплення і розширення теоретичних і практичних знань з обраної спеціальності;
- поглиблення навичок самостійної роботи зі спеціальною літературою, нормативними документами, фактичними статистичними, бухгалтерськими й економічними даними;
- удосконалення навичок щодо розроблення техніко-економічних показників, пов'язаних з аналізом і обґрунтуванням раціональної роботи підприємства (організації) у нових умовах господарювання;
- придбання майбутніми фахівцями навичок прийняття господарських рішень на насиченому конкурентами ринку;
- формування у студентів стійких навичок самостійно формулювати цілі, завдання і принципи управління соціально-економічними системами;
- закріплення навичок з розроблення обґрунтованих рекомендацій і пропозицій, ясного й чіткого викладу теоретичного і практичного матеріалу з досліджуваної проблеми.

Якість дипломної роботи багато в чому залежить від обраної теми та її плану. Тема дипломної роботи має відображати виробничі функції та типові завдання діяльності, які надані в Державному стандарті вищої освіти Міністерства освіти і науки України (ДСВО МОНУ) «Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста (магістра)» за відповідною спеціальністю. Тематика кваліфікаційних проектів (робіт) визначається у варіативній компоненті ДСВО відповідно до спеціалізації або програми підготовки спеціалістів (магістрів) вищих навчальних закладів.

Тематику дипломних (випускних) робіт розробляє випускова кафедра. Студент самостійно обирає тему роботи із запропонованого списку, що є на кафедрі, керуючись схильністю до визначеного виду діяльності, відповідності науковим інтересам, базою практики і місцем майбутньої роботи. Студент може самостійно запропонувати тему роботи, виходячи з її

актуальності, що відповідає спеціальності, науковим інтересам і сучасним умовам розвитку наукових досліджень, визначених для обраної проблеми, а також, якщо тема представляє наукову і практичну цінність. У більшості випадків дипломна робота є продовженням курсової роботи (проекту). Студент може виконувати роботу за тематикою, яка пов'язана із замовленням реально діючого підприємства. Дипломна (випускна) робота має свою специфіку і її деталі завжди потрібно погоджувати з науковим керівником.

Керівник закріплюється рішенням завідувача кафедри за погодженням зі студентом після подачі останнім на кафедру заяви про закріплення теми дипломної роботи.

Студент повинен разом зі своїм керівником розробити календарний планграфік з підготовки дипломної роботи. Дипломна робота може бути реферативною, і дослідницькою. У першому випадку робота має теоретичний характер і пишеться на основі аналізу й узагальнення ряду літературних джерел: монографій, брошур, статей та ін. Студент повинен на основі аналізу теоретичного матеріалу дати оцінку вивченим роботам, викласти власну точку зору з досліджуваної проблеми, запропонувати науково-обґрунтовані пропозиції і зробити висновок. Якщо робота має дослідницький характер, то студент використовує як науковометодичну літературу, так і власні спостереження, результати експериментів, які він проводив, може висунути власні гіпотези тощо.

Випускна робота повинна містити: вступ, теоретичну частину, аналіз і узагальнення науково-практичних даних, проектний розділ, висновки. Комплексне використання наукових методів (монографічного, розрахунково-конструктивного, порівнянь, економіко-математичних, експертних, графічних тощо) дозволить зробити правильні висновки й узагальнення.

Об'єктом дослідження дипломної (випускної) роботи може бути: підприємство, організація або інша установа будь-якої форми власності; галузь виробництва на рівні району, області, держави.

У вступі дається обґрунтування актуальності обраної теми роботи. Наводяться не вирішені іншими авторами завдання, що формують у підсумку визначений напрям досліджень.

Виходячи з цього, формується мета роботи. Для досягнення поставленої мети формується коло завдань, формулювання яких відповідає змісту роботи. Кожне завдання це сукупність окремих елементів, що складають за змістом окремі підрозділи глав роботи. У вступі також вказуються використані аналітичні матеріали і методи дослідження.

У теоретичному розділі розкривається стан проблеми, аналізуються найважливіші напрями дослідження, розглядаються основні складові теми, аргументується власна точка зору із спірних та невирішених питань. Наводиться система обраних економічних показників і способи їх обчислення. При цьому обов'язково необхідно посилатися на літературні джерела, де наводяться ті чи інші положення авторів.

У другому розділі дається організаційно-економічна характеристика умов виробництва. Тут треба вказати місце розташування господарства, розміри виробництва, організаційну структуру і структуру управління, основні техніко-економічні показники, що відповідають специфіці обраної теми; показники спеціалізації, інтенсивності, ефективності і фінансового стану.

У третьому розділі дипломної роботи на прикладі конкретного підприємства розробляються науково-обґрунтовані пропозиції (проект) по обраній тематиці дослідження і дається економічне обґрунтування пропонуванних заходів.

У висновках перелічуються результати, отримані при рішенні поставлених завдань; описується теоретичне, методичне і практичне значення отриманих результатів; пропонуються рекомендації з їх застосуванням у навчальному процесі і виробництві.

Список використаних джерел слід розміщувати в порядку згадування джерел у тексті за їх наскрізною нумерацією або за абеткою. У другому випадку список використаної літератури слід складати за такою схемою: 1) закони України і підзаконні акти; 2) нормативні акти та інструкції; 3) навчальна, монографічна і періодична література; 4) практичний матеріал.

При посиланнях на літературне джерело слід вказувати його порядковий номер у списку літератури із зазначенням відповідних сторінок.

Виконання дипломної (магістерської) роботи потребує глибоких теоретичних знань, уміння їх використовувати на практиці. Матеріали про результати діяльності підприємств (організацій), на базі яких виконується дипломна (випускна) робота, збираються під час проходження практики.

При обробленні зібраного матеріалу особлива увага повинна приділятися наочності і змісту таблиць, рисунків, схем, графіків. Вибір виду ілюстрацій залежить від змісту матеріалу і поставленої мети. Таблиці повинні бути уніфіковані, а цифрова інформація достовірною.

У першій редакції робота повинна бути представлена науковому керівникові за 30 днів до захисту. У закінченому вигляді робота представляється науковому керівникові за 15 днів до початку захисту, а за 10 днів — завідувачу кафедри.

Студент допускається до захисту дипломної роботи за наявності: завдання на дипломну роботу; оформленої і підписаної студентом і науковим керівником дипломної роботи; відгуку наукового керівника; рецензії на роботу провідного фахівця з даної проблеми (викладача іншої кафедри або іншого ВНЗ); оформленого ілюстративного матеріалу по захисту; тез доповіді. Завдання на дипломну роботу (виробничий запит)— документ, у якому визначається об'єкт дипломного проектування та організаційно-інформаційні умови, які надаються студенту для його науково-дослідної діяльності.

У відгуку науковий керівник визначає теоретичний рівень роботи, глибину дослідження, обґрунтованість рекомендацій, елементи новизни, підготовленість студента до самостійної роботи за відповідною спеціальністю.

Рецензія повинна містити оцінку дипломної роботи (проекту) за п'ятибальною шкалою. Негативна рецензія не може бути підставою для відхилення роботи від захисту. Виробничий відгук — документ, який підтверджує актуальність та значущість дипломної роботи для даного об'єкта дослідження (підприємства або організації), визначає рівень розкриття теми дослідження.

Доповідь по захисту дипломної роботи повинна бути змістовною, у межах 10—12 хв. Спочатку необхідно охарактеризувати об'єкт дослідження, проаналізувати його організаційно-економічні складові і зробити висновки. Це займає не більше ніж 30 % часу, відведеного для доповіді. Друга частина присвячується викладу суті запропонованих заходів і обґрунтуванню їх ефективності. Під час доповіді необхідно звертати увагу членів ДЕК на демонстраційний матеріал, коротко пояснюючи його зміст. Після доповіді студент відповідає на питання членів ДЕК. За результатами захисту магістерської роботи державна екзаменаційна комісія приймає рішення про присвоєння спеціалісту відповідної кваліфікації і про видачу йому диплома державного зразка

ТЕМА: МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

План

1. Основні положення організації самостійної роботи студентів
2. Види самостійної роботи студентів
3. Самостійна робота під час лекційного заняття та відпрацювання лекції
4. Методологія організації самостійної та індивідуальної роботи

У відповідності із «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», затвердженим наказом Міністерства освіти України №161 від 2 червня 1993 року, самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується робочим навчальним планом і повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3 загального обсягу навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни. Зміст самостійної роботи студента над конкретною дисципліною визначається навчальною програмою дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни: підручник, навчальні та методичні посібники, конспект лекцій викладача, практикум тощо. Методичні матеріали для самостійної роботи студентів повинні передбачати можливість проведення *самоконтролю* з боку студента. Для самостійної роботи студенту також рекомендується відповідна наукова та фахова монографічна і періодична література. Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної дисципліни може виконуватися у бібліотеці вищого навчального закладу, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах (лабораторіях), а також в домашніх умовах. У необхідних випадках ця робота проводиться відповідно до заздалегідь складеного графіка, що гарантує можливість індивідуального доступу студента до потрібних дидактичних засобів.

Графік доводиться до відома студентів на початку поточного семестру. При організації самостійної роботи студентів з використанням складного обладнання чи устаткування, складних систем доступу до інформації (наприклад, комп'ютерних баз даних, систем автоматизованого проектування тощо) передбачається можливість отримання необхідної *консультації* або допомоги з боку фахівця. Навчальний матеріал навчальної дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні навчальних занять.

Види самостійної роботи студентів. Самостійну роботу студентів можна класифікувати таким чином (за М.М. Фіцулою).

1. *З огляду на місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю* за її якістю з боку викладача можна виокремити:

- а) самостійну роботу студентів на аудиторних заняттях;
- б) позааудиторну самостійну роботу (3–4 години на день);
- в) самостійну роботу під контролем викладача (індивідуальні заняття з викладачем).

2. *За рівнем обов'язковості* виокремлюють:

а) обов'язкову, окреслену навчальними планами і робочими програмами (виконання домашніх завдань, підготовка до лекцій, практичних робіт та різновиди завдань, які виконуються під час ознайомлювальної, навчальної, виробничої, переддипломної практики; підготовка і захист дипломних та курсових робіт);

б) бажану (участь у наукових гуртках, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт інших студентів тощо);

в) добровільну (участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання).

3. З огляду на рівень прояву творчості студентів виокремлюють:

а) репродуктивну самостійну роботу, що здійснюється за певним зразком (розв'язування типових задач, заповнення схем, таблиць, виконання тренувальних завдань, що вимагають осмислення, запам'ятовування і простого відтворення раніше отриманих знань);

б) реконструктивну самостійну роботу, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез та ін.;

в) евристичну самостійну роботу спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування і використання в нових ситуаціях (складання опорних конспектів, схем-конспектів, анотацій, побудову технологічних карт, розв'язання творчих завдань);

г) дослідницьку самостійну роботу, яка орієнтована на проведення наукових досліджень (експериментування, проектування приладів, макетів, теоретичні дослідження та ін.).

У сучасних умовах розвитку вищої школи доцільно застосовувати для організації самостійної роботи студентів і слухачів *випереджувальні завдання*, спрямовані на самостійне засвоєння матеріалу до його викладу на занятті з метою активізації науково-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання. Випереджувальні завдання мають носити добровільний характер, можуть бути індивідуальними та груповими і спрямовуватись на

підготовку до лекцій (наприклад, збір фактичного матеріалу для доповнення), до семінарів (вивчення першоджерел, складання питань для «мозкового штурму»), до практичних занять (підготовка рольових і ділових ігор тощо).

груповими і спрямовуватись на підготовку до лекцій (наприклад, збір фактичного матеріалу для доповнення), до семінарів (вивчення першоджерел, складання питань для «мозкового штурму»), до практичних занять (підготовка рольових і ділових ігор тощо).

Кожен із зазначених видів діяльності потребує від студентів наполегливої самостійної праці. Важливу роль в оптимальній організації життя і діяльності студента денної і заочної форм навчання відіграє режим дня – його рекомендують науково-педагогічні працівники в перші дні навчальних занять. Студентам першого курсу потрібно адаптуватися до самостійної навчальної роботи. Тому студенти-першокурсники мають пристосуватися до умов життя і діяльності у ВНЗ. Для цього тут необхідна цілеспрямована педагогічна допомога науково-педагогічних працівників. Це, насамперед, уважне ставлення до студента, який відчуває психологічний дискомфорт, незручність, ніяковість, невпевненість.

Треба пам'ятати, що на студента-першокурсника діють три групи труднощів: соціальні, навчальні, професійні. *Соціальні* труднощі зумовлені зміною місця мешкання, новими умовами життя, особливостями спілкування зі значним колом нових людей (науково-педагогічними працівниками, колегами, обслуговуючим персоналом); необхідність самостійно вести свій бюджет, влаштувати власний побут, звикати до нового режиму і розпорядку дня та інше.

Навчальні труднощі зумовлені новими формами і методами учіння, особливостями організації самостійної роботи, контролю за нею з боку науково-педагогічних працівників. Тому науково-педагогічні працівники мають:

- ознайомити студентів із психолого-педагогічними особливостями організації навчання у вищій школі;
- допомогти в оволодінні методами і прийомами навчальної роботи;

- дотримуватися спеціальної методики читання лекцій для студентів-першокурсників у перші два-три місяці, поступово збільшуючи структуру і темп;

- навчити студентів прийомів слухати лекцію, записувати її зміст, методики підготовки до семінарських, практичних і лабораторних занять;

- чітко дозувати завдання на кожне заняття;

- толерантно здійснювати контроль й оцінювання самостійної роботи та ін.

Професійні труднощі, як правило, виявляються в розчаруванні окремих студентів у своєму професійному виборі. Тому науково-педагогічні працівники повинні роз'яснити процес оволодіння спеціальністю, її перспективністю і значущістю.

Перехід до *модульної побудови* змісту навчання передбачає інтеграцію різних видів і форм навчання, які підпорядковуються загальній темі навчального предмета. Для кожного змістового модуля формують набір довідкових та ілюстративних матеріалів, які студент одержує перед початком вивчення. Також додають список рекомендованої літератури. Кожен студент переходить від одного змістового модуля до іншого в міру засвоєння матеріалу і проходить етапи поточного контролю.

Щодо студентів *заочної форми навчання* (ЗФН), то вони здебільшого вивчають матеріал самостійно впродовж семестру, тобто самостійно відпрацьовують теми лекцій, а також семінарських, практичних і лабораторних занять. Для них на початку кожного семестру проводять настановну сесію, під час якої начитують лекції та проводять деякі семінарські, практичні і лабораторні заняття. Науково-педагогічний працівник зобов'язаний ознайомити студентів ЗФН під час настановної сесії з актуальністю, метою і завданнями вивчення навчальної дисципліни, її місцем, роллю і значенням у професійній підготовці, визначити загальний обсяг навчальної дисципліни та обсяг розділів і тем на поточний семестр; роздати програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму; пояснити зміст і структуру тематичного плану, послідовність вивчення розділів і тем; пояснити методику самостійного відпрацювання семінарських, практичних і лабораторних занять; ознайомити з

питаннями, які винесено на іспит чи залік; подати головну і додаткову літературу до кожної теми; уточнити форми і методи контролю знань студентів ЗФН; повідомити графік проведення консультацій під час настановної сесії та в період до заліково-екзаменаційної сесії; розкрити методiku самостійного опрацювання розділів і тем навчальної дисципліни на цей семестр та ін.

Самостійна робота під час лекційного заняття та відпрацювання лекції

Насамперед у студентів денної і заочної форм навчання необхідно сформувані вміння слухати і конспектувати лекції, оскільки робота над ними безпосередньо на занятті й у позааудиторний час потребує значних зусиль: уміти не лише слухати, а й сприймати, усвідомлювати зміст лекції; систематизувати і групувати одержані знання в конспектах; уміти творчо осмислювати матеріал лекції у процесі самостійної роботи та ін.

Під час лекційного заняття студентам необхідно, *по-перше*, актуалізувати зміст попередньої лекції для встановлення логічного зв'язку з наступною; *по-друге*, намагатися осмислювати матеріал у процесі його викладення; *по-третє*, уважно слухати науково-педагогічного працівника, виокремлювати головне, суттєве та відсіювати другорядне та ін. Лекційний матеріал необхідно не лише слухати, а й конспектувати. Тому науково-педагогічні працівники мають формувати у студентів вміння правильно вести конспект. Для цього треба навчитися швидко писати, завдяки використанню умовних позначень і скорочень окремих слів і фраз.

Студентові важливо вміти здійснювати своєрідну «фільтрацію» навчального матеріалу, виокремлювати основне й витісняти другорядне, крім того, головне ще й узагальнювати та систематизувати. Треба знати, що головні думки, на відміну від другорядних, зазвичай викладачі підкреслюють інтонацією, сповільненим темпом мовлення. Для систематизації студент має вміти виокремлювати вузлові питання, узагальнювати й логічно осмислювати послідовність та взаємозв'язок окремих компонентів лекції. Конспектуючи лекцію, треба повністю записувати назву

теми, план, рекомендовану літературу. Особливу увагу необхідно приділяти записам правил, цитат, формул, схем тощо.

Орієнтовна методика відпрацювання теми лекційного заняття (за В.Л. Ортинським):

1) вивчити програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму;

2) визначити місце теми цієї лекції в структурі навчальної дисципліни за тематичним планом;

3) з'ясувати всі питання, які необхідно вивчити;

4) вивчити навчальний матеріал, який є в конспекті, уточнити обсяг відсутнього матеріалу на основі контрольних питань, завдань для контрольної роботи і питань, винесених на іспит (див. програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму);

5) визначити літературу, в якій є необхідний навчальний матеріал, та послідовність його засвоєння;

б) кожен навчальний матеріал опрацювати в такий спосіб:

а) прочитати його в динаміці, щоб зрозуміти загальну сутність;

б) вдруге прочитати навчальний матеріал, осмислюючи кожне слово і речення;

в) за третім разом виокремити основні поняття, сутність явищ і процесів, їх структуру і зміст, а також зв'язки між ними;

г) записати все це в конспект;

д) установити зв'язок із попереднім навчальним матеріалом;

е) самостійно відповісти на всі контрольні питання з цієї теми.

Самостійна підготовка студента до семінарських, практичних і лабораторних занять

Важливе місце у навчальній роботі ВНЗ належить лабораторним, практичним заняттям і семінарам. Кожен із цих видів занять має свою дидактичну мету.

Головна мета семінарських занять – сприяти поглибленому засвоєнню найскладніших питань навчального курсу, спонукати студентів до колективного творчого обговорення, оволодіння науковими методами аналізу явищ і

проблем, активізувати до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формувати навички самоосвіти.

У процесі підготовки до семінару студенти самостійно відпрацьовують літературу (навчальну, методичну, наукову), вчать ся критично оцінювати різні джерела знань. Науково-педагогічний працівник організує дискусію із завчасно визначених тем, до яких студенти готують тези відповідей або індивідуально виконані реферати-доповіді. Такі семінари називають також *семінарами-дискусіями*.

У практиці роботи вищої школи виокремлюють три дидактичні типи семінарів: *просемінари, семінари і спецсемінари*. Семінарські заняття потребують від студентів ретельної підготовки. Готуючись, студент має ознайомитися з планом семінарського заняття, рекомендованою літературою. Спочатку треба ознайомитися з матеріалом за темою семінару, що вміщений у навчальних посібниках. Це дасть змогу скласти загальне уявлення про тему, яку виносять на семінарське заняття. Якщо з цієї теми прочитано лекцію, то корисно також ретельно опрацювати її конспект. Лише після цього розпочинається самостійна робота над вивченням *першоджерел*.

Окрему ланку в процесі підготовки до семінарського заняття становить безпосередня підготовка виступу з того чи іншого питання. Варто, щоб студент привчав себе виступати не за готовим текстом, зачитуючи його, а своїми словами, користуючись лише коротким планом. Підготовка до виступу полягає в тому, щоб до кожного питання скласти короткий план з помітками потрібних цифр, записами цитат, конкретних фактів. Такий підхід дасть змогу виробити вміння виявляти самостійність під час виступів на семінарі.

Якщо студента поставили перед необхідністю самостійно розв'язувати завдання, це значно активізує потенції його психічної діяльності, сприяє розвитку та становленню позитивних якостей.

Головна мета практичного заняття – щоб студенти розглянули окремі теоретичні положення навчальної дисципліни та сформуvalи навички і вміння їх практичного застосування на основі індивідуального виконання завдань. Таку форму занять проводять, як правило, у лабораторіях або аудиторіях, обладнаних

необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою.

Це стосується і *лабораторного навчального заняття*, яке проводять, як правило, під керівництвом науково-педагогічного працівника, але особисто кожен студент здійснює натурні або імітаційні експерименти чи досліди, щоб практично перевірити й підтвердити окремі теоретичні положення навчальної дисципліни. Студенти мають набути практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, устаткуванням, вимірювальною апаратурою, обчислювальною технікою, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Проте студенти ЗФН мають відпрацювати їх також самостійно. Тому науково-педагогічний працівник завчасно дає студентам ЗФН необхідний методичний матеріал і рекомендації. Загалом викладач подає їм розроблений план, технологію та методику проведення практичних і лабораторних робіт.

Щоб студенти ЗФН успішно виконали самостійні лабораторні і практичні роботи з навчальної дисципліни, вони мають:

- добре вивчити теоретичний матеріал; оволодіти методикою застосування знань на практиці;
- вміти користуватися необхідним обладнанням, устаткуванням, матеріалами, реактивами, технікою для проведення вимірів та обчислень;
- вивчити рекомендації проведення конкретної лабораторної чи практичної роботи, які викладено у навчальних посібниках та методичних розробках;
- скласти план проведення лабораторної чи практичної роботи;
- підготувати необхідний матеріал, визначити час і місце;
- у разі залучення людей провести з ними попередню розмову на предмет їх згоди, а потім й інструктаж;
- якщо потрібно, отримати додаткову консультацію від науково-педагогічного працівника;
- виконати завдання лабораторної чи практичної роботи;
- провести обчислення й опрацювання відомостей;

- інтерпретувати результати та описати виявлені явища;
- зробити висновки;
- все відповідно оформити;
- захистити у науково-педагогічного працівника виконану лабораторну чи практичну роботу.

Безперечно, успіх можливий лише за умови копіткої підготовчої роботи студента.

Методологія організації самостійної та індивідуальної роботи за кредитномодульною технологією передбачає переорієнтацію із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та на організацію самоосвіти студента. За таких умов викладач має стати каталізатором навчання, генератором ідей, забезпечити професійну самореалізацію особистості і формування її кваліфікаційного рівня. • За Болонською угодою навчальний час самостійної і індивідуальної роботи регламентується і повинен становити не менше ніж 50 % загального обсягу трудомісткості навчання. Формування змістовної самостійності в конкретній сфері діяльності, як і засвоєння досвіду, характерна послідовністю. Тобто змістовна самостійність починає формуватися з першого рівня, а закінчується четвертим. Слід зауважити, що в цьому контексті існує суттєва проблема — досягти високого рівня інформативного і дидактичного забезпечення навчального процесу, адже міра самоуправління навчальної діяльності у студентів тісно пов'язана з повнотою представлення викладачем даних про структуру і засоби навчання й контролю.

Студенти вже на початку семестру повинні знати, що вони мають опанувати, що від них вимагається, якими будуть критерії оцінювання їхніх знань, скільки балів і за що вони можуть отримати під час поточних та підсумкових контрольних заходів. Для цього на стендах, у картках-пам'ятках, відповідних сайтах університету з кожної дисципліни слід розмістити відповідні навчально-методичні матеріали.

Форми самостійної роботи студентів: домашні завдання; опрацювання літературних джерел; робота у комп'ютерних

мережах; складання анотацій модулів; оцінювання професійних ситуацій; підготовка конспекту лекцій і практичних завдань.

Рекомендації щодо організації ефективної самостійної та індивідуальної роботи полягають у наступному.

По-перше, міцні знання закріплюються в пам'яті при багаторазовому повторенні, тому необхідно систематично і планомірно вивчати навчальний курс у повному обсязі, а перед іспитом тільки освіжити матеріал у пам'яті, привести його в систему.

По-друге, організація самостійної роботи ґрунтується на попередніх (базових) знаннях. Важливо дотримуватися принципу зустрічної активності студентів на лекції: «Мало слухати — треба чути, мало дивитися — треба бачити», оскільки в процесі будьякої діяльності виникають кризи уваги. Так, за психологічними дослідженнями, в ході слухання лекції перша криза уваги настає через 14—18 хв. після її початку, друга — ще через 11—14 хв, третя — через 9—11 хв після другої кризи, наступні повторюються постійно через 4—8 хв. Тому потрібно навчитися мистецтву відпочинку, що істотно підвищить активність уваги.

По-третє, для раціоналізації використання часу доцільно проводити його аналіз і виявляти раціональність тих чи інших витрат. Рекомендується така орієнтовна структура використання часу протягом доби для студентів: аудиторна робота — 8 год, самостійна і індивідуальна робота — 4, вільний час — 4, сон — 8 год. Періодично (погодинно) необхідно роботи невеликі перерви (5—10 хв). Кращий відпочинок — фізично активний. Щоденний відпочинок (не менше однієї години на добу) — найкраще проводити на свіжому повітрі.

Самостійна робота дозволяє студентам ефективно відпрацьовувати професійні вміння та навички. Така робота повинна бути індивідуальною із врахуванням рівня творчих можливостей студентів, їх навчальних здобутків, інтересів, потреб, навчальної активності тощо.

Індивідуальна робота студентів Індивідуальна робота пов'язана з урахуванням їхніх індивідуальних відмінностей, таких як характер протікання процесів мислення, рівень знань і вмінь, працездатність, рівень пізнавальної і практичної самостійності,

рівень вольового розвитку тощо. Індивідуальна робота передбачає створення умов для розкриття індивідуальних творчих здібностей студентів.

Студент може виконувати індивідуальну роботу як під керівництвом викладача або самостійно у позааудиторний час за окремим графіком з урахуванням особистих потреб і можливостей. Особливо актуально це питання стоїть зараз, коли студенти інколи змушені відволікатися від навчального процесу — вони працюють, заробляючи кошти на навчання, допомагають близьким, іноді хворіють, а іноді через психологічні особливості не бажають працювати в груповій динаміці. Безумовно, необхідно створити таку дидактичну систему, яка була б розрахована і на такий контингент. Необхідно надати можливість студентам працювати індивідуально.

В основі індивідуальної роботи лежить принцип індивідуалізації. Індивідуалізацію діяльності студента можна розглядати у двох аспектах:

1) як процес (суб'єктивноособистісна зорієнтована діяльність, яка пов'язана з психологічними потребами і мотивами особистості);

2) як форма (це способи індивідуально-особистісних варіантів досягнення цілей навчання).

Індивідуальна робота студентів передбачає такі форми: - індивідуальні навчально-дослідні завдання (вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу дисципліни і завершується контролем); - консультації (вид навчальних занять, що проводяться з окремими студентами з метою підвищення рівня їхньої підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей); - курсові, дипломні і магістерські проекти; - розв'язання розрахункових (ситуативних) задач за варіативним принципом; - аналіз і оцінювання професійних ситуацій; - підготовка рефератів; - складання тематичних; - анотації прочитаної додаткової літератури; - виконання наукових робіт; - підготовка наукових доповідей і публікацій.

Індивідуальні завдання видаються студентам у заздалегідь визначений термін. Індивідуальне завдання виконується студентом самостійно при консультуванні з викладачем. Допускаються варіанти виконання індивідуальної комплексної тематики декількома студентами. Для залучення студентів до індивідуальної роботи у вищому навчальному закладі використовують різні форми:

- виробничі і навчальні практики;
- стажування спеціалістів;
- лекторська робота з поширення наукових знань серед ліцеїстів та студентівпершокурсників;
- студентські наукові гуртки; - предметні наукові олімпіади;
- наукові семінари і конференції; - конкурси наукових робіт; - конкурси наукових грантів;
- виставки творчих і наукових робіт;
- участь у роботі наукових лабораторій кафедри;
- участь у виконанні госпрозрахункової тематики кафедри;
- участь у роботі студентського наукового товариства; - запровадження творчих наукових проєктів.

За численними дослідженнями автора, рівень самостійності та індивідуалізації навчально-творчої діяльності студентів є основною факторною ознакою, яка активно впливає на такі критерії якості підготовки спеціалістів, як сформованість творчого досвіду, міцність знань, продуктивність навчання, системність мислення, науковий рівень одержаних знань, рівень професійної адаптації та ін.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке самостійна робота студентів?
2. Яким керівним документом регламентується обсяг та організація самостійної роботи студентів?
3. Які засоби навчання студент може використати в часи самостійної роботи?
4. Розкрийте сутність видів самостійної роботи студентів з огляду на місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю за якістю.

5. Поясніть види самостійної роботи студентів за рівнем обов'язковості.

6. Окресліть види самостійної роботи з огляду на рівень прояву творчості.

7. Охарактеризуйте типові труднощі (соціальні, навчальні, професійні) під час самостійної роботи студентів.

8. Яка роль науково-педагогічних працівників в оволодінні студентами навичками самостійної роботи?

9. У чому полягає сутність інтеграції різних видів і форм навчання у процесі переходу до модульної побудови змісту навчання?

10. Які особливості самостійної роботи студентів заочної форми навчання?

11. Розкрийте сутність самостійної роботи студента під час лекційного заняття.

12. Розкрийте послідовність самостійної роботи студента під час відпрацювання лекції.

13. Розкрийте мету і завдання семінарського заняття. 14. У чому полягає самостійна підготовка студента до семінарських, практичних і лабораторних занять?

15. Які дидактичні типи семінарів вам відомі? Охарактеризуйте їх.

16. Розкрийте способи опрацювання навчального матеріалу в часи самостійної роботи.

17. Поясніть сутність підготовки студента до виступу на семінарському занятті.

18. Які завдання ставляться перед практичними і лабораторними заняттями?

19. Наведіть приклади власних підходів підготовки до практичних і лабораторних занять.

20. Поясніть сутність випереджувальних завдань студентам до самостійної роботи.

ТЕМА: ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

План

- 1. Інноваційні педагогічні технології активізації навчання**
- 2. Основні вимоги**
- 3. Методи та форми активізації навчального процесу**
- 4. Дистанційна система освіти**

Поняття «технологія навчання» входило до педагогічної науки декілька десятиріч, оскільки в педагогіці, як гуманітарній науці, більш звичайне і зрозуміле дидактичне визначення способів навчання і виховання, яке сформульоване протягом сторіч. Але, врешті-решт, в педагогіці відобразилися тенденції ХХ ст., пов'язані з технічною і технологічною революціями. Техніка починає впливати не тільки на розвиток галузей виробництва і науки, але і на навчальний процес. Так, у 60-70 рр. ХХ ст. великі надії покладалися на технічні засоби навчання, але з часом з'явилося розуміння того, що техніка – це корисний, але далеко не вирішальний чинник у навчанні. Із застосуванням техніки в навчальному процесі на Заході заговорили про технології навчання, об'єднуючи їх спочатку саме з технічними засобами навчання. В країнах СНД термін «технологія навчання» був розширений до педагогічної технології, розуміючи під цим сукупність методів і засобів забезпечення навчального процесу. Разом з цим дидактика також підійшла до системного розуміння навчання, що обумовлено тісною інтеграцією цих понять.

Узагальнюючи сказане, можна припустити те, що терміни «дидактика» і «технологія навчання» це різні визначення одного поняття. Але різниця в тому, що дидактика – це теорія навчання в цілому, а технологія навчання – це конкретно науково обґрунтовані цілі за певними етапами навчання, з урахуванням змісту навчання, способів і засобів їх досягнення, що ефективно забезпечує досягнення мети навчання.

У 1979 р. Асоціація педагогічних комунікацій і технології дала офіційне визначення педагогічній технології:

«Педагогічна технологія – комплексний, інтегрований процес, що охоплює людей, ідеї, засоби і способи організації діяльності для аналізу проблем і планування, забезпечення, оцінювання і управління рішенням проблем, пов'язаних зі всіма аспектами засвоєння знань».

Як вказано в глосарії термінів, пов'язаних з теорією освіти (ЮНЕСКО, 1986 р.): «Педагогічна технологія – системний метод створення, застосування і визначення всього процесу навчання, засвоєння знань з урахуванням людських і технічних ресурсів і їх взаємодії, має на своїй меті оптимізацію форм освіти».

З урахуванням цих визначень можна стверджувати, що педагогічна технологія пов'язана зі системним підходом до освіти і навчання, охоплює всі аспекти, елементи педагогічної системи: від постановки мети до проектування всього дидактичного процесу і діагностики його ефективності.

Структуру педагогічної технології складають:

а) концептуальна основа;

б) зміст навчання:

– мета навчання – загальна і конкретна;

– інформаційний зміст;

в) технологічний процес:

– організація навчального процесу;

– методи і форми організації навчальної діяльності

студентів;

– методи управління навчальною діяльністю студентів;

– методи і форми роботи викладача;

– діагностика навчального процесу.

В основі різноманіття педагогічних технологій навчання – прагнення побудувати систему освіти так, щоб вона відповідала загальновідомим дидактичним принципам, а також переліку додаткових принципів:

– основна мета навчання – забезпечення розвитку студентів;

– творча активність студентів при керівній ролі викладача;

– перехід від навчання до самонавчання;

- колективний характер навчання і врахування індивідуальних можливостей студентів;
- позитивний емоційний фон навчання.

Технологія навчання, що має у своїй основі всі перелічені принципи, була б ідеальною. Проте, в реальності кожна технологія втілює в собі більш чітке вираження лише деяких принципів.

На даний час існує досить багато різновидів загальних технологій навчання, які в традиційній педагогіці називаються *активними методами навчання*: проблемне, програмоване, адаптивне, модульне, контекстне, ігрове навчання тощо. Ці технології навчання базуються на тих або інших дидактичних методах.

Розглянемо концептуальні положення деяких технологій навчання.

Особистісно-орієнтована педагогічна технологія передбачає організацію навчання на підставі глибокої пошани до особи, яка навчається, врахування особливостей індивідуального розвитку, відношення до студента, як до свідомого, відповідального суб'єкта навчально-виховної взаємодії.

Особистісно-орієнтована технологія навчання спирається на наступні **вихідні положення**:

- пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності студента як активного носія суб'єктивного досвіду, що склався на початок навчання;
- при конструюванні і реалізації навчального процесу необхідна спеціальна робота викладача для виявлення суб'єктивного досвіду кожного студента;
- у навчальному процесі відбувається взаємодія і узгодження суспільно-соціального і суб'єктивного досвіду студентів;
- розвиток студента як особистості (його соціалізація) проходить не тільки шляхом оволодіння ним нормативної діяльності, але і через постійне збагачення, перетворення суб'єктивного досвіду;

– головним результатом навчання має бути формування пізнавальних здібностей на основі оволодіння відповідними компетентностями, знаннями і уміннями.

Основними вимогами до особистісно-орієнтованої педагогічної технології є:

– навчальний процес повинен забезпечувати виявлення змісту суб'єктивного досвіду студента, включаючи досвід його попереднього навчання;

– викладання навчального матеріалу має бути спрямоване не лише на розширення знань студентів, їх інтеграцію, структурування, узагальнення змісту навчання, але і на постійне перетворення придбаного суб'єктивного досвіду кожного студента;

– у процесі навчання необхідне постійне узгодження суб'єктивного досвіду студентів з науковим змістом навчального матеріалу;

– активне стимулювання студентів до самоціннісної навчальної діяльності, зміст і форми якої повинні забезпечувати їм можливість самоосвіти, саморозвитку і самовираження в ході навчального процесу;

– структура і організація навчального матеріалу має забезпечити студентів вибором рівня і послідовності вивчення та виконання завдань тощо;

– необхідно забезпечити контроль і оцінку не лише результату, а й, насамперед, процесу навчання, способів навчальної діяльності, якими студент користується самостійно і продуктивно.

Технологія розвиваючого навчання, яка націлена на розкриття невикористаних резервів студента, має такі взаємопов'язані принципи:

– навчання має проводитись на максимально можливому рівні складності;

– максимально швидкий темп вивчення навчального матеріалу;

– провідне місце займають теоретичні знання;

– принцип усвідомленого засвоєння студентами навчального матеріалу, методів використання знань на практиці.

Розвиваюче навчання – основа формування креативної особистості, що має внутрішні передумови, забезпечуючи її творчу активність. Для реалізації розвиваючого навчання використовуються активні методи: проблемні, продуктивні, дослідницькі та інші, які сприяють розвитку творчого мислення і уяви, в значній мірі спираючись на самостійну роботу студента.

Технологія формування творчої особистості передбачає використання принципів, які сприяють розвитку творчих здібностей студента, проблемного бачення, здібностей висувати гіпотези, оригінальні ідеї, виявляти суперечності; принципів, що розвивають уміння аналізувати та інтегрувати інформацію, формуючих пошуково-проблемний стиль мислення, а саме:

- принципу розвитку з урахуванням індивідуальних особливостей студента;
- принципу самостійності, метою якого є діяльнісний підхід;
- принципу самоорганізації.

Реалізація технології формування творчої особистості передбачає:

- використання психологічних принципів засвоєння знань;
- задоволення навчальних домагань студентів;
- проблемно-діалогічний підхід;
- створення атмосфери вільної творчості, середовища продуктивного пізнання;
- розвиток здібностей до орієнтації і саморегуляції, формування особистісного підходу до явищ і подій;
- широку інформованість, незалежність і вільнодумство, що породжує елементи творчості у навчальному процесі; комбінування, пошук аналогів, універсалізацію, випадкові зміни;
- підбір завдань, що вимагають творчого перероблення, систематизації, порівнянь і узагальнень, аналізу і синтезу, експериментування і пошуку;
- створення умов для виникнення і розвитку пізнавального інтересу студентів;
- використання ігрових ситуацій, стимулюючих прояви самостійності студентів, їх творчих можливостей.

Технологія навчання як дослідження ставить собі за мету придбання студентами досвіду дослідницької роботи у пізнавальній діяльності; об'єднання розвитку їх інтелектуальних здібностей, творчого потенціалу, і на цій основі формування активної, компетентної, творчої особи, що відповідає вимогам сучасного науково-технічного і соціального прогресу. Дослідницький підхід у навчанні, спрямований на розвиток у студентів досвіду самостійного пошуку нових знань і використання їх у творчій сфері та у формуванні нових пізнавальних цінностей студентів, і збагачення їх пізнавальної ціннісної орієнтації.

Навчання як дослідження передбачає:

- використання дослідницьких методів у навчанні;
- прищеплення студентам інтересу до навчально-наукових досліджень, формування розуміння того, що їх навчання наближається до наукового пізнання;
- формування у студентів уявлення про дослідницьку стратегію у пізнавальній діяльності;
- розвиток дослідницької складової у світогляді студентів;
- збагачення творчих можливостей студентів на підставі формування їх дослідницького досвіду;
- спонукання студентів формулювати власні ідеї та уявлення;
- знайомство студентів з явищами і процесами, які вступають у суперечності з існуючими уявленнями;
- стимулювання студентів до висунення альтернативних гіпотез і припущень;
- надання студентам можливість досліджувати свої припущення в процесі дискусійного обговорення;
- створення студентам умови для застосування нових уявлень з метою осмислення широкого кола ситуацій і явищ для оцінювання їх прикладного значення.

Технологія проблемного навчання. Проблемне навчання – це дидактичний процес, заснований на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, який поєднує прийоми і методи навчання, яким властиві риси наукового пошуку.

Творче засвоєння знань і способів діяльності студентів передбачає:

- самостійне перенесення знань і способів діяльності в нову ситуацію;
- бачення нових проблем у стандартних умовах;
- бачення нової функції знайомого об'єкту;
- уміння бачити альтернативу рішення, альтернативу підходу до пошуку цього рішення;
- уміння комбінувати раніше відомі способи розв'язування з новим способом;
- уміння створювати оригінальний спосіб рішення при відомих інших тощо.

В основі проблемного навчання лежить вирішення певної будь проблеми. У широкому значенні проблема — це складні теоретичні і практичні питання, які вимагають вивчення та вирішення. Проблемна задача передбачає низку дій для її вирішення, які студенту необхідно самостійно виконати. Тут виникає потреба активно мислити і головне – відповісти на питання «чому?». Потреба породжує мотив, який вимагає від людини активно мислити і діяти.

Ключовими поняттями методу проблемного навчання є проблемна ситуація, навчальна проблема і проблемна задача.

Проблемна ситуація – це усвідомлене суб'єктом інтелектуальне утруднення, шляхи подолання якого вимагають пошуку нових знань, нових способів дій.

Проблемна ситуація виникає:

- коли студенти зустрічаються з необхідністю використовувати раніше здобуті знання в нових практичних умовах;
- коли є суперечності між теоретично можливим шляхом вирішення і його практичною нездійсненністю;
- унаслідок суперечності між практично доступним результатом і відсутністю знань для його теоретичного обґрунтування;
- якщо студент не знає способу розв'язування поставленої задачі, не може дати пояснення новому факту в навчальній або життєвій ситуації, тобто усвідомлює недостатність попередніх

знань для такого пояснення. У цьому випадку проблемна ситуація перетворюється у навчальну проблему.

Навчальна проблема – це проблемна ситуація, прийнята суб'єктом до вирішення на основі існуючих у нього засобів (знань, умінь, досвіду пошуку). Навчальна проблема зазвичай виражається у формі питання. Ознаки навчальної проблеми: наявність проблемної ситуації, певна готовність суб'єкта до пошуку рішення, можливість неоднозначного рішення. Проблема передбачає альтернативні рішення, які мають характер припущень, гіпотез.

Проблемна задача є навчальною проблемною ситуацією, яка націлена на практичну діяльність, визначає головний напрям цієї діяльності, результат, який має бути отримано. Задача на відміну від проблеми потребує однозначного тлумачення.

Будь-яка навчальна проблема і проблемна задача є штучною дидактичною конструкцією, оскільки вони спеціально будуються задля навчальної мети.

Поставлення проблемної ситуації, створення умов для її переходу в навчальну проблему, конструювання проблемної задачі – це лише початковий етап у проблемному навчанні. Далі студенти, спрямовані викладачем повинні самостійно виконати наступні творчі розумові операції:

- висунути можливі варіанти вирішення пізнавальної проблеми, запропонувати гіпотези;
- теоретично або практично перевірити гіпотези;
- сформулювати пізнавальний висновок.

Технологія контекстного навчання. Характерною рисою традиційного навчання є його зверненість у минуле, до змісту соціального досвіду, організованого у вигляді навчальної інформації. Тому не випадкова орієнтація навчання на запам'ятовування матеріалу, на «школу пам'яті». Вважається, що в результаті навчання, як процесу індивідуального придбання навчальної інформації, засвоєна інформація набуває статусу знань. Інформація, знакова система, виступає при цьому початком і кінцем активності студента, а майбутнє уявляється лише у вигляді абстрактної перспективи застосування знань після закінчення навчального закладу.

Діяльність студента у такому навчанні здійснюється ніби ззовні просторово-часового контексту і не виступає з'єднуючою ланкою між минулим, теперішнім і майбутнім часом. Формування мети обмежене завданнями засвоєння вже раніш здобутих знань (вченим, автором підручника, викладачем) і спробами їх застосування через звернення до того ж минулого досвіду. Все це визначає відсутність у багатьох студентів особистого сенсу засвоєння знань, формальний, недієвий характер цих знань. Парадоксально, але факт: знання, які покликані освітлювати людині шлях, ніби затуляють їй можливість практично діяти.

Організація пізнавальної активності студентів відповідно до закономірностей переходу від навчальних текстів до професійної діяльності складає суть знаково-контекстного (контекстного) навчання.

У контекстному навчанні змінюється точка відліку: замість орієнтації на засвоєння продуктів минулого досвіду реалізується установка на майбутню професійну діяльність, детермінація майбутнього займає місце детермінації минулого. Метою діяльності студента стає не оволодіння системою навчальної інформації, а формування здатностей до виконання професійної діяльності. Основним об'єктом навчальної діяльності роботи викладача і студентів у контекстному навчанні є ситуація у всій її наочній і соціальній неоднозначності і суперечності. Ситуація несе в собі можливості розгортання змісту навчання в його динаміці, дозволяє задати систему інтелектуальних і соціальних відносин між людьми, залученими до цієї ситуації (викладача і студентів як суб'єктів освітнього процесу), складає об'єктивну передумову зародження мислення студента.

Теорія поетапного формування розумових дій (психологічний підхід), створена П. Я. Гальперіним і продовжена в працях Н. Ф. Талізінної, розкриває психологічні особливості процесу засвоєння знань. В її основі лежать фундаментальні принципи психології: 1) діяльнісний підхід до предмета психології; 2) визнання єдності психіки із зовнішньою практичною діяльністю; 3) розуміння соціальної природи психічної діяльності людини. Концепція П. Я. Гальперіна принципово відрізняється від біхевіористичної тим, що

спрямована на аналіз процесу засвоєння пізнавальної діяльності учнів, а не констатацію лише залежності результатів цієї діяльності від впливу на учня.

Згідно з цією концепцією, окрема дія виділяється як одиниця аналізу пізнавальної діяльності та як центральний ланцюг управління процесом її формування. Тобто дія розглядається як своєрідна мікросистема управління, що містить: 1) «керуючий орган» (орієнтовну частину дії); 2) «робочий орган» (виконавчу частину дії); 3) «слідкуючий механізм» (контрольна частина). З'єднуючи психологічний і кібернетичний підходи, Н. Ф. Талізін будує теорію управління процесом засвоєння знань, що відкриває новий шлях до програмованого навчання і створює можливість управління ним як процесом, а не за кінцевим результатом. Дійсно, проблема управління педагогічним процесом є однією з корінних проблем педагогіки.

Під управлінням розуміють свідомий вплив на об'єкт (процес) управління з урахуванням його стану і який веде до поліпшення функціонування чи розвитку даного об'єкту з урахуванням поставленої мети. Керувати — значить висувати перед індивідом чи колективом визначену мету, планувати і організовувати роботу, мотивувати і контролювати заплановану діяльність. За словами Н. Ф. Талізін, «керувати — це не пригнічувати, не нав'язувати процесу хід, що суперечить його природі, а навпаки, максимально враховувати природу процесу».

Педагогічний процес — це глибоко соціальний процес. У педагогіці об'єктом управління виступає діяльність особи в її розвитку і ні в якому випадку сама особа. Мета управління при цьому — розвиток конкретних якостей особистості. Науковці в галузі теорії і практики педагогіки одноставні в думці, що загальні цілі формуються під впливом соціальних замовлень суспільства. Але в питанні про те, хто здійснює управління конкретизованим процесом розвитку особи, думки розбігаються. Одні надають перевагу керуючим засобам у вигляді навчальних програм, інші акцентують управлінську роль педагога. Останнім часом педагогічна наука все частіше звертає увагу на педагогічний процес, заснований на суб'єкт-суб'єктних відносинах, які визнають управлінську функцію педагога і функцію самоуправління учня

Механізм суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента. Цей підхід активізує і стимулює студентів до творчої роботи, надає процесу засвоєння знань цілеспрямованості і сприяє більш ефективній педагогічній діяльності. Дійсно, процес навчання функціонує найбільш ефективно тоді, коли є оптимальна міра співвідношення між управлінням і самоуправлінням. Так, занадто жорстке управління діяльністю позбавляє учнів ініціативи і творчості, а надмірне зменшення керівної ролі педагога призводить до зниження рівня мотивації до навчання.

Методи та форми активізації навчального процесу

Багатьма дослідженнями в галузі педагогіки доведено, що тільки активний навчений процес є базовою основою формування висококваліфікованих спеціалістів.

Дидактичними формами, що найбільше сприяють активізації навчального процесу, є ігрові форми — ігрове проектування, навчальна гра. Крім того, досить висока активність студентів може бути реалізована (при вмілій організації) за індивідуально-самостійною навчально-творчою діяльністю. Кожну з форм навчання можна зробити досить активною, якщо викладач розглядає організацію навчального процесу з точки зору принципів стимулювання активності студентів і бінарності (участі в процесі навчання двох сторін — викладача і студента). Вважається, якщо 50 % часу на заняттях студент проводить активну навчально-творчу діяльність, тобто виконує індивідуальну роботу, то таку форму навчання можна вважати активною.

Методи навчання — це система способів, прийомів, засобів, послідовних дій викладача і студентів на заняттях, спрямована на досягнення навчальних, дидактичних і виховних цілей і завдань, тобто оволодіння знаннями, уміннями, навичками і досвідом виховання. У дидактиці розрізняють загальні і спеціальні методи навчання. Загальні методи (розповідь, лекція, ілюстрація, бесіда) застосовують при вивченні різних дисциплін. Спеціальні методи залежать від специфіки вивчення дисципліни. Це методи різноманітних досліджень пошукового змісту.

Залежно від джерел одержання знань методи навчання поділяються на словесні (інформаційні), наочні і практичні.

Словесні методи розділяють на монологічні (пояснення, лекція, інструктаж) та діалогові (бесіда, семінар, диспут, дискусія).

Наочні методи включають ілюстрацію (плакат, діапозитив); демонстрацію (відеофільм, мультимедійний файл); спостереження (технологія, операція).

До практичних методів відноситься самостійна робота, моделювання, виконання розрахункових завдань.

Проблемно-пошуковими методами є: дійові (рішення задач, побудова графіків); евристичні (бесіда, обговорення, дискусія); пошуковий (курсове проектування); дослідницькі (наукова праця, дипломне проектування); методи проблемного викладу навчального матеріалу.

Логічні методи включають індуктивний (від часткового до загального); дедуктивний (від загального до часткового); аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування. Відомо, що для того щоб навчальний матеріал краще засвоювався, необхідно викликати інтерес до нього з боку студентів, а також реалізувати систему заохочення їх навчальної діяльності.

Основними способами і прийомами мотивації навчання є висока педагогічна майстерність (професіоналізм, емоційність, красномовство), авторитет викладача, використання наочних засобів, об'єктивність оцінок, застосування рейтингової форми контролю тощо. Крім того, навчання може мотивуватися за допомогою ігрових форм і методів навчання.

Методи формування інтересу до навчання поділяють на методи інтелектуальної колективної діяльності й імітаційні.

Основою методів інтелектуальної колективної діяльності є наявність колективної думки, пізнавальної суперечки при високій активності студентів. До них відносяться *обговорення, дискусії, конкурси, метод «мозкової атаки»*.

Імітаційні методи навчання пов'язані з імітацією визначеного процесу, явища, системи управління. До імітаційних індивідуальних методів відносяться *імітаційні вправи, аналіз виробничих ситуацій, метод тренажу та ін.* Імітаційні колективні методи включають розподіл ролей, ігрове проектування, ділові ігри. Імітаційні методи найбільш активні.

Вони сприяють формуванню професійних, організаційних і управлінських умінь.

Основні етапи організації імітаційних методів: постановка проблеми, мети і завдань; розподіл ролей і визначення функцій різних посадових осіб; розмежування інтересів учасників; обговорення проблеми (самостійні рішення й аналіз можливих перешкод); визначення переможців, стимулювання і підведення підсумків. Метод розподілу ролей дає можливість набути професійні навички й уміння. Він найбільш ефективний при вирішенні проблем, не зорієнтованих на який-небудь один критерій.

Ігрове проектування — це об'єднання аналізу конкретної ситуації з розподілом ролей. Залежно від поставлених цілей і завдань, місця й умов проведення навчального процесу імітаційні моделі можна класифікувати на операційно-рольові і навчальні (ділові).

Операційно-рольова гра — форма створення предметного і соціального середовища професійної діяльності, моделювання систем відносин, характеристик для визначеного виду практичної роботи. За допомогою навчальних (ділових) ігор можна змодельовати адекватні умови для придбання навичок фахівця. При цьому навчання має колективний характер. Під час ділових ігор студенту пропонується виконувати дії, що є основою його професійної діяльності. Відмінність полягає в тому, що результати прийнятих ним рішень відбиваються на моделі, а не в реальній ситуації. Це дає можливість не боятися негативних результатів прийнятих рішень, кілька разів повторювати визначені дії для закріплення навичок їх виконання.

За допомогою проблемно-орієнтованих (методологічних) ігор визначають складні проблеми і шляхи їх вирішення в різних сферах. Вони потребують більше часу і можуть бути рекомендовані як методи підвищення кваліфікації.

Атестаційні ділові ігри використовують при атестації кадрів, для визначення їх компетентності. У ході такої гри керівник визначає помилки контрольних гравців і пропонує способи удосконалення фахових здібностей.

Навчальні рольові ігри розвивають аналітичні здібності, сприяють прийняттю правильних рішень у різних соціально-психологічних і виробничих ситуаціях. Ці ігри необхідно використовувати для зменшення періоду адаптації молодих фахівців, закріплення в них відповідних навичок і умінь.

Навчальні педагогічні ігри використовуються для вибору оптимальних рішень, що навчають методам і прийомам діяльності в реальних умовах. Ця гра потребує від учасників знань не тільки конкретної теми, а й основ педагогіки і психології. У формі таких ігор можна проводити самостійну роботу студентів, практичні і семінарські заняття, на яких можна виносити матеріал довільного змісту, уже викладений у лекційному курсі, але який потребує повторення, деталізації і творчого осмислювання.

Методика й етапи розроблення ділових ігор. У ході підготовки до ділової гри її організатори повинні врахувати такі аспекти.

1. Визначення проблеми, мети, завдань і етапів гри (підготовчий, дійовий, підведення підсумків і обговорення гри).

2. Створення імітаційної моделі гри.

3. Розроблення поетапного підведення підсумків і методики гри з урахуванням послідовності.

4. Розподіл ролей, визначення функцій учасників.

5. Розроблення інструкцій, процедур і функцій учасників гри на кожному її етапі.

6. Розроблення додатків до гри (методичних посібників, технічних засобів, приладів тощо).

7. Підготовка форм аналізу результатів гри, стратегії зміни ходу гри, можливих відхилень від запланованої ситуації.

Процес підготовки і проведення ділової гри включає ряд етапів, зміст яких може трохи змінюватися у зв'язку з особливостями проведення тієї чи іншої гри. Однак суть кожного з етапів у цілому зберігається.

Етапи підготовки і проведення ділової гри:

I. Підготовчо-організаційно-психологічний етап: ♦ виявлення неформальних груп у студентській групі; ♦ виявлення лідерів неформальних груп; ♦ призначення лідерів для гри; ♦ формування у студентів мотиваційного підходу до навчання.

II. Планування гри: • вибір вузлових тем програми; • вибір теми для гри; • призначення конкретного терміну гри; • розробка сценарію.

III. Підготовка творчих проблемних ситуацій: • визначення можливих помилок в організації гри; • розробка системи питань для дискусії.

IV. Робота з лідерами гри: • остаточне закріплення функціональних ролей за сценарієм; • підбір критеріїв для аналізу гри.

V. Цільові настанови колективу (елементи мозкового штурму).

VI. Підготовка аудиторії і матеріалів.

VII. Безпосереднє проведення гри: • вибір стратегії викладача в даній ситуації; • вибір місця викладача; • поведження викладача під час гри; • підготовка і проведення іншого заняття у випадку зриву гри.

VIII. Оцінювання гри слухачами: • загальне оцінювання гри лідером; • оцінювання студентами конкретних ситуацій і дій; • оцінювання студентами дій лідера; • оцінювання всієї гри й аналіз дій студентів опонентом лідера.

IX. Аналіз гри викладачем. • визначення сильних і слабких сторін у діях студентів; • створення сприятливого мікроклімату по закінченню гри; • підведення загальних підсумків.

Індивідуальні тренінги

Індивідуальні тренінги засновані на застосуванні спеціалізованих тренажерів, що імітують робоче місце фахівця-оператора і моделюють різні виробничі ситуації. Індивідуальні тренінги призначені для формування професійних навичок адекватного реагування фахівця на критичні виробничі ситуації. Такі ігрові методи навчання використовуються у підготовці водіїв автотранспорту, бойових машин, пілотів літальних апаратів, космонавтів, операторів атомних електростанцій, центрів управління електромережами, прокатних станів тощо.

Дистанційна система освіти Дистанційна освіта набуває все більшого поширення в Україні у зв'язку із впровадженням європейської моделі підготовки кадрів на основі підвищення змістовної ваги самостійної та індивідуальної роботи студентів.

Згідно з концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні запроваджено наступні визначення елементів дистанційної освіти.

Дистанційна освіта — це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання. Технології дистанційного навчання складаються з педагогічних та інформаційних технологій дистанційного навчання.

Педагогічні технології дистанційного навчання— це технології опосередкованого активного спілкування викладачів зі студентами з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи студентів із структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді.

Інформаційні технології дистанційного навчання— це технології створення, передачі і збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку. Характерні риси дистанційної освіти:

- гнучкість (студенти можуть не відвідувати регулярні заняття, а навчаються у зручний для себе час та в зручному місці);
- модульність (система дидактичних модулів дає студентам можливість сформулювати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або груповим потребам);
- паралельність (навчання може здійснюватися одночасно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом, тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності);
- можливість одночасного спілкування великої кількості студентів (за допомогою телекомунікаційного зв'язку та мережі «Інтернет» студенти і викладачі мають можливість постійного спілкування);
- економічність (ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентроване представлення інформації, використання комп'ютерних мереж призводить в цілому до зменшення витрат на підготовку фахівців);
- технологічність (у процесі дистанційного навчання набувають розвитку сучасні навчальні та інформаційні технології, що сприяє входженню людини у світовий інформаційний простір);

- доступність освіти (студенти мають рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу);

- інтернаціональність (система дистанційної освіти надає можливість студентам одержати освіту у навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни; також надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що проживають за кордоном);

- нова роль викладача (дистанційна освіта розширює і оновлює роль викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен керувати навчальним процесом, впливати на творчу активність студентів відповідно сучасних педагогічних інновацій);

- позитивний вплив на студента (за умов нових форм діяльності студентів таких, як самоуправління, самоорганізація, авто-дидактика, рефлексія, використання сучасних 80 інформаційних технологій та ін., підвищується творчий та інтелектуальний потенціал людини);

- підвищення якості освітнього процесу (для організації дистанційної освіти використовуються найсучасніші навчально-методичні засоби навчання і контролю, які відповідають найвищим освітнім стандартам.

Організаційна структура навчального процесу за дистанційною освітою ґрунтується на таких компонентах:

- організаційно-управлінському;

- нормативно-правовому;

- навчально-методичному;

- інформаційно-телекомунікаційному;

- економічно-фінансовому.

У дистанційному навчанні (ДН) можна виділити три основні технології:

- кейс-технологія, за якої навчально-методичні матеріали чітко структуровані і відповідно комплектуються у спеціальний набір (кейс). Потім вони пересилаються студентові для самостійного навчання з періодичними консультаціями у викладачів-консультантів (т'юторів) у створених для цього віддалених (регіональних) навчальних центрах або пунктах;

- TV-технологія, що ґрунтується на використанні телевізійних лекцій з консультаціями викладачів;
- мережна технологія, яка базується на використанні мережі «Інтернет» для забезпечення студентів навчально-методичним матеріалом, і інтерактивної взаємодії між викладачем і студентом.

Якщо проаналізувати хронологію етапів запровадження названих технологій, то слід відзначити, що спочатку була створена кейс-технологія, де кожний навчальний курс забезпечувався спеціальним посібником, програмою та методичними вказівками для самостійного навчання.

Модульний принцип формування навчальних планів дав можливість з успіхом об'єднувати потреби та можливості студентів з потребами освітніх стандартів.

Застосування TV-технологій поширилося пізніше і нині використовується в багатьох країнах. Однак в Україні серйозних досліджень у цьому напрямі останніми роками практично не проводилося.

Найбільш сучасною і одночасно перспективною технологією дистанційного навчання є Інтернет-технологія. Це комплекс освітніх послуг, які надаються студентам за допомогою спеціалізованого інформаційнонавчального середовища. В основі цієї технології лежить методологія, яка спрямована на індивідуальну (що не залежить від часу та місця) роботу студентів, із спеціально структурованим навчальним матеріалом за різноманітними формами спілкування із віддаленими експертами, викладачами чи студентами.

Для організації ДН у навчальному закладі повинна бути створена сучасна комп'ютерна мережа з локальним сервером-для забезпечення можливостей створювати мультимедійні фрагмент дистанційних навчальних курсів та організовувати інтерактивне спілкування викладачів і студентів за допомогою відео конференцій навчальний заклад може обладнати спеціальну аудиторію, в якій буде знаходитися потужний мультимедійний комп'ютер під'єднаний до мережі «Інтернет» або до локального сервера. Організація навчання може здійснюватися як у рамках існуючої системи управління навчальним процесом, так і окремо,

або обов'язковим розміщенням на веб-сервері відповідного навчального матеріалу на базі використання описаного вище комплексу програмно-технічного забезпечення. Це дає змогу створювати інтерактивні зв'язки між викладачами, студентами, аспірантами, слухачами підвищення кваліфікації.

Дистанційні навчальні курси (ДНК), крім інформаційних матеріалів, повинні містити ще матеріали для організації контролю та самоконтролю знань: завдання для самостійного виконання різних рівнів складності, тематика наукових робіт, тести самоконтролю тощо. Склад та структура ДНК залежать від його типу і можуть класифікуватися за такими ознаками: цілі навчання; навчальні дисципліни; специфіка предметної галузі; рівень підготовки студентів; їх вікова орієнтація; використання технологічної бази та ін.

Практика свідчить, що доцільно представити ДНК у вигляд сукупності модулів. У свою чергу, кожний модуль складається з змістовно завершених частин, кожна з яких містить теоретичний матеріал, завдання для практичної роботи, тести для самоконтролю, методичні поради. Завершальною складовою модуля є тематичний контроль, форму якого може запропонувати викладач-консультант.

Крім того, кожний модуль ДН повинен містити такі дидактичні елементи: тему та мету навчального розділу; ключові слова та поняття; знання та вміння, необхідні для вивчення матеріалу; теоретичний матеріал; „глосарій”; практичні завдання та лабораторні роботи; структурно-логічну схему або схеми взаємозв'язків вивчення окремих тематичних складових; літературні джерела; питання для самоконтролю; завдання для тематичного контролю.

Основною складовою організації ДН є телекомунікаційне та інформаційно-навчальне середовище, яке повинно містити: засоби навігації в рамках даного середовища; інформаційнонавчальний матеріал (лекції, словники, посилання на літературні джерела і віддалені мережні ресурси); засоби контролю знань (відкриті питання, тестування в режимі on-line, тестування в асинхронному режимі); засоби спілкування (електронна пошта, чат, аудіо-, відео-конференції).

Використання телекомунікацій у ДН надає можливості для реалізації нетрадиційних педагогічних підходів і форм навчання, які побудовані за індивідуально орієнтованою моделлю. Підсумкова оцінка визначається на іспиті за повний курс навчання. Підсумкова оцінка визначається результатами складання навчальних модулів.

Запитання та завдання для самостійного контролю

1. Дайте визначення поняттю педагогічна технологія.
2. Розкрийте структуру і принципи, що лежать в основі нових технологій навчання.
3. Сформулюйте основні положення особистісно-орієнтованої педагогічної технології.
4. Розкрийте основні положення технологій розвиваючого навчання і навчання як дослідження.
5. Сформулюйте основні положення технології формування творчої особистості.
6. Розкрийте основні положення і правила реалізації технології проблемного навчання.
7. Розкрийте сутність технології контекстного навчання.
8. Сформулюйте цілі і завдання рейтингової технології навчання.
9. Проведіть порівняльний аналіз варіантів РСО.
10. Розкрийте призначення і сутність кредитної технології навчання.
11. Сформулюйте основні ознаки різних ігрових технологій навчання.
12. Розкрийте основні психолого-педагогічні принципи побудови ділової гри.

Використана література

Основна

1. Гладуш В.А., Лисенко Г.І. Педагогіка вищої школи: теорія, практик, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.

2. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.

3. Калашнікова Л. М., Жерновникова О.А. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях : навчальний посібник. Харків, 2016. 260 с

4. Малафійк І. В. Дидактика : навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 400 с.

5. Резван О. Методика викладання у вищій школі Харків, ХНАДУ: «Міськдрук», 2012. 152 с.

6. Теорія і практика вищої професійної освіти в Україні : навч. посіб. для магістрантів зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» / [авт.-укл.: Т.О.Дороніна]. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. 250 с

7. Туркот Т. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Кондор, 2011. 628 с.

Допоміжна

1. Березівська Т. Педагогічні умови ефективності семінарських занять (у вузі). Вісник ЧДУ. *Педагогічні науки*. 2002. Вип. 41. С. 9 – 14.

2. Бутенко В. Шляхи удосконалення навчально-виховного процесу у вищій школі. *Актуальні проблеми*

державного управління, педагогіки і психології: зб. наук. праць ХНТУ. Вип. 2 (7). Херсон, 2012. С. 289 – 293.

3. Дубасенюк О. Уровадження освітніх інновацій в системі вищої освіти. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. 444 с.

4. Дудікова Л. Науково-дослідницька діяльність студентів як складова індивідуалізації навчального процесу. *Педагогічний альманах*. 2012. Вип. 16. С. 126 – 130.

5. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О.Моляко, О.Л.Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.

6. Коваленко О. Проблеми методичної підготовки викладачів спеціальних дисциплін. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 4. С. 173 – 176.

7. Козак Л. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі. *Освітологічний дискурс*, 2014. - № 1 (5). С. 95 – 104.

8. Лекції з педагогіки вищої школи: навчальний посібник / за ред. В.І.Лозової. – Харків: «ОВС», 2006. 496 с. 61

9. Лозниця В. Форми організації навчання у вищій школі. *Психологія і педагогіка*. Київ, 2000. С. 280 – 298.

10. Мирошник О., Тарасевич Н. Педагогічна майстерність: теорія і практика професійного становлення майбутнього вчителя. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. Вип. 9. С. 136 – 140.

11. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.

12. Соколова І. Технологія організації методичної роботи у вищому закладі освіти. *Педагогічні технології у неперервній професійній освіті*. Київ: ВІПОЛ, 2001. С. 440 – 457.

13. Стеценко В. Організація практичної підготовки студентів у магістратурі. *Нові технології навчання: науково-методичний збірник*. Київ: Науково-методичний центр вищої освіти, 2004. Вип. 37. С. 37 – 43.

14. Сущенко Л.О. Методика формування дослідницьких умінь майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки: результати дослідження. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2013. № 4 (30). С. 301 – 309.

15. Цехмістрова Г. Методологічне обґрунтування проведення семінарських занять у вищих навчальних закладах. *Проблеми освіти*. Київ, 2001. Вип. 24. С. 14 – 25.

16. Швець Є., Швець Д.Є. Організація поточного і підсумкового контролю знань студентів при модульнорейтинговій технології навчання. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 227 – 235.

19. Інформаційні (інтернет) ресурси

1. www.students.net.ua – український освітній портал для студентства
2. www.znz.edu-ua.net – освітній портал нормативно-правового і програмно-методичного забезпечення в загальноосвітніх навчальних закладах України
3. www.school.edu-ua.net – освітній сайт, який представляє в Інтернеті українські навчальні програми, підручники, довідники, методичні посібники
4. <http://www.cippe.edu-ua.net/akt.htm> - дистанційне навчання в післядипломній педагогічній освіті
5. www.udl.org.ua – українська система дистанційного навчання
6. www.education.gov.ua - сайт Міністерства освіти і науки
7. www.nbuiv.go.ua – сайт бібліотеки ім. В.Вернадського

ГЛОСАРІЙ

Акредитація (від лат. довіряю) **вищих навчальних закладів** – процедура надання вищому навчальному закладу права здійснювати освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Акредитована спеціальність – спеціальність відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, за якою вищий навчальний заклад певного типу отримав право провадити освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації.

Бакалавр (лат. увінчаний лаврами) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі повної загальної середньої освіти здобув поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійно-орієнтовані уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці і здатний розв'язувати типові професійні завдання, передбачені відповідними посадами у певній галузі народного господарства.

Вибіркова частина змісту освіти – рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і навчальних закладів.

Викладання – діяльність викладача, спрямована на управління навчально-пізнавальною діяльністю студента на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів, методів, організаційних форм і засобів навчання.

Вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку громадян відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та

нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову і науково-технічну діяльність.

Тендерне (*англ. рід*) **виховання** – цілеспрямований систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування у них егалітарних (партнерських) цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками статовотолерантної поведінки.

Дидактика (*грец. повчальний*) **вищої школи** – галузь педагогіки вищої школи, яка розробляє теорію освіти і навчання у вищих навчальних закладах, а також виховання у процесі навчання.

Дистанційне (*лат. відстань, проміжок між чимось*) **навчання** – форма навчання, за якої спілкування між викладачем і студентом відбувається за допомогою листування, магнітофонних, аудіо-та відеокасет, комп'ютерних мереж (Інт.егпет.), кабельного та супутникового телебачення.

Диференційоване (*лат. різниця, відмінність*) **навчання** – спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, яка з огляду на вікові, індивідуальні особливості суб'єктів учіння, соціальний досвід спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток студентів, засвоєння необхідного обсягу знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами.

Закономірність виховання – стійкий, об'єктивний, істотний зв'язок у вихованні, реалізація якого сприяє ефективному розвитку особистості.

Закономірності навчання – об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність.

Засіб навчання – сукупність предметів, ідей, явищ і способів дій, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу.

Зміст освіти – науково обґрунтована система дидактичного та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Кредит (лаг. *він вірить*) – числова міра повного навчального навантаження студента з конкретної дисципліни, яка спонукає студентів до вільного вибору навчальних дисциплін та якісного їх засвоєння і є одним із критеріїв порівняння навчальних систем вищих навчальних закладів.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів).

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, за якої студент під керівництвом викладача проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірною апаратурою, методикою експериментальних досліджень.

Магістр (лат. *начальник, учитель*) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні знання та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для розв'язання проблемних професійних завдань у певній галузі народного господарства.

Метод виховання – спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, спрямований на формування в них певних поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Метод навчання – спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та студентів, спрямований на досягнення поставлених вищою школою цілей.

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення і опанування складних психолого-педагогічних

процесів формування особистості, встановлення об'єктивних закономірностей навчання і виховання.

Метод ранжування (нім. *ставити в ряд*) – розміщення зафіксованих показників у певній послідовності (зменшення чи збільшення), їх визначення в цьому ряду об'єктів.

Метод реєстрування – виявлення певної якості в явищах певного класу і обрахування за її наявністю або відсутністю.

Метод учіння – спосіб пізнавальної діяльності студентів, зорієнтований на творче оволодіння знаннями, уміннями і навичками та вироблення світоглядних переконань на заняттях і в самостійній роботі.

Методичні вказівки – навчальні або виробничо-навчальні видання роз'яснень з певної теми, розділу або питань навчальної дисципліни, виду практичної діяльності.

Модуль (лат. *міра*) – логічно завершена система теоретичних знань і практичних умінь з певної дисципліни, адаптованих до індивідуальних особливостей суб'єктів учіння, і визначеним оптимальним часом на організацію їх засвоєння.

Навчальна лекція (лат. *читання*) – логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідності наочністю та супроводжуваний демонструванням дослідів.

Навчальна програма – документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, її зміст, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань і вмінь студентів.

Навчальні посібники – навчальні видання, що доповнюють або частково (повністю) замінюють підручник.

Навчальний план – документ, складений вищим навчальним закладом освіти на підставі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки, який

визначає перелік і обсяг нормативних та вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми і засоби здійснення поточного й підсумкового контролю.

Навчальний рейтинг (англ. оцінка) – інтегральний індекс або комплексний показник якості навчання студента, його розвитку на певному етапі, який визначає не лише якість здобутих знань і вмінь з окремих дисциплін, а й систематичність у роботі, активність, творчість, самостійність студента.

Наукове організування самостійної роботи студентів (НОСРС) – система заходів з упровадження досягнень науки і передового педагогічного досвіду в організуванні самостійної роботи студентів з метою підвищення її ефективності.

Нові інформаційні технології навчання – методологія і технологія навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів.

Нормативна частина змісту освіти – обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики як змістові модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації.

Оцінювання знань – визначення й вираження в умовних одиницях (балах), а також в оціночних судженнях викладача знань, умінь і навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

Педагогіка вищої школи – наука про закономірності навчання і виховання студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави.

Педагогічна діяльність у закладі вищої освіти – діяльність, спрямована на підготовку висококваліфікованого спеціаліста,

здатного знайти своє місце на ринку праці, активно включитися у політичну, суспільну, культурну та інші сфери життя суспільства.

Педагогічна майстерність – сукупність якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога.

Педагогічне дослідження – процес формування нових педагогічних знань; вид пізнавальної діяльності, спрямований на розкриття об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку.

Педагогічний консилиум (лат. *нарада, засідання*) – колективне оцінювання даних особистості та прогнозування її подальшого розвитку.

Підручник – книга, яка містить основи знань з певної навчальної дисципліни, викладені на рівні сучасних досягнень науки згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Практичне (*грец. діяльний*) **заняття** – форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно до сформульованих завдань.

Прийом виховання – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективного застосування методу в конкретній ситуації.

Принципи (лат. *початок, основа*) **навчання** – основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи. **Принципи виховання** – керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту і методів його організації.

Проблемне (*задача, утруднення*) **навчання** – дидактична система, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на прийомах і методах викладання та учіння з елементами наукового пошуку.

Проблемне викладання – створення системи послідовних проблемних ситуацій і управління процесом їх вирішення.

Проблемне учіння – особлива форма творчої навчальної діяльності студентів щодо засвоєння знань і способів діяльності з наявністю аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем і їх розв'язання шляхом висунення припущень, обґрунтування і доведення гіпотез.

Програма виховання – короткий виклад основних положень і цілей діяльності вищого навчального закладу щодо виховання студентів упродовж усього періоду їх навчання.

Просемінар – перехідна від уроку форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів через практичні і лабораторні заняття, в структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до вищої форми – власне семінарів.

Професійна етика (*звичай, правило*) – моральні принципи, пов'язані з поведінкою людини у сфері її професійної діяльності.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку

професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку.

Професійно-специфічні здібності – сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності.

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Психолого-педагогічна структура діяльності – система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних завдань.

Рейтинг (*англ. оцінювати, визначати клас*) – позиція студента в групі за результатами навчання з певного предмета, яка визначається рейтинговим показником.

Рейтинг з дисципліни – сума всіх рейтингових оцінок, а також заохочувальних і штрафних балів.

Самостійна навчально-пізнавальна робота студентів – різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі.

Семінарське (лат. розсадник) заняття – вид навчальних практичних занять студентів вищих навчальних закладів, який передбачає самостійне вивчення студентами за завданням викладача окремих питань і тем лекційного курсу з наочним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді, повідомлення тощо.

Система вищої освіти – сукупність вищих закладів освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну і практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Спецкурс – навчальний предмет, курс, який вивчається студентами на старших курсах з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми знаннями з певної науки, формування актуальних для певної спеціалізації умінь і навичок.

Спецсемінар – навчальний предмет, курс, що вивчається студентами на старших курсах в межах вузької спеціалізації і передбачає оволодіння спеціальними засобами професійної діяльності в обраній для спеціалізації галузі науки або практики.

Управління процесом виховання – діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на студентів.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, умінь і навичок, регламентований навчальними планами і програмами.

Факультатив (франц. *необов'язковий*, від лат. *можливість, здатність*) – навчальний предмет, курс, що вивчається студентами вищого навчального закладу за бажанням з метою поглиблення й розширення наукових і прикладних знань.

Навчальне видання

**Методика викладання дисциплін у
закладі вищої освіти**

Курс лекцій

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ
САМОСІЙТІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Укладач: Шевців Зоя Михайлівна